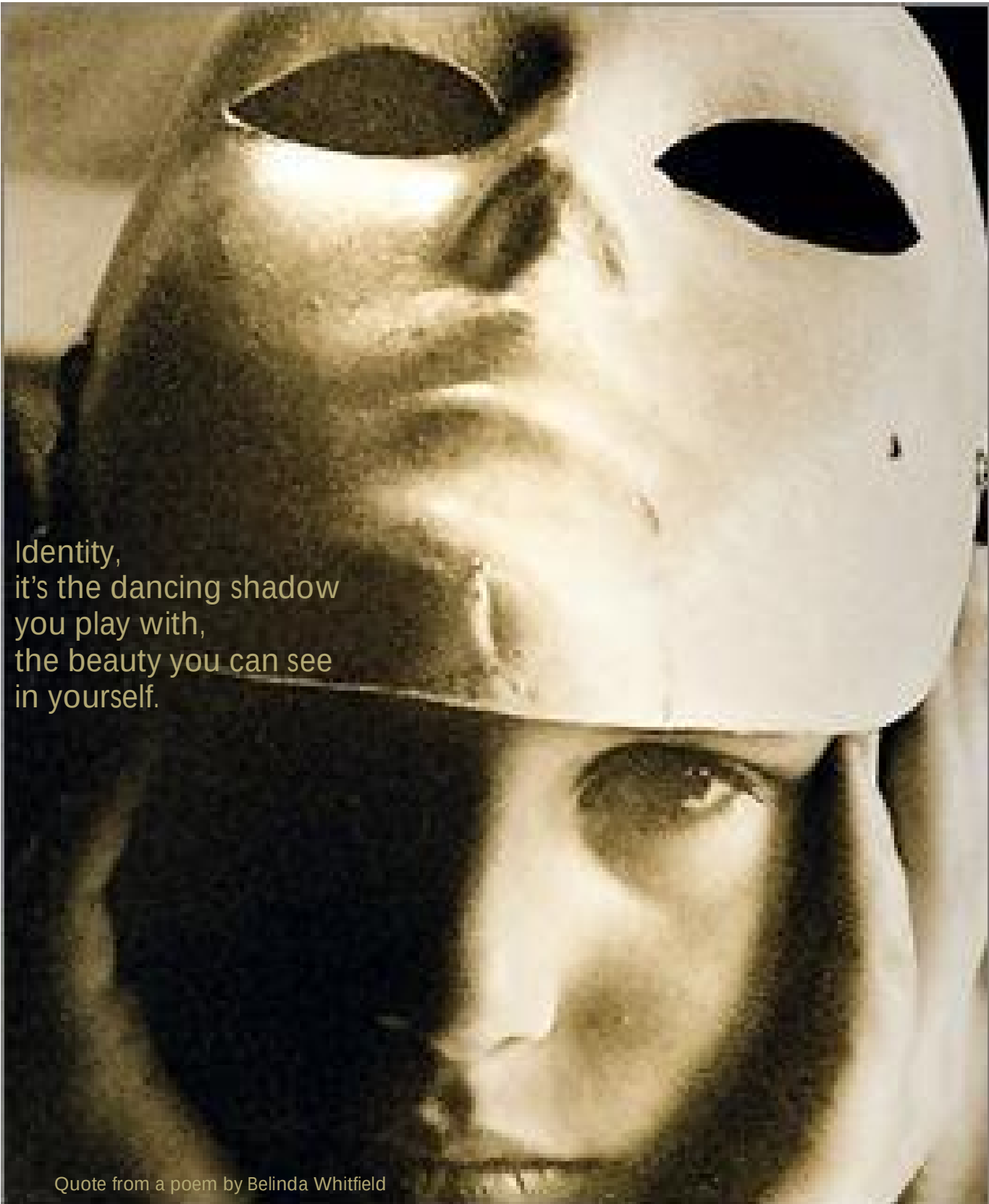




Identity,
it's the dancing shadow
you play with,
the beauty you can see
in yourself.

Quote from a poem by Belinda Whitfield

Dans-bewegingstherapie bij jongeren in het voortgezet REC 4
onderwijs, die te maken hebben met problemen
in de identiteit- en imago ontwikkeling.

Miep M.P.E van Tiel
Hogeschool Zuyd, Studiejaar 2008 – 2009
Creatieve Therapie, medium dans –beweging
Begeleidster: Nanon Janssen
Studentnummer: 2053919
Uitgave: juni 2009

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inleiding	5
1. Inleiding op mijn afstudeeronderzoek	6
Inleiding.....	6
1.1. Probleemstelling	6
1.2. Begrippenkader.....	8
1.3. Vraagstelling	10
1.4. Doelstelling	10
1.5. Onderzoekstype	11
1.5.1. Onderzoeksmethode	11
1.5.2. Voorfase en oriëntatiefase	12
1.5.3. Diagnostische fase	14
1.5.4. Ontwikkelfase	15
1.5.5. Evaluatie	16
2. Identiteit- en imago problematiek in de adolescentie	17
Inleiding.....	17
2.1. De adolescentie	17
2.1.1. Lichaamelijk –seksueel.....	17
2.1.2. Cognitief.....	17
2.1.3. Sociaal	18
2.2. Identiteit-ontwikkeling in de adolescentie	18
2.3. Imago-ontwikkeling in de adolescentie.....	19
2.4. Identiteit –en imago problematiek	20
3. Dans-bewegingstherapie.....	21
Inleiding.....	21
3.1. Dans-bewegingstherapie beknopt uitgelegd.....	21
3.2. Lichaamsplan, lichaamsidee en lichaamsbesef.....	22
3.2.1. Lichaamsplan	22
3.2.2. Lichaamsbesef	22
3.2.3. Lichaamsidee	22
3.3. Laban Movement Analyse	23
3.3.1. Effort.....	23
3.3.2. Body	24
4. De jongeren van de Brederostraat	25
Inleiding.....	25
4.1. Dans-bewegingstherapie met de jongeren	25
4.1.1. Koppeling verschillende domeinen adolescentie en de jongeren met Kugel	26
4.1.2. Koppeling identiteit- en imago problemen met Damasio	26
4.2. Leiden en volgen als centraal thema.....	28
4.3. De therapeutische driehoek.....	29
4.3.1. Helen	30
4.3.2. Carmen	31
4.3.3. Lex.....	32
4.3.4. Tom	33
4.3.5. Evert	34
4.3.6. Noel	35
5. Resultaten van het bewegingsgedrag van de jongeren	36
Inleiding.....	36
5.1. Identiteit –en imagoproblematiek zichtbaar in Effort	37
5.2. Identiteit –en imagoproblematiek zichtbaar in Body.....	40
6. Conclusie en discussie	45
6.1. Conclusies	45
6.2. Discussie en tekortkomingen van mijn onderzoek	48
6.3. Aanbevelingen en vervolgonderzoek	49
Samenvatting.....	49
Literatuuropgave	50
Bijlagen.....	51

Voorwoord

Het onderwerp waar ik mij op heb gericht, is er een die mij al lange tijd bezighoudt. De begrippen *Identiteit* en *Imago* ben ik voor het eerst tegen gekomen tijdens mijn vorige studie; Communicatie. Ik heb ze altijd in gedachten meegenomen en ze hebben meegereisd door mijn hele huidige opleiding. Ik bleef met deze woorden in mijn hoofd. Communicatie is het geheel aan communiceren en beleven, dans is een weg om vorm te geven aan dit communiceren en beleven. Ik zag dan ook in gedachte voor me dat één en één twee was. Het was een wens van mij geworden om *Identiteit* en *Imago* te introduceren in dans-bewegingstherapie. En met dit schrijven wordt dat werkelijkheid.

'Ik weet wie ik ben! Denk ik..... Toch? Wat vind jij?'

Dit was de titel voor mijn onderzoeksvoorstel. Het waren zinnen die voor de jongeren heel herkenbaar waren in hun zoektocht naar hun eigen identiteit. Het zijn ook zinnen die letterlijk gezegd zijn door sommige jongeren bij mij in dans-bewegingstherapie. Het zoeken naar wie je bent is niet altijd even gemakkelijk. Met vallen en opstaan gaat dit als een geleidelijk en continue proces. Wanneer je denkt dat je weet wie je bent en hoe je reageert, kom je weer in een voor jou nieuwe situatie. Sta je met je mond vol tanden. Dan ben je uit het veld geslagen. Het is dan fijn dat je bij een ander terecht kunt voor steun en raad. Maar soms is zoeken naar bevestiging bij een ander het enige wat iemand kan en ontleent iemand zichzelf helemaal aan een ander persoon. Of lukt het een ander juist niet om de ander te op te zoeken en blijft deze in twijfel. Dat zijn twee belangrijke aspecten waar het in dit afstudeerproject om draait.

De zinnen van mijn onderzoeksvoorstel passen tevens mooi bij mij op verscheidende manieren. Zo herken ik ze heel sterk terug in mijn hele studieperiode, die voor mij heel boeiend is geweest. Een ontdekkingsreis naar wie ben ik als dansbewegingstherapeut, als dans-beweger, als student, als persoon, eigenlijk als Miep. Waar ik soms dacht te weten wie ik was. Er door nieuwe ervaringen achter kwam dat ik anders was en dan sloeg bij mij de twijfel weleens toe. Dan waren altijd mensen om mij heen waar ik terecht kon en op kon steunen.

Terugkijkend is dit afstudeerproject voor mij ook een zoektocht met vallen en opstaan geweest. Soms was ik er helemaal uit. Wist ik precies waar ik het over wilde gaan doen en hoe ik dat ging aanpakken, dacht ik. Ineens sloeg twijfel bij mij toe, was ik niet meer zo zeker van mijn zaak en zat ik met mijn handen in mijn haar. Ik vroeg dan om advies bij anderen. Ze hielpen mij weer op het juiste pad door enkel te luisteren, kritische vragen te stellen, te spiegelen of er gewoon te zijn. Dat heeft mij ontzettend geholpen, geïnspireerd en gemotiveerd door te zetten. Daarvoor ben ik de mensen die om mij heen hebben gestaan tijdens dit afstudeerproject dankbaar.

Allereerst Carmen, Evert, Helen, Lex, Noël en Tom. De jongeren waar ik het afgelopen jaar mee heb gewerkt. Ik ben met jullie mee gegaan in jullie zoektocht naar jezelf. Ik wil jullie bedanken voor het lef dat jullie hebben gehad om voor mij en dans-bewegingstherapie open te staan. Ik heb veel van jullie geleerd. Ook het team van de locatie Brederostraat, dat jullie mij bijna twee geleden met open armen hebben ontvangen en mij de kans boden dans-bewegingstherapie voor het eerst te introduceren op deze locatie. Daarnaast wil ik drie andere collega's van deze locatie persoonlijk bedanken. Ivo, voor de mogelijkheid en de middelen die je me gaf en Eefje voor je inzicht, kennis en steun die je bood. Misschien was jullie aanwezigheid soms voor jullie zelf niet zichtbaar, maar voor mij wel voelbaar.

Een liefdevol dank je wel voor Lisette, die voor mij van onschatbare waarde is geweest voor dit onderzoek en nog voor zoveel meer. Je enthousiasme, je steun en er voor mij zijn heeft mij ontzettend geholpen.

Zonder mijn klasgenoten, Ann, Elise, Jessica, Inge, Jojanneke en Lianne, had ik nooit mezelf zo leren kennen zoals ik dat nu doe. Ik heb veel over mezelf via jullie en van jullie geleerd. Dank je wel hiervoor. Een bijzonder dankwoordje voor mijn twee studievriendinnetjes; Djessy en Rachelle. Ik heb er twee vriendinnen bij. Jullie waren er altijd voor mij en hebben mij de afgelopen vier jaar gesteund, getroost en zo veel geleerd. Jullie zijn top, mupkes.

Zonder mijn docenten, Ina, Simone en Nanon was het mij zeker niet gelukt om te komen tot de persoon die ik nu ben. Jullie hebben mij gestimuleerd over mezelf, in alle facetten, niet na te denken, maar juist te voelen, te doen en te ervaren. Dat was ik namelijk kwijt en het is van zoveel waarde dat ik dat weer in mezelf gevonden heb. Ik ben jullie daar erg dankbaar voor.

Mijn zus Jet, mijn nichtje Josephine en schoonbroer Danny wil ik bedanken voor de gastvrijheid en de uitnodiging om naar Ghana te komen. Ik mocht mee om te genieten van de eerste weken van mijn nichtje, maar ook om hier mijn afstudeerproject te schrijven. De rust en stilte die hier was heeft mij bijzonder goed gedaan en ik ben blij dat juist dit de plek is waar ik mijn scriptie afrond.

Tot slot, mijn lieve Roel, wat moet ik zonder jou. Vier jaar geleden heb je mij op een hele bijzondere manier laten weten dat een tweede studie helemaal geen gek idee was. Je hebt in mij geloofd en de afgelopen vier jaar op zoveel manieren gesteund. Wanneer ik het niet zag zitten was jij er voor mij en bleef je in mij geloven. Je bent van onschatbare waarde voor mij.

Miep van Tiel
Juni 2009
Kumasi, Ghana

Inleiding

In dit afstudeerproject neem ik u mee op een tocht. Door verschillende wegen te bewandelen komen we uiteindelijk bij het eindpunt aan. De verschillende paden hebben allen een doel, namelijk u, als wandelaar, naar de plek van bestemming te brengen.

Met dit afstudeerproject had ik in eerste instantie voor ogen om enkel vanuit de praktijk, observaties en bevindingen het onderwerp 'identiteit- en imagoproblematiek' te beschrijven en te analyseren. Zoals een actiegericht project kan lopen, kwam ik er gaande weg achter dat mijn eerste ambitie niet haalbaar was. In de loop van mijn onderzoek merkte ik ook data vanuit de literatuur nodig had om zaken duidelijk te verklaren.

Ik heb de ambitie losgelaten en de keuze gemaakt op zoek te gaan data uit literatuur van de communicatiewetenschap, de ontwikkelingspsychologie, de sociologie, de neurologie, de psychopathologie, de vaktherapie en dans-bewegingstherapie. Ik moest eerst daar stil bij staan, me er in verdiepen, linken tussen de verschillende disciplines leggen om vervolgens weer naar de praktijk te kunnen gaan om mijn uiteindelijke onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden. Voor u, als lezer, zal deze weg ook duidelijk merkbaar zijn.

Het allereerste hoofdstuk: '*De inleiding op mijn afstudeerproject*' betreft het onderzoekvoorstel. Hierin staan achtereenvolgens de probleemstelling, de vraagstelling, de doelstelling uitgewerkt. Verder wordt er uiteengezet welke stappen er ondernomen zijn om dit afstudeerproject te realiseren.

Vervolgens zijn de volgende twee hoofdstukken een dataverzameling aan de hand van literatuurstudie die antwoord geven op diverse begrippen uit het eerste hoofdstuk. In '*De adolescentie*' staan de onderwerpen adolescentie, identiteit-ontwikkeling, imago-ontwikkeling en identiteit- en imagoproblematiek centraal. Aan de hand van diverse stromingen en invalshoeken wordt hier naar gekeken. '*Dans-bewegingstherapie*' omschrijft beknopt wat het is. Verder wordt hier de theorie van Kugel en de Laban Movement Analyse met twee aspecten hiervan uitgelicht. Deze onderwerpen zijn relevant, aangezien deze informatie nodig is voor mijn resultaatverwerking.

In de hoofdstukken erna worden de bevindingen uit de vorige twee hoofdstukken verbonden aan de opgedane data uit de praktijk. '*De jongeren van de Brederostraat*' gaat over wat dans-bewegingstherapie biedt voor de jongeren die te maken hebben met deze levensfaseproblematiek. Daarbij zet ik in dit hoofdstuk de behandeling van de jongeren uiteen in de therapeutische driehoek. In '*De resultaten van het bewegingsgedrag van de jongeren*' verbind ik deze therapeutische driehoek aan de twee uitgewerkte elementen Body en Effort van de Laban Movement Analyse.

In het laatste hoofdstuk; '*Conclusie en discussie*' geef ik de getrokken conclusies, mijn aanbevelingen, een discussie en de tekortkomingen van dit praktijkgericht onderzoek.

Om het afstudeerproject af te ronden, kijken we in de samenvatting terug naar het gehele project, waarin beknopt wordt weergegeven wat de belangrijkste antwoorden op de initiële vraagstelling zijn. Verder wil ik op voorhand meegeven dat overal waar hij staat geschreven kan ook zij gelezen worden. Ik voor dans – bewegingstherapie de afkorting DBT en voor Laban Movement Analyse de afkorting LMA gebruik.

1. Inleiding op mijn afstudeeronderzoek

Inleiding

Om te komen tot een afstudeerproject, dat vorm krijgt in een schrijven, gaan stappen vooraf. Het is als een voorbereidingsperiode voor een reis die je gaat maken. Je gaat dingen in kaart brengen, ideeën verder uitwerken, kijken wat wel en niet relevant is en je moet keuzes maken. Er wordt als het ware een plan gemaakt. Dit gebeurt ook in het eerste hoofdstuk. In de eerste paragraaf komt de probleemstelling aan bod. Vervolgd door het begrippenkader. Daarna staan achtereenvolgens de vraagstelling en doelstelling centraal. Ik sluit dit hoofdstuk met een uitwerking van hoe deze afgelopen periode is verlopen aan de hand van de criteria van een actiegericht onderzoek.

1.1. Probleemstelling

Tijdens mijn stagejaar op het Berkenhof college te Breda ben ik in contact gekomen met veel verschillende jongeren met ieder hun eigen problemen of stoornis. Nagenoeg alle ziektebeelden vanuit de kind- en jeugdpsychiatrie zijn er aanwezig op deze VMBO middelbare school voor het REC -4. Hierdoor is de diversiteit en verscheidenheid groot. Toch zijn er zeker overeenkomsten te zien bij deze jongeren. Allemaal krijgen ze in deze fase van hun leven te maken met het vormen van hun eigen identiteit. Vanuit verschillende invalshoeken in de ontwikkelingspsychologie is het vormen van een eigen identiteit dé belangrijkste taak waarvoor jongeren komen te staan (de Wit, 2004). Het is een veelomvattende taak, waar veel bij komt kijken.

De adolescentie is een overgangsfase waarin vele dynamische processen op gang komen. De jongere is eigenlijk kind –af en gaat naar zijn volwassen gestalte toe. Erikson (1968) geeft in zijn ontwikkelingstheorie aan, dat het ontwikkelen van je eigen identiteit een complex geheel is waar veel bij komt kijken. In de adolescentiefase staat het individu op wankelende benen. Dit heeft te maken met de verschillende ontwikkelingen op diverse gebieden. Er verandert zoveel ineens dat dit gepaard gaat met twijfels over zijn eigen ik. Alles waar de jongere in de kindertijd nog zeker over was, zijn lichaam, zijn omgeving, zijn mogelijkheden, etc., worden in deze fase ter discussie gesteld. Dit ontstaat omdat er op het gebied van zijn lichaam, zijn cognitie en zijn sociale omgeving vele veranderingen optreden (Craeynest, 2004). De “taak” van de jongere is het vinden van zijn volwassen ik. Dit zoeken verloopt via verschillende wegen. Er is de nauwe samenwerking tussen de jongere en zijn omgeving en de ervaringen die in deze interactie plaatsvinden. Daarbij komt ook het accepteren en opnieuw leren ontdekken van het volwassen lichaam. Ik ga dieper in hoe deze ontwikkeling verloopt en waarom dit proces voor problemen zorgt in hoofdstuk 2.

“Wie ben ik? Wat wil ik? Wie wil ik zijn?” zijn vragen die spelen bij de identiteitontwikkeling. Om te komen tot een eigen identiteit, gaan de jongeren proberen, experimenteren, testen, oefenen, ervaren, voelen, enz. Vanuit allerlei verschillende kanten gaan de jongeren dingen voor zichzelf uitproberen en kijken wat ze wel en niet bij zichzelf vinden passen (de Wit, 2004). Wat ze in principe doen is zichzelf verschillende imago's aanmeten om te ervaren en te proeven of het bij hen past. Ze meten zich, in meerdere fases in de adolescentie, verschillende imago's aan. Uiteindelijk nemen ze mee wat ze fijn vinden en gooien overboord wat ze niet goed bij zichzelf vinden passen. Aan het einde van de adolescentie, bijna volwassen, heeft de jongere gekeken, geproefd en ervaren en heeft daardoor de basis gelegd van zijn of haar eigen identiteit.

Wanneer ik kijk naar de jongeren waar ik mee gewerkt heb, is deze taak erg pittig. Wat ik zie is dat deze jongeren de zoektocht lastig vinden en voornamelijk moeite hebben met de verwikkeling van identiteit en imago. Het proces wat bij anderen jongeren natuurlijker verloopt, stuit bij deze jongeren vaak op problemen. Voor hun uiteindelijke identiteit heeft dit vanzelfsprekend gevolgen. Waaraan zie ik bij deze jongeren dat dit proces anders dan “gewoonlijk” loopt? Sommige van deze jongeren lukt het niet om hun eigen identiteit verder te ontwikkelen, omdat ze niet in staat zijn om imago's aan te meten. Het lukt ze niet om naar hun omgeving te kijken. Anderen hebben zichzelf één imago aangemeten, waar ze geen afstand van kunnen doen en zij hebben in hun verdere identiteitsontwikkeling “last” van dit imago. Weer een

ander denkt dat zijn imago zijn identiteit is. Ook overschat de een zijn eigen identiteit terwijl een ander zichzelf daarin onderschat. Er zijn nog talloze voorbeelden te noemen waar voor mij zichtbaar is dat deze taak in die levensfase een grote uitdaging voor een ieder van hen is.

Twee voorbeelden uit sessies met de jongeren:

Evert zit op de grond met zijn benen opgetrokken en zijn armen eromheen geslagen. Op de vraag van mij: "Wie is nou Evert?" reageert hij door zijn armen hulpeloos in de lucht te gooien en mij verward aan te kijken. "Dat weet ik echt niet.....", zegt hij met vragende ogen. "Ik wil stoer zijn! Moet ik dan een skater zijn of juist een rapper? En welke muziek moet ik dan luisteren? Welke kleren moet ik aan? Met wie moet ik omgaan?" Te neergeslagen slaat Evert zijn armen weer om zijn benen en frunnikt aan zijn blote voeten.

Tom en ik staan samen bij de materialen te kijken. Ik vraag hem een materiaal te pakken wat hij bij zichzelf vind passen. Druk bewegend, met zijn armen zwaaiend en wiebelend van het ene naar het andere heen begint Tom aan deze, voor hem "zware", opdracht. "Uhm..... tja..... wat zou bij mij passen?" Onrustig loopt hij rond en pakt af en toe iets op en begint er mee te bewegen. Legt het vervolgens ook weer snel terug. Er valt een stilte en Tom staat met hangende schouders vlak bij de muur. De hele tijd ben ik bij de materialen blijven staan. Ineens leeft Tom op en komt bij mij staan en hij begint met: "Wat denk jij, Miep, wat bij mij zou passen? Wat vind jij een materiaal voor mij? Wat denk jij dat ik leuk zou vinden? Zeg jij maar welk materiaal ik moet nemen!"

Via gesprekken met dramatherapeut Lisette Nelemans, gedragswetenschapper Eefje Brouwers en aan de hand van literatuur, wil ik laten zien waarom deze taak zo pittig is. Algemeen valt op dat bij deze jongeren geen voldoende of ontbrekende ik –ander differentiatie is. Allereerst het begrip ik –ander differentiatie. Dit is een proces waarbij het zelf, het 'ik, onderscheiden raakt van de 'ander'. Deze theorie is door Mahler (1968) uitgewerkt. Het ontwikkelen van het 'zelf' is onlosmakelijk verbonden met het ontwikkelen van een beeld van de ander. Men kan een duidelijk beeld ontwikkelen van wat men is, door te ervaren wat men niet is. Ontstaat de ik –ander differentiatie niet, of onvoldoende dan zal de 'ander' te veel als verlengde van het 'zelf' worden gezien, of hebben ze een gebrekkig 'zelf' waardoor ze niet in staat zijn de 'ander' te zien. De ik –ander differentiatie kan zowel door de omgevingsfactoren als door aanlegfactoren in het gedrag komen (Delfos, 2005). Juist in de adolescentie wordt een sterk beroep gedaan op een goed ontwikkelend ik –ander differentiatie. Deze differentiatie is onder andere nodig om tot een goede eigen identiteit te komen en op een goede wijze de verschillende imago's aan te nemen en ermee te experimenteren. Tevens biedt een goede ik –ander differentiatie de mogelijkheid tot zelfreflectie, ook iets wat nodig is in de adolescentie.

Waarom kunnen we bij deze jongeren spreken van een onvoldoende of een ontbrekende ik –ander differentiatie? Wanneer we kijken naar sommige jongeren, dan halen Nelemans en Brouwers aan dat zij zien dat deze jongeren de 'ander' als verlengde van zichzelf zien. Dit herkennen zij aan het impulsieve gedrag, steeds bevestiging zoeken bij anderen, het niet hebben van een eigen mening, steeds anderen om hulp vragen, anderen napraten, imiteren, etc. Ze worden steeds onzekerder en kunnen haast niet meer functioneren wanneer er niemand in hun omgeving aanwezig is waar zij zich aan kunnen ophangen. Ze gaan juist teveel op het stuk van imago's aannemen en verliezen daarbij zichzelf. We kunnen dit vergelijken met het 'moratorium' van Marcia (zie paragraaf 2.4). Daarnaast spreken zij juist van een gebrekkig 'zelf' waardoor ze niet de 'ander' kunnen zien bij andere jongeren. Dit uit zich doordat de jongere helemaal in zichzelf gekeerd is, zich onttrekt aan anderen om zich heen, geen contact maakt, kinderlijk gedrag laat zien dat niet passend is voor zijn leeftijd, in een eigen beleavingswereld zit, etc. Ze zijn niet in staat om de verschillende imago's aan te gaan en komen niet tot een experimenteren. We kunnen dit vergelijken met de 'identity confusion' van Marcia (zie paragraaf 2.4).

Tevens geven Nelemans en Brouwers aan dat zij ook zien dat in deze fase het zelfbeeld van de jongeren ernstig naar beneden gaat. Ze zien zich als minderwaardig, ze hebben een negatief zelfbeeld of ze zijn niet in staat om vanuit een realistisch perspectief naar zichzelf te kijken. Vaak gebeurt dit door een negatieve zelfbeoordeling of zelfveroordeling. Dit heeft verschillende oorzaken. Deze jongeren vinden geen aansluiting bij andere jongeren. Ze worden zich bewust dat ze naar een ander school gaan of kunnen niet omgaan met de veranderingen die met de adolescentie gepaard gaan. Ze veroordelen zichzelf bijvoorbeeld op grond van gemaakte fouten, of op hun lichaam wat niet zo is als zij vinden dat het

zou moeten zijn, of de opleiding die niet genoeg is. Hierdoor trekken de jongeren zich terug of ze verzetten zich ertegen. Ook door deze ontwikkeling laat zien dat de jongeren niet de identiteitsvorming aan kunnen gaan. Ze kijken niet realistisch naar zichzelf, vaak enkel negatief waardoor het zoeken naar de identiteit niet adequaat en eenzijdig verloopt.

Tot slot hebben deze jongeren weinig mogelijkheden om in contact te komen met leeftijdsgenoten. Ze zitten uiteraard wel met andere jongeren in de klas, maar daarover kun je niet zeggen dat dit diepgaande ofwel passende contacten zijn. Daarbij zijn er bij een ieder van een psychiatrische stoornis en/of gedragsproblemen aanwezig, want uiteraard gevolgen heeft in de interactie. Soms hebben de jongeren wel contact met leeftijdsgenoten, maar zijn ze niet in staat om deze relatie te onderhouden. Is er wel een contact, ziet men dat er vaak sprake is van een onevenwichtige verhouding, waarbij de jongeren zich ondergeschikt of juist dominant in relatie naar andere toe opstelt. Het kunnen aangaan van contacten, het opzoeken van leeftijdsgenoten is van belang om die verschillende imago's te ondergaan, die weer van belang zijn voor de identiteitsontwikkeling.

Het proces van identiteit- en imago ontwikkeling bij deze jongeren heeft mij ontzettend geboeid. Deze interesse is ontstaan vanuit mijn vorige studie; Communicatie. Daar wordt veel aandacht besteedt aan de identiteit en het imago van bedrijven en/of instellingen. Binnen de communicatie werk je via verschillende modellen om de identiteit en het imago van een bedrijf te onderzoeken, inzichtelijk te maken en te begrijpen (van Riel, 2003). Ik heb altijd de interesse en nieuwsgierigheid gehad om dit proces tussen identiteit en imago bij individuen in kaart kan brengen. Met dit onderzoek wil ik zichtbaar maken hoe de identiteit en imago problematiek zichtbaar is bij deze jongeren.

Identiteit en imago zijn vage begrippen. Iedereen kent ze, gebruikt ze, maar vaak bedoelt iedereen er wat anders mee. Het zijn subjectieve begrippen. Maar bij iedere individu zijn beide elementen zichtbaar in het bewegen, in het lichaam, in het karakter, in het temperament, etc. Ons bewegen, onze lichaamstaal en ons voorkomen is een belangrijk deel van onze identiteit en imago (Damasio, 2006). Binnen de ontwikkelingspsychologie wordt de identiteitsvorming als kerntaak van de adolescentie genoemd (Kohnstamm, 2000). Dit proces staat centraal bij de jongeren. Er is binnen de DBT in mindere mate onderzoek gedaan dat kijkt naar het specifieke bewegen bij deze doelgroep. Ik wil in kaart brengen wat er in beweging zichtbaar is bij het proces van identiteit- en imago ontwikkeling.

Binnen de DBT wordt er via de LMA gekeken naar het bewegen van de cliënt. Dit is een instrument om te observeren en vanuit daar inzichten te verkrijgen (Bartenieff, 2002). Juist dat in kaart brengen is wat ik graag wil doen. Ik ga via de Efforts en Body van de LMA kijken hoe het bewegingsrepertoire is bij jongeren die te maken hebben met een verstoorde identiteitsontwikkeling. Ik kies bewust voor deze twee elementen van de LMA omdat deze vanuit de beweging informatie geven over de drijfveren, het temperament en het karakter van een individu. In hoofdstuk 4 sta ik hier uitgebreid bij stil.

Dit praktijkonderzoek bestaat uit een voortraject en een observatiefase. Er wordt intensief en structureel gekeken naar het bewegen van diverse jongeren die te maken hebben met problematiek rondom de identiteit- en imago ontwikkeling. Het geeft in kaart wat er in beweging zichtbaar is bij deze jongeren en dat biedt handvatten aan dans–bewegingstherapeuten die werken met deze leeftijdsgroep. Door dit praktijkonderzoek zullen er bevindingen en beschrijvingen zijn over het bewegen van deze jongeren, waardoor je als dans–bewegingstherapeut efficiënter je behandeling en behandelperiode in kunt zetten.

1.2. Begrippenkader

Regionaal Expertisecentrum-4 Oftewel REC 4 is een organisatie in verschillende regio's in Nederland die zich richt op de ontwikkeling, organisatie en inzet van deskundigheid op het gebied van het onderwijs aan leerlingen met ernstige gedragsproblemen en/of psychiatrische problemen.

De kerntaken van een Regionaal Expertisecentrum-4 zijn het verzorgen van indicatiestelling voor cluster-4, het ondersteunen van ouders bij het samenstellen van het indicatiedossier, het adviseren van ouders bij

schoolkeuze, het coördineren van ambulante begeleiding in de regio van het expertisecentrum en het inrichten van een Steunpunt Autisme.

VMBO

Theoretisch (TL)

Vorbereidend Middelbaar Beroepsonderwijs. Maakt onderscheidt tussen:
Geeft toegang tot niveau 3 en 4 in het mbo (middelbaar beroepsonderwijs) of, onder voorwaarden, tot 4 havo. Er zijn vier opleidingsrichtingen die "sectoren" worden genoemd, te weten: techniek, zorg en welzijn, economie en landbouw. In alle gevallen moet de leerling een keuze maken voor één van de vier sectoren. Elke sector heeft een aantal verplichte en een aantal keuzevakken. Aan het eind van het derde leerjaar wordt uit de aangeboden vakken een definitieve keuze van 6 vakken voor het eindexamen in het vierde leerjaar gemaakt. De vakken maatschappijleer 1, kunstvakken 1 en lichamelijke oefening moeten aan het eind van het derde jaar met een voldoende worden afgesloten om deel te kunnen nemen aan het examen in het vierde leerjaar! De beoordelingen voor deze vakken wordt vermeld op de cijferlijst, behorend bij het vmbo-diploma.

Beroepsbegeleidende (BBL)

Is voor de leerling die graag 'praktijkgericht' wil werken. Bij de AVO-vakken, (Algemeen Vormend Onderwijs) wordt de theorie zoveel mogelijk afgestemd op het beroepsvak. Stage maakt een onderdeel uit van het lesprogramma.

Kaderberoepsgericht (KBL)

Hierbij ligt de nadruk meer op de theorie. Naast vier algemeen vormende vakken, met een uitgebreider programma dan in de BBL, krijgt de leerling een beroepsvoorbereidend vak, waaraan ook nog een verrijkingsprogramma toegevoegd is. Stage maakt onderdeel uit van het lesprogramma.

Ontwikkelingspsychologie

Kohnstamm (2000) beschrijft dit als de wetenschap die het gedrag bestudeert van de mens in de verschillende ontwikkelingsfasen. Ontwikkelen is een duurzame en langzame verandering. De volgende ontwikkelingsfasen onderscheidt men: ongeboren kind (prenatale fase: 40 weken), zuigeling (0 – 18 maanden), peuter (18 maanden – 4 jaar), kleuter (4 – 6 jaar), schoolkind (6 – 12 jaar), adolescent (12 – 22 jaar), volwassene (22 – 65 jaar) en oudere mens (65 jaar en ouder).

Adolescentie

De adolescentieperiode vormt de overgang tussen twee wezenlijke perioden in het leven van de mens; de kindsheid die alles insluit wat voorbij is en de volwassenheid die de rest van het leven zal omvatten. De periode van de adolescentie loopt van 12 jaar tot ongeveer 22 jaar. Exact aangeven is haast niet mogelijk gezien de individuele en culturele verschillen die er zijn. Wel ziet men dat de adolescentie uit drie domeinen bestaat: de lichamelijke veranderingen en seksuele rijping, de cognitieve ontwikkeling en de veranderingen in de sociale rol (Craeynest, 2004). (zie paragraaf 2.1)

Identiteitsontwikkeling

Een bewustzijn van het individuele bestaan te midden van de omringende werkelijkheid; een besef als individu zelf sturing te kunnen geven aan zijn levensloop en niet terug te schrikken voor afwegingen en keuzes en het inzicht dat bij deze afwegingen steeds minder een beroep kan worden gedaan op traditionele zingevingkaders (Giddens, 1991; Ketcham, 1987).

Identiteit

Bij identiteit gaat het over de kennis, het beeld en het zelfgevoel dat een persoon heeft. Identiteit is voortgekomen uit de theorie van Erikson en betekent dat er sprake is van een doorleefd ik-gevoel dat eenheid aanbrengt in alle belevingen. Op individueel vlak, moet identiteit gezien

moet worden als een continu proces van definiëring, het eerdere resultaat van een serie ononderbroken 'conflictsituaties' tussen het Zelf en de Andere (Erikson). (zie paragraaf 2.2)

Imago

Experimenteren door middel van spiegelen, het meebewegen met anderen in je omgeving, het overnemen van gedragingen, uiterlijke kenmerken, meningen, ideeën, etc. van de anderen. Er wordt door de jongeren nieuwe elementen aan zichzelf toegevoegd om zo te ervaren, voelen wat wel en niet bij hen past. De ene keer zijn dit dingen die redelijk dicht bij de jongere zelf staat. Een andere keer is staat het ver van de jongere af. Beide zijn nodig omdat de jongere er zo achter komt wat wel en wat niet bij hem of haar past. Dit experimenteren, dit spiegelen, of het 'impression management' (de Wit, 2004) noem ik het aannemen van een imago. (zie paragraaf 2.3)

Laban Movement Analyse

De Laban Movement Analyse (LMA), is een systeem dat gebruikt wordt bij het bestuderen, benoemen en beschrijven van bewegingen. Rudolf Laban (1879-1958), als de grondlegger en ontwikkelaar, was een meester in het ontleden van de vorm van de beweging. Voor een verdere uitwerking verwijs ik naar paragraaf 3.3. Met twee van de vier elementen:

Body

Wanneer we kijken naar dit element binnen de LMA kunnen we stellen dat "wat beweegt er?" centraal staat (Bartenieff, 2002). Het betekent: wat is er letterlijk zichtbaar. Het is zowel een fysieke, als praktische benadering van het lichaam.

Effort

Volgens Laban is Effort de innerlijke impuls; een bewegingssensatie, een gedachte, een gevoel of emotie, van waaruit beweging ontstaat. Iedereen heeft alle Effort kwaliteiten, deze geven aan hoe een persoon van binnenuit reageert. In iedere situatie kan dit anders zijn. Er wordt bij Effort onderscheid gemaakt in vier categorieën; *space, flow, weight en time*.

1.3. Vraagstelling

Hoe wordt identiteit –en imago problematiek binnen dans-bewegingstherapie zichtbaar in Body en Effort bij jongeren uit de bovenbouw van het voortgezette VMBO REC 4?

De deelvragen die gesteld zijn:

Wat is identiteit?

Wat is imago?

Wat is identiteit –en imago problematiek?

Wat biedt dans-bewegingstherapie voor jongeren met identiteit –en imago problematiek?

Hoe wordt de identiteit –en imago problematiek zichtbaar binnen dans-bewegingstherapie?

Wat biedt de Laban Movement Analyse als meetinstrument?

Hoe is identiteit –en imago problematiek zichtbaar in Body?

Hoe is identiteit –en imago problematiek zichtbaar in Effort?

1.4. Doelstelling

Het in kaart brengen van het bewegingsrepertoire van jongeren die problemen hebben met de identiteit – en imago ontwikkeling voor DBT aan de hand van twee items van de LMA. Tevens wil ik inzicht krijgen hoe jongeren in de adolescentie, die voortgezet REC 4 onderwijs volgen, omgaan met de belangrijkste taak, te weten identiteitsvorming. Dit onderzoek zorgt ervoor dat ik mezelf verrijk en verbeter in mijn handelen. Zoals het er nu naar uitziet blijf ik met dit type jongeren werken en heb ik door dit onderzoek een beter beeld van hoe dit thema speelt bij jongeren. Daarbij wil ik handvatten krijgen om hier in de DBT mee om te gaan. Verder wil ik laten zien hoe DBT als behandelingsvorm kan inzetten bij jongeren met deze problematiek.

Voor dansbewegingstherapeuten, maar ook voor vaktherapeuten wil ik met dit onderzoek laten zien dat je goed via het medium dans –beweging kunt werken aan een problematiek die voor andere vaak onzichtbaar is. Identiteit en imago zijn vage begrippen en kennen vaak geen vaste vorm. Door systematisch via de LMA te kijken en dan specifiek Effort en Body, wil ik laten zien dat dans –beweging over de instrumenten beschikt die wel een vaste vorm kunnen bieden, zonder er aannames of conclusies aan te verbinden.

Enerzijds wil ik met dit onderzoek bovengenoemd onderwerp onder de aandacht brengen en anderen nieuwsgierig maken. Ik vind het leuk om dingen binnen de redelijk en billijkheid te onderzoeken nieuwe wegen te bewandelen en te kijken waartoe DBT in staat is. Ik ben van mening dat het koppelen van andere invalshoeken, zorgt voor een verdieping van het vak. Het kan heel leuk zijn om iets te mogen uitwerken wat in eerste instantie een hersenspinsel was. Ik wil hiermee laten zien dat het bewandelen van nog te ontdekken wegen heel leuk en boeiend is. Daarbij zorgt het voor een verrijking van je eigen handelen, maar ook voor je collega's.

Anderzijds wil ik collega's dans –bewegingstherapeuten een handvat bieden om ook op deze manier naar de doelgroep te kijken en dit mee te nemen in hun behandeling. Het proces van identiteit en imago ontwikkeling is een proces dat ieder individu normaal gesproken doorloopt. Waar dans –bewegingstherapeuten allemaal aan gewerkt hebben, echter tot nu toe nog weinig onder de aandacht is gebracht.

1.5. Onderzoekstype

Als onderzoekstype heb ik gekozen voor ontwikkelend. Dit biedt mij de mogelijkheid om juist vanuit een idee en observaties, van mijn stagejaar, dieper in te gaan op wat ik daar heb gezien. Binnen de locatie Brederostraat wordt een behandeling vaak ingezet op stoornis en/of psychiatrische problematiek. Ik wil onderzoeken hoe het is als je juist gaat zitten op levensfase problematiek en dan specifiek identiteitsontwikkeling. Mij leek dit juist heel boeiend omdat iedere jongere, ongeacht stoornis en gedragproblematiek, tijdens de middelbare school in deze levensfase zit. Ook binnen de opleiding, Creatieve Therapie Dans–beweging, hebben we de kijk op behandeling en het behandelen zelf het meeste vanuit een stoornis gedaan. Ik wil in dit afstudeerproject intensief gaan kijken naar het gegeven identiteit en imago en dat centraal stellen. De kennis die ik heb over de stoornissen en gedragsproblemen, neem ik hierin wel mee, maar daar ligt niet de focus op. Mijn aanname is dat ze allemaal ongeveer tegen dezelfde dingen lopen, echter gaat ieder individu er anders mee om, wat kan komen door karakter, stoornis, omgeving en of gedragsproblemen.

Er was bij mij een gedachte en een overtuiging, verder niets. Een ontwikkelend onderzoekstype geeft de ruimte om mijn gedachten, observaties en ideeën uit te werken. Het geeft mij ook de mogelijkheid om zelf iets te ontwikkelen, waardoor mijn eigen handelen, maar wellicht ook het handelen van andere betrokken, aangescherpt wordt. Je kunt iets creëren wat er nog niet is en in een team sparren over wat er daarin allemaal mogelijk is. Samen met een team heb je de mogelijkheid om iets op te bouwen. Juist omdat mijn onderzoek ook een vraag was vanuit het team van de onderwijsinstelling, zorgt een ontwikkelend onderzoekstype ervoor dat er naar meerdere partijen geluisterd wordt en ook hun feedback, gedurende het proces, meegenomen kan worden. Het is heel interactieve manier van onderzoek doen.

1.5.1. Onderzoeksmethode

Kijkend naar mijn afstudeerproject, zie ik dat ik werk aan de hand van het kritisch actieonderzoek van Stephan Kemnis (Migchelbrink, 2007), waarbij emancipatorische principes gelden. Dit betekent eigenlijk dat het onderzoek zich continue ontwikkelt, omdat je er continue op reflecteert en het zo nodig bijstelt. Dat bijstellen en reflecteren zie ik als een meerwaarde, want dan blijf ik uitgedaagd om steeds naar mijn onderzoek en mijn eigen handelen te kijken. Het biedt mij de mogelijkheid om dingen aan te passen, wanneer blijkt dat het niet loopt zoals ik had verwacht. Of dat ik input op een later tijdstip in mijn onderzoek kan toevoegen of verwijderen. Ik heb steeds de mogelijkheid om te veranderen, te verbeteren en aan te scherpen waar dat nodig is.

Juist omdat ik met niets ben begonnen, spreekt dit model mij aan. Mijn onderwerp is nieuw voor mij en het is een idee wat ik heb. Ik ga er mee in de praktijk en daar zal ik tegen dingen aanlopen die vragen om het bijstellen van mijn voorstel. Ik moet mijzelf wel die ruimte geven, anders zet ik mezelf vast. Dit model biedt de ruimte. Ik moet hier kunnen oriënteren, plannen, uitvoeren en reflecteren en verbeteren om vervolgens weer bij het oriënteren te beginnen.

1.5.2. Voorfase en oriëntatiefase

Tijdens mijn stage in het derde studiejaar heb ik met mijn stagebegeleidster Lisette Nelemans gesprekken gehad over een mogelijke ervaringsplek en/of onderzoeksplek voor in mijn vierde studiejaar. Ik wilde zelf graag in de praktijk blijven en mijn stageplek beviel mij erg goed. Ik heb vervolgens een aantal interessante onderwerpen aan de Commissie van Begeleiding (CVB) voorgelegd. De CVB is binnen de onderwijslocatie een groep mensen die beslissingen neemt met betrekking tot onder andere de jongeren. De leden stonden erg positief tegenover het feit dat ik zou blijven en zij hadden met name behoefte aan mijn voorgelegde onderzoek over identiteit versus imago. Dit sprak hen aan mede omdat zij zagen dat sommige jongeren hier tegen aan liepen. Er zou voor mij vanaf september 2008 ruimte zijn om één dag in de week therapie te geven.

Ik had nu een plek om in de praktijk te blijven. Nu nog jongeren die in aanmerking kwamen voor DBT. Wil een jongere in aanmerking komen voor DBT, dan moet er vanuit de leerkracht een hulpvraag worden ingediend bij de CVB. De commissie bestaat uit de gedragswetenschappers Eefje Brouwers en Amy Faes, schoolmaatschappelijk werkster Anja Smit, leerlingbegeleider Rombout van Eekelen en locatiemanager Ivo van Riel. Deze hulpvraag ontstaat doordat de jongere opvalt op allerlei mogelijke manieren. Vervolgens wordt met de CVB besproken wat hiermee te doen en welke stappen te ondernemen. Soms kunnen dit gesprekken zijn met de gedragswetenschapper of de leerlingbegeleider, of komt de jongere op de wachtlijst voor drama- of DBT.

Wanneer is gekozen voor DBT dan is de hulpvraag het startpunt in de observatie. Na ongeveer zes keer therapie vorm ik, aan de hand van mijn observaties, samen met de jongeren en in overleg met de leerkracht, de doelstelling. Die vormen het uitgangspunt in de behandeling.

Al vorig jaar, aan het einde van het schooljaar, ben ik met de verschillende leerkrachten, dramatherapeut Lisette Nelemans en gedragswetenschapper Eefje Brouwers gaan zitten voor mogelijke jongeren die bij mij zouden komen. We wilden hier goed over nadenken en ruimschoots de tijd voor nemen. In eerste instantie heb ik de keuze gemaakt voor jongeren uit de bovenbouw. In de onderbouw zagen we dat de jongeren meer bezig waren met de lichamelijke veranderingen die de adolescentie met zich mee bracht. Dit is mede te verklaren door het feit dat in het begin van deze levensfase met name fysieke veranderingen plaatsvinden. Op een wat latere leeftijd, nadat ze de belangrijkste fysieke veranderingen hebben doorlopen, vaak is dit wanneer ze in de bovenbouw zitten, komen de processen op gang die te maken hebben met het ontwikkelen en hervinden van de eigen identiteit. We zien dit terug in onder andere het experimenteren, het spiegelen van anderen, het meebewegen met anderen en het afzetten tegen anderen. Door dat deze jongeren één of meerdere stoornissen hebben, zagen wij dat ze dit lastig vonden en hier in vast liepen. Iets wat ik al in mijn probleemstelling heb aangehaald.

Wat ik belangrijk vond, was dat we goed keken naar de problematiek waar de jongere tegenaan liep. Soms heb je te maken met problematiek met betrekking tot de stoornis en een andere keer problematiek met betrekking tot de levensfase waar de jongere nu in zit. Samen met Eefje Brouwers hebben we ons gericht op het laatste. Dat stond centraal bij het kiezen van de jongeren. De jongeren zijn 15 en 16 jaar, en zitten volgens Kohnstamm (2000) en Craeynest (2004) in de middenperiode van de adolescentie (zie Hoofdstuk 2 paragraaf 2.1). Verder koos ik ervoor om zowel jongeren te behandelen met internaliserende, of wel externaliserende uiting van hun problematiek¹. Ik zag dat deze problematiek heel divers bij iedere jongere zichtbaar werd. Dit vond ik belangrijk omdat ik zag dat een jongere met internaliserende uiting anders omging met deze problematiek, dan een jongere met externaliserende uiting. Wilde ik dat kunnen aantonen, dan moest ik dat meenemen in mijn onderzoek.

¹ Zie bijlage 1 Externaliserende en internaliserende problematiek.

Verder kies ik ervoor om met jongeren te werken van verschillende leerniveaus, welke beschreven staan in mijn begrippen kader. Wellicht dat ook daar opvallendheden naar voren komen. Tot slot vond ik het belangrijk om zowel met jongens als met meisjes te werken. Ik vond het boeiend om deze twee naast elkaar te leggen en daarvan de processen te volgen. Net als bij de eerder genoemde vergelijking geldt dat ook bij deze. Al deze criteria heb ik meegenomen in mijn gesprekken met Eefje Brouwers en Lisette Nelemans. Uiteindelijk heb ik een groep van zes jongeren gevormd, waar vier jongens en twee meisjes in zaten.

Vanuit de locatie Brederostraat wordt ik door meerdere mensen begeleid. De centrale rol heeft Lisette Nelemans, de dramatherapeut. Zij zal mij gaan begeleiden in het hele proces met de jongeren. Zoals het lezen van mijn stukken, het sparren met mij en het steunen wanneer ik daar behoefte aan heb. Daarnaast is de hele CVB betrokken bij het onderzoek, al is het wel op de achtergrond. Ik overleg met hen wanneer nodig is. Eefje Brouwers en Amy Faes zijn naast Lisette sparringpartners en betrokken bij de behandeling van de jongeren. Anja Smit, Rombout van Eekelen en Ivo van Riel staan er meer buiten. Ik ga in overleg met hen wanneer dat nodig is; inhoudelijk zullen zij niet actief deelnemen. Ze lezen wel de stukken en ik zie hun reacties graag tegemoet.

Als ik kijk naar de betrokkenen zie ik een tweedeling. Enerzijds zijn er de jongeren die bij mij in behandeling zijn, anderzijds de betrokken leerkrachten, de CVB en Lisette Nelemans.

Van de zes jongeren heb ik er twee sinds december 2007 in therapie. De andere vier zijn in september 2008 bij mij begonnen. De ouders / begeleiders zijn per post op de hoogte gesteld en heb ik gevraagd om toestemming om gegevens uit de therapie, anoniem, te gebruiken voor mijn praktijkonderzoek. De jongeren zelf heb ik over mijn praktijkonderzoek verteld en uitgelegd wat ik daarmee wilde. In de therapie ben ik hier niet diep op ingegaan. De jongere staat centraal in de therapie en het materiaal wat er ontstaat, gebruik ik voor mijn praktijkonderzoek.

Voordat ik met mijn praktijkonderzoek begon, heb ik hier ook stage gelopen. Dit zorgt ervoor dat ik iedereen ken en mijn weg ook goed weet te vinden. Het gehele team is op de hoogte gesteld van mijn aanwezigheid en ik heb een presentatie gegeven over wat ik ga doen. Met de leerkrachten waarvan ik een jongere behandel, heb ik nauw contact gehad. Zij weten inhoudelijk meer over het praktijkonderzoek in relatie met de jongere. Ze zullen ook betrokken worden in het proces. Ik kies hiervoor omdat ook de leerkracht mij informatie kan geven over de jongere.

Mijn rol als onderzoeker is die van een dans –bewegingstherapeut die met jongeren werkt en daar gegevens van verzamelt. Ik wil niet de nadruk leggen op mijn praktijkonderzoek, omdat dit niet het belangrijkste is. De jongere staat centraal in de behandeling en dat is ook mijn uitgangspunt. Het feit dat ik een praktijkonderzoek doe, mag niet in de weg staan tijdens de behandeling. In mijn houding wil ik niet veranderen, omdat ik vind dat mijn positie ten opzichte van mijn stagejaar ook niet veranderd is. Ook in DBT zal ik niet anders zijn. Ik zal wel bewuster met de twee elementen, Body en Effort, om gaan. Ook naar het team toe zal ik niet veranderen. Wanneer er collega's geïnteresseerd zijn in wat ik doe, dan zal ik daar over vertellen. In overlegsituaties met de leerkrachten zal ik steeds bespreken wat er speelt binnen de therapie en zal ik niet inhoudelijk op mijn praktijkonderzoek ingaan. De behandeling van de jongeren staat centraal.

In de volgende fasen doorloop ik mijn proces van het scherpstellen en het zoeken naar de juiste vorm. Dit is een zoektocht geweest die zijn ups en downs heeft gehad. Ik ben meerdere malen van richting veranderd om te komen tot waar ik nu sta. Ik begin bij mijn oorspronkelijke uitgangspunt en kom uiteindelijk tot de vraagstelling zoals deze in paragraaf 1.3 is aangegeven.

Ik wil mij in mijn praktijkonderzoek gaan richten op het bewegingsrepertoire van de jongeren in DBT die te maken hebben met problemen rondom de identiteit en imago. Mijn voorlopige vraagstelling luidt: 'Maakt de Ster van Lux binnen DBT inzichtelijk hoe jongeren uit de bovenbouw van het voortgezette REC 4 onderwijs met identiteit- en imago problemen omgaan?' In het begin van mijn onderzoek heb ik met name

gekeken vanuit mijn studie Communicatie. Ik wilde het model, 'de Ster van Lux' (van Riel, 2003)², dat veel gebruikt werd, vertalen naar DBT. Met dit model wil ik laten zien dat je ook met het figuurlijke bewegen van de cliënt als dans –bewegingstherapeut goed uit de voeten kunt. Het zou zichtbaar maken dat DBT veel kan bieden en veel kan inzetten. Dat er buiten zijn gekende observatiemodellen gekeken wordt en dat deze wordt ingezet. Het biedt weer een nieuwe invalshoek, die mogelijkheden en informatie creëert.

Als je kijkt binnen de DBT bestaan er drie dansaspecten.³ In de behandeling staan altijd wel één of meerdere aspecten centraal. Bij de ster van Lux staat een zevental elementen centraal die een indeling geven hoe te kijken naar de manier waarop identiteit en imago zich vormgeeft binnen een bedrijf en/of instelling. Ik ben gaan sparren over een mogelijke koppeling tussen de elementen van de Ster en de verschillende aspecten. Ik dacht dat er een logische koppeling zichtbaar was tussen de Ster en de dansaspecten. De vraag die ik mezelf stelde, was: 'Laat deze ster zien hoe jongeren in de DBT zich uiten en hoe vertaald zich dat naar één van de drie dansaspecten?' Deze koppeling wilde ik in mijn praktijkonderzoek onderzoeken en zichtbaar maken aan de hand van de dansaspecten. Echter kwam ik er niet uit. Het lukte mij niet om hier een zuivere indeling in te maken. Want bij de verschillende items van de ster kon ik verschillende aspecten plaatsen. Ik bleek een belangrijke stap over te slaan. Ik wilde nu iets gaan doen, waar eerst vooronderzoek voor nodig was. Waar ik eerst zicht op moest gaan krijgen was: 'Hoe is het bewegingsvocabulaire van deze jongeren die te maken hebben met problematiek rondom de identiteit en imago?' Wanneer ik vast bleef houden aan de Ster van Lux, dan sloeg ik een stap over, ging ik te snel.

1.5.3. Diagnostische fase

Aan de hand van verschillende gesprekken met mijn docenten Ina van Keulen en Simone Kleinlooh en begeleidster Lisette Nelemans alsmede mijn ervaringen in de observatieperiode in de therapie, heb ik een aantal dingen veranderd. In de oriëntatiefase liep ik er al tegenaan. Waar ik in eerste instantie met de Ster van Lux wilde werken, om te kijken hoe dit binnen DBT zichtbaar werd, bleek dat dit niet realistisch was. Het uitgangspunt van de Ster van Lux, dat de identiteit en het imago meetbaar is binnen DBT, blijft staan. Echter laat ik het model los. Mijn idee van het koppelen van de Ster van Lux aan de dansaspecten, zette mij vast. Ik liep ook vast. Dit is voor mij geen gemakkelijke keuze geweest, maar wel een die nodig was. Het zorgde er namelijk voor dat ik ruimte kreeg en dat er ineens veel meer ingangen waren om naar mijn praktijkonderzoek te kijken.

Ik ben tot deze keuze gekomen doordat er bij mij dingen zichtbaar werden, omdat ik al met de jongeren werkte. Ik ben mijn aantekeningen door gaan lezen en heb gekeken naar wat er zich afspeelde in de therapie. Het volgende kwam veel terug. In de DBT werk ik enerzijds veel met de technieken van de Roos van Leary (Verstegen, Lodewijks, 2006). Vanuit daar wordt er veel zichtbaar in de interactie die er is tussen de jongeren. Vaak gaat bij de interactie tussen deze jongeren mis. Anderzijds werkte ik in mijn observeren en verslaglegging veel met de LMA. In gesprekken met mijn docenten Ina van Keulen en Simone Kleinlooh werd mijn gebruik hiervan duidelijk. Als ik met hen sprak over wat er zichtbaar was bij de jongeren, of wat er gebeurde, dan kwamen de elementen Effort en Body van de LMA (Bartenieff, 2002) sterk naar voren. Ik kon de LMA juist heel goed gebruiken, in plaats van ertegenin te gaan. Met deze beide elementen kon ik de overgeslagen stap in kaart brengen. Voor een verdere uitwerking en onderbouwing van de LMA en haar elementen verwijs ik u naar paragraaf 3.3.

Ik heb daarna verschillende keuzes gemaakt met betrekking tot met praktijkonderzoek, omdat ik teveel wilde en ik me hierdoor niet goed kon concentreren op mijn vraagstelling. Ik ga nu in een periode van zes weken, waar ik de jongeren twee keer per week zie structureel de behandeling bijhouden. Nu hoef ik me enkel te richten op het observeren en beschrijven, in plaats van ook nog iets te ontwikkelen. Deze observaties zullen plaatsvinden in de therapie. Van iedere sessie maak ik een verslag aan de hand van een schema.⁴

² Zie bijlage 2 Ster van Lux

³ Zie bijlage 3 Dansaspecten

⁴ Zie bijlage 4 Verslaglegging

1.5.4. Ontwikkelfase

Na de keuzes en veranderingen die ik de voorgaande fasen heb gemaakt ben ik tot de volgende doelstelling van mijn onderzoek gekomen. Ik ga in beeld brengen wat het bewegingsgedrag is van jongeren die te maken hebben met problemen rondom de identiteit –en imago. In deze fase heb ik mijn uiteindelijke vraagstelling geformuleerd: 'Hoe wordt identiteit –en imago problematiek binnen de dansbewegingstherapie zichtbaar in Body en Effort bij jongeren uit de bovenbouw van het voortgezette VMBO REC 4?' Hiervoor moet ik eerst data verzamelen, aan de hand van literatuur, over de verschillende onderwerpen; adolescentie, identiteit, imago, problemen hier omtrent, de LMA, Body en Effort. Dit heb ik uitgewerkt in hoofdstuk 1 en 2. Vervolgens maak ik een koppeling tussen deze literatuur data en de data van mijn verslaglegging (zie paragraaf 4.1 en 4.2). Aansluitend plaats ik de behandeling van de jongeren in de therapeutische driehoek, om meer te weten te komen over de DBT bij de jongeren (zie paragraaf 4.3). Ik vind het belangrijk dat er inzichtelijk is hoe ik heb gewerkt en waar ik mijn observaties op stoel. Als laatste stap plaats ik mijn observaties in de LMA , specifiek de items Body en Effort, om beeld te krijgen wat het bewegen van de jongeren is (hiervoor verwijs ik u naar hoofdstuk 5).

Mijn afstudeerproject gaat nu definitief plaatsvinden met zes jongeren in de bovenbouw klassen op het voortgezette REC 4 onderwijs in Breda. Op de locatie Brederostraat een onderdeel van het Berkenhof College, welke valt onder de stichting "Het Driespan".

Als ik kijk naar het tijdspad waarin het onderzoek zich afspeelt zie ik twee fasen. In de periode van september 2008 tot december 2008 is de eerste fase geweest waarbij deze periode een observatie, inventarisatie en in ontwikkeling is, om zo mijn praktijkonderzoek te kunnen bijstellen en bijsturen. Die tijd heb ik genomen om vanuit literatuur en vanuit de therapie met de jongeren mezelf te oriënteren en te verdiepen in het onderwerp. De tweede fase zie ik van 5 januari 2009 t/m 13 februari 2009 waarin ik de specifieke data verzameld heb aan de hand van mijn verslaglegging. Ik zag de zes jongeren twee keer per week. Ik heb gekozen voor een periode van zes weken omdat ik mezelf moest wapenen tegen overmatige data. Ik vind zes weken een ruime periode om tot voldoende en overzichtelijk data te komen, zeker omdat ik de jongeren twee keer per week zag.

Vanuit de literatuur van Smeijsters (2005) heb ik de volgende criteria naast mijn onderzoek gelegd en er naar gekeken. Puntsgewijs laat ik zien hoe deze toegepast worden.

- | | |
|------------------------|---|
| <i>Credibility</i> | De gegevens die ik verzamel komen uit de therapiesessie zelf. Ik heb een vaste vorm van verslaglegging, die ik structureel heb ingevuld. Daarbij zijn er video-opnames gemaakt van verschillende sessies, die door de jongeren bekeken kunnen worden. Naast mijn verslaglegging heb ik ook gegevens van de jongeren zelf gekregen met betrekking tot de therapiesessie, deze kunnen naast mijn gegevens gelegd worden. |
| <i>Dependability</i> | De gegevens worden via verschillende invalshoeken bekeken en verzameld. De verslaglegging is opgebouwd vanuit de therapeutische driehoek, waarbij de cliënt, het medium en de therapeut centraal staan. Hier sta ik hoofdstuk 4, paragraaf 4.4 bij stil. Door juist te kijken vanuit deze driehoek neem ik de verschillende facetten in de therapie structureel onder de loep. Bij mijn begeleiders Lisette Nelemans, Eefje Brouwers en Amy Faes en bij mijn docenten Nanon Janssen, Ina van Keulen en Simone Kleinlooh kan ik terecht met mijn observaties en zij kunnen hierover meedenken, meekijken en reflecteren. |
| <i>Conformability</i> | In mijn handelen ben ik heel transparant. Het is voor een buitenstaander, iemand met kennis over behandelen vanuit een creatieve therapie, goed te volgen wat ik doe. De materie is redelijk vakspecifiek en kan het zijn dat bepaalde terminologie niet duidelijk is. Van iedere jongere ga ik een dossier met alle verslaglegging, lijsten, observaties en handelingsplannen maken. Niet iedereen heeft toegang tot deze gegevens, want het is vertrouwelijk. Maar diegene die erbij mogen; Lisette Nelemans, Eefje Brouwer en Amy Feas, beschikken over deze kennis. |
| <i>Transferability</i> | Doordat ik met duidelijke vooraf opgesteld verslagleggings schema's werk, kan ik de verzamelde data goed uitwerken en categoriseren. Hierdoor gaat vergelijken en bekijken mogelijk worden. Voor de lezer zijn mijn lijsten en schema's ook duidelijk en overzichtelijk. |

Authenticity Door de duur van de therapie en de intensiteit van het onderzoek ben ik van mening dat zeker het geval is. Het is niet een individualistisch project geweest. Steeds hebben de jongeren en mijn begeleiders meegedacht en meegeholpen aan de ontwikkeling van het onderzoek.

1.5.5. Evaluatie

Door in gesprek te blijven met Lisette Nelemans, Eefje Brouwers, Amy Faes, Simone Kleinlooh en Ina van Keulen heb ik steeds om hun visie gevraagd en daarop mijn eigen bevindingen kunnen ventileren. Het gaf vaak stof tot nadenken en opende nieuwe wegen, maar het sloot ook soms paden die ik graag open had willen houden. Het steeds kijken naar mijn eigen handelen is goed, maar ik moet keuzes maken en zorgen dat ik gericht blijft op hetgeen ik wil onderzoeken. Voor mij essentiële veranderingen zijn met name ontdekken van de gemiste stap in mijn redenering, het loslaten van de Ster van Lux en het meer gaan richten op wat er al wel was in beweging. Het zorgde voor meer ruimte en meer zekerheid bij mij. Al heb ik lang gestreden om het anders te willen.

Door dat ik heel consequent en via een duidelijke vooraf bepaald schema mijn data verzamel, heb ik voldoende materiaal gekregen. Juist door me in mijn verslaglegging te richten op de therapeutische driehoek, sta ik stil bij de verschillende facetten die in DBT centraal staan. Uiteindelijk wil ik die data gaan verwerken door deze te labelen (dr. Baarda. D.B., dr. de Goede. M.P.M. & dr. Teunissen. J. (2001) en H. Boeije (2004)) Van alle gegevens wil ik via deze manier inzicht krijgen. Het is een manier van analyseren die veel tijd kost en waarbij ik ook daadkrachtig moet zijn in mijn beslissing. Maar het biedt juist een kader, waarin ik mijn verzamelde data overzicht kan geven.

Vanuit de literatuur van Smeijsters (2005) heb ik de volgende criteria naast mijn onderzoek gelegd en er naar gekeken. Puntsgewijs laat ik zien waarom ik vind dat ik er wel of niet aan voldoe. In het laatste hoofdstuk zal ik hier uitgebreider bij stil staan.

Credibility Ik vind dat ik hier deels aan voldoe, omdat ik de jongeren betrek in mijn onderzoek en ook dat ik mijn observaties en bevindingen toets bij derden. Het blijven wel verslagen geschreven vanuit mijn optiek en er kan dus zeker sprake zijn van ruis, interpreteren, overdracht en tegenoverdracht. Dit is een kanttekening die ik er bij wil plaatsen.

Dependability Ik vind dit lastig om te beoordelen, want wat is compleet? Ik denk wel dat ik met de middelen en de tijd die ik had, compleet ben geweest. Ik ben me bewust geweest van het belang dat ik via verschillende invalshoeken aan mijn data wilde komen. Ik heb daar dan ook heel bewust voor gekozen. Toch zie ook dat er nog onvolledige stukken zijn, zoals een controle groep, een soort gelijk onderzoek gedaan door iemand anders, andere jongeren, etc.

Conformability Het is geen alledaags onderwerp. Het gaat over hele specifieke vakinhoudelijke onderwerpen en termen. Er moet wel een bepaalde basiskennis zijn over bepaalde zaken. In mijn schrijven ga ik uitgebreid in op voor de lezer mogelijk onbekende onderwerpen en geef ik daar uitleg over. Dus ook hiervan vind ik dat ik zeker aan voldoe. Ook al betreft het hier een actiegericht onderzoek, blijf ik het noodzaak om toch ook vanuit de literatuur het onderwerp te ondersteunen en onderbouwen.

Transferability Uiteindelijk hoop ik hier wel naar toe te werken. Juist het labelen moet hiervoor gaan zorgen. Mijn project is een beginfase en heel duidelijk gestoeld op observaties en literatuur. Het moet een eerste inzicht geven over hoe dit onderwerp zich uit bij deze jongeren. Hierdoor kan ik, wanneer ik weer met deze doelgroep werk, mijn behandeling scherper inzetten. Maar hoop ik ook dat andere dans –bewegingstherapeuten mijn observaties, aanbevelingen en conclusie meenemen in hun behandeling. Of dit daadwerkelijk gaat gebeuren, moet nog blijken en kan ik nu nog niet aangeven of ik hieraan voldoe. Daarbij heb ik nauw samengewerkt met diverse mensen die ieder hun eigen expertise hebben.

Authenticity Binnen mijn mogelijkheden heb ik hier aan voldaan. De jongeren en de ouders waren, voor dat het project van start ging, op de hoogte gesteld en ik hem om hen toestemming gevraagd. De jongeren heb ik in het project deelgenoot gemaakt door ze zelf lijsten te

laten invullen en ook hun eigen doelstelling laten maken. Ook zijn de jongeren ervan op de hoogte dat ik hun gegevens gebruik en weten ze dat ik met verslaglegging werk. Ik ben hierin heel open en transparant naar de jongeren toe.

2. Identiteit- en imago problematiek in de adolescentie

Inleiding

In het eerste hoofdstuk zijn vele begrippen de revue gepasseerd waarvan ik vind dat ze nader verklaard moeten worden om tot een beeld te komen. Deze eerste verzameling van data zijn nodig om zo tot het begrip te komen van identiteit en imago in beweging. Dit hoofdstuk betreft vier van deze begrippen. De adolescentie is een periode van ontwikkeling en verandering. Er voltrekken zich veranderingen in de adolescent zelf en veranderingen in de relatie tot zijn omgeving. Beiden zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden; veranderingen in de jongere beïnvloeden veranderingen in de omgeving. Daarbij komt nog kijken dat ieder individu anders is en op zijn eigen wijze deze fase doorloopt. In dit hoofdstuk sta ik eerst stil bij de levensfase adolescentie. Vanuit de literatuur van De Wit en de Veer (2007) schets ik een beeld over deze periode en wat voor veranderingen deze met zich mee brengt. Ik vervolg met een uitleg over wat identiteit is, bekeken door de ogen van verschillende onderzoekers. Aansluitend komt een uiteenzetting over wat imago is, zoals door diverse wetenschappers aangeven. De laatste paragraaf gaat over de problemen waar een jongere in zijn identiteitsontwikkeling tegen aan kan lopen aan de hand van de theorie van Marcia (1980).

2.1. De adolescentie

De adolescentieperiode vormt de overgang tussen twee wezenlijke perioden in het leven van de mens: de kindsheid, dat alles begrenst wat voorbij is en de volwassenheid, die de rest van het leven zal omvatten. Deze levensfase loopt van 12 jaar tot ongeveer 22 jaar. Het tijdspad exact aangeven is niet mogelijk gezien de individuele en culturele verschillen. Wel herkenbaar zijn de drie domeinen in de adolescentie: ontwikkelingen op het lichamelijk–seksuele vlak, het cognitieve vlak en het sociale vlak (Craeynest, 2004). In de volgende subparagrafen zet ik deze domeinen uiteen (De Wit en Van der Veer 2007).

2.1.1. Lichamelijk –seksueel

De vroege adolescentie wordt gekenmerkt door fysiologische veranderingen, waarin twee ontwikkelingen centraal staan. De eerste ontwikkeling is de versnelde lichaamsgroei; ze verliezen hun kinderlijke vormen en groeien uit tot de vorm met volwassen lichaamsverhoudingen. Dit verloopt vaak niet synchroon en is er sprake van een disharmonische ontwikkeling. In deze periode spelen de lichamelijke kenmerken een belangrijke rol bij de wijze waarop jongeren zichzelf beoordelen, meer dan bijvoorbeeld hun intellectuele capaciteiten. Veel adolescenten ervaren hun veranderd lichaam als vreemd. Het roept gevoelens van onzekerheid en onbestemdheid op, die verder gaan dan het lichaam. Jongeren twijfelen bovendien of ze wel aantrekkelijk zijn in vergelijking met hun leeftijdsgenoten. Daarbij krijgt de adolescent steeds meer de lichaamskenmerken van een volwassene. Het gevolg is dat hij steeds vaker door anderen als volwassene wordt aangesproken. Terwijl hij zich nog vaak "kind" voelt, omdat hij nog niet gewend is aan zijn nieuwe lichaam. De tweede ontwikkeling is de seksuele rijping van de vroege adolescent. Deze rijping heeft geheel nieuwe ervaringen tot gevolg; er wordt door de adolescent geëxperimenteerd met jongeren zowel van hetzelfde als van het andere geslacht.

2.1.2. Cognitief

In de adolescentieperiode kan de jongere zich in zijn denken losmaken van concrete voorstellingen, waardoor het abstracte denken mogelijk wordt. Enkele belangrijke kenmerken van abstract denken zijn:

- De adolescent is in staat tot het maken van logische combinaties, waardoor hij in sociale situaties een groot aantal alternatieven kan zien, die hij voorheen niet zag. Hij ziet nu ook dat de richtlijnen, die hij van zijn ouders of leraren krijgt, slechts enkele van vele mogelijke alternatieven zijn. Het nemen van

beslissingen wordt daarmee een probleem. Dit kan leiden tot onzekerheid en besluiteloosheid bij de jongere. Hij ervaart dat er een boel keuzemogelijkheden bij komen.

- De adolescent kan ideeënsystemen creëren en ermee werken. Door dit nieuwe vermogen kan hij zijn gedachten tot voorwerp van zijn denken maken; introspectie en zelfreflectie worden mogelijk. De nieuwe vaardigheden hebben tot gevolg, dat de adolescent sterk op zichzelf gericht is. Hij kan zich in sociale situaties vaak moeilijk in het uitgangspunt of de zienswijze van anderen verplaatsen.

De cognitieve ontwikkeling is van invloed op de morele ontwikkeling van de adolescent. Het nadenken over morele vraagstukken kan hem helpen in zijn oriëntatie op basale waarden. Juist nu de adolescent kritisch komt te staan tegenover de waarden, die door zijn ouders werden overgedragen, heeft hij behoefte aan een eigen waarden-systeem. Het vermogen om zich het niet bestaande in te kunnen denken, verklaart het idealisme van de adolescent. De idealen die hij heeft, hebben een sterk rationeel karakter; wegen om ze te realiseren ziet hij nog niet. Bovendien is er nog weinig sprake van toetsing aan de realiteit.

2.1.3. Sociaal

In de adolescentie verwacht de sociale omgeving van de adolescent dat hij zich niet meer als kind gedraagt. De opgroeiende jeugd zal nieuwe sociale rollen moeten gaan vervullen. De adolescentie is een tijdvak van veranderingen in de sociale rol en heeft een duidelijk interim –karakter. De jongere bereidt zich voor op zijn toekomstige rol als volwassene. Bij de oriëntatie van de jongere daarop speelt de culturele context waarin hij opgroeit een belangrijke rol. Hieraan ontleent hij zijn volwassenheidsbeelden. Verder zijn in deze periode het gezin, de school en vooral leeftijdgenoten belangrijke referentiegroepen. Daar richt de adolescent zich op en toetst er zijn gedrag aan. Het gezin en de school bieden hem mogelijkheden tot identificatie met volwassenen; de adolescent kan er leren hoe hij zich als volwassene kan gedragen. Hij zal bepaalde gedragingen over gaan nemen. Leeftijdsgenoten bieden de jongere een andere mogelijkheid tot identificatie. De waarden en normen van de groep leeftijdsgenoten bepalen mede zijn gedrag. De mogelijkheden om bepaalde gedragingen uit te proberen zoals experimenteren met sociale rollen, zonder dat dit een verplichtend karakter heeft.

Al deze veranderingen in de verschillende domeinen leveren een bijdrage aan de ontwikkeling van de identiteit, waarbij de beleving een 'uniek persoon' te zijn centraal staat.

2.2. Identiteit-ontwikkeling in de adolescentie

In de literatuur wordt identiteit aangeduid als een bouwsteen van de persoonlijkheid en draagt hier op de volgende manieren aan bij. Identiteit gaat het over de kennis, het beeld en het zelfgevoel dat een persoon heeft. De term 'identiteit' is voortgekomen uit de theorie van Erikson (1968) en betekent dat er sprake is van een doorleefd ik –gevoel dat eenheid aanbrengt in alle belevingen. Erikson beschouwt de adolescentie als een zogenaamd 'psycho -sociaal moratorium', een wachtruimte. Hiermee wordt bedoeld dat je de adolescentie kunt zien als een experimenteerfase, waarin de jongeren allerlei identiteiten kan uitproberen om uiteindelijk zelf te ontdekken wat het beste bij hem past. Jongeren hebben in deze periode de volgende (ontwikkeling)taken; verkrijgen van nieuwe en meer rijpe relaties met leeftijdsgenoten van beide seksen; het op zich nemen van de rol van (jonge) man of (jonge) vrouw; acceptatie van het eigen uiterlijk en een goede omgang met het eigen lijf; verkrijgen van een emotionele onafhankelijkheid van ouders en andere volwassenen; openstaan voor meer langdurige relaties en eventueel een eigen gezinsleven; verkrijgen van een financiële onafhankelijkheid; verwerven van zogenaamde waarden en normen en ethische uitgangspunten als richtlijnen voor eigen gedrag en een eigen levensvisie; verkrijgen en wensen van een sociaal en verantwoordelijk gedrag.

Jongeren zijn op zoek naar hun eigen identiteit. Zij spiegelen zich daarbij onder andere aan hun vrienden en aan allerhande jeugdculturen. Aangezien de leefwereld van adolescenten verruimt, komen ze in aanraking met "nieuwe" dingen op tal van verschillende gebieden. Logischerwijze willen ze deze nieuwigheden leren kennen en daarmee experimenteren. De jongere stelt de definitieve identiteitskeuze nog even uit en experimenteert met meerdere mogelijkheden. Erikson onderscheidt acht stadia in de ontwikkeling van baby naar volwassenheid. In iedere fase zijn er twee tegenstrijdige elementen (belevingswijzen van het Ego tegenover de buitenwereld). Deze tegenstellingen veroorzaken spanningen

en leiden tot een crisis. De oplossing van deze crisis, positief of negatief, drukt een blijvende stempel op de verdere persoonlijkheidsontwikkeling van het individu. In de adolescentie is dit de identiteit tegenover de identiteitsdiffusie.

Vanuit sociologisch oogpunt bekeken, betekent het dat het individu zich moet losmaken uit de geborgenheid van het gezin, om zo zijn kinderlijke identiteit te ontwikkelen naar een volwassen identiteit (Craeynest, 2004). Identiteit is een bewustzijn van het individuele bestaan te midden van de omringende werkelijkheid. Het individu beseft dat hij zelf sturing kan geven aan zijn levensloop en niet hoeft terug te schrikken voor afwegingen en keuzes. De jongere krijgt het inzicht dat hij bij deze afwegingen steeds minder een beroep hoeft te doen op traditionele zingevingkaders (Giddens, 1991; Ketcham, 1987).

Een individu wordt niet geboren met een identiteit, maar verwerft ze. De socioloog Anthony Giddens wijst in dit verband op het belang van een vroege ontwikkeling van ontologische (de leer van het 'zijn') zekerheid (in relatie met ouders of andere verzorgers), zodat het individu later in staat zou zijn een 'eigen vorm' te verwerven. In deze interpretatie heeft identiteit dus niet alleen te maken met biografische continuïteit, maar ook met de continuïteit van communicatie(mogelijkheden). Daarbij heeft het individu, naast de aanzienlijke mate van socialisering door de directe omgeving (ouders, school, etc.), wat Anthony Appiah omschrijft als 'een gereedschapskist vol mogelijkheden dat ons ter beschikking wordt gesteld door onze cultuur en maatschappij', die een bepaalde marge van vrijheid creëert om een eigen identiteitsdialoog te ontwikkelen.

Dit betekent dat identiteit gezien kan worden als een continu proces van definiëring, het eerdere resultaat van een serie ononderbroken 'conflictsituaties' tussen het individu en de ander.

2.3. Imago-ontwikkeling in de adolescentie

Zoals in de vorige paragraaf beschreven, heeft de jongere in de adolescentiefase de mogelijkheid om te werken aan identiteitsvorming. Dit gebeurt door een wisselwerking tussen het individu en de omgeving. De omgeving biedt de jongere verschillende identiteiten, welke ik "imago's" noem, die de jongere zich voor een periode eigen kan maken en zo kan ervaren of dit bij hem past. Na een tijd neemt de jongere afstand van het imago, of besluit deze deels of in zijn geheel te behouden. Dit proces speelt zich meerdere malen af. Zo ontwikkelt zich het "ik".

Kroger (1989) omschrijft de terminologie 'Moratorium –status' van Erikson, waarin vooral 'culturele commitments' geëxploreerd worden als 'oefening in identiteitsconstructie'. Een experimenteel zelfonderzoek dat met enig vallen en opstaan moet uitlopen, als het tenminste goed gaat, op de verwerving van de stabiele identiteit van een zelfbewuste volwassene, die assertief is en niet afhankelijk van anderen. Een individu dat een autonome karakterstructuur heeft ontwikkeld, waardoor hij niet steeds op zoek is naar goedkeuring van anderen (Kroger, 2000). De expressieve experimenten van grote groepen jongeren zijn echter nauwelijks gericht op hun toekomstige volwassenheid. Ook al zijn deze georiënteerd op de directe concrete realiteit van alledag, kunnen jongeren zich door deze vorm van 'impression management' een bepaalde individualiteit toe-eigenen, hoe kort die ook moge meegaan (Baacke, 1987). Al doende construeren ze immers een onderscheidend beeld van zichzelf in relatie tot hun directe omgeving.

In de adolescentie komt het ik –besef als ervaring van persoonlijke continuïteit op losse schroeven te staan door de in paragraaf 2.1 genoemde domeinen. Er is dan sprake van een identiteitscrisis. De identiteit als het vanzelfsprekende ik–ben–ik gevoel is weg. Dit is een thema dat de jongere in deze levensfase moet zien te hervinden. Dat kan door zich tijdens het moratorium in allerlei situaties te begeven en met ervaringen te experimenteren. Het gaat bij het experimenteren en ervaren niet enkel om het zelfbeeld en de ideaal –vragen; 'wat past wel of niet bij mij en hoe wil ik zijn?'. Essentieel bij het experimenteren is dat door de verschillende activiteiten heen, die soms tegenstrijdig kunnen zijn, de jongere zichzelf als eenheid te blijft voelen (Kohnstamm, 2000). Bosma (1985) ziet dat de vorming van de identiteit een proces van het experimenteren en ervaren is. Dat er continue sprake is van het afwisselend aangaan, het loslaten en het veranderen van imago's. Hij onderscheidt actuele identiteiten (imago's) en toekomstige identiteiten. Adolescenten kunnen in hun huidige levenssituatie soms duidelijke imago's

hebben, die hen een gevoel van identiteit opleveren, terwijl die imago's met het oog op de toekomstige identiteit nog erg vaag zijn.

Het experimenteren wordt gedaan door spiegelen; het meebewegen, het overnemen van gedragingen, uiterlijke kenmerken, meningen, ideeën, etc. van de anderen in de omgeving. Er wordt door de jongere nieuwe elementen aan zichzelf toegevoegd om zo te ervaren en voelen wat wel of niet bij hem past. De ene keer zijn dit dingen die redelijk dicht bij de jongere zelf staan, een andere keer staat het ver van de jongere af. Beide zijn nodig omdat de jongere er zo achter komt wat wel en wat niet bij hem of hoort. Dit experimenteren, of het 'impression management' (Baacke) of 'oefening in identiteitsconstructie' (Erikson), noem ik het aannemen van een imago.

2.4. Identiteit –en imago problematiek

De genoemde veranderingen in de adolescentieperiode hebben nogal wat consequenties. De Wit en Van der Veer (2007) spreken van een tweetal ontwikkelingstaken, waarvoor de adolescent komt te staan:

1. De adolescent moet loskomen van zijn ouders en een persoonlijke levensstijl vinden. Hij moet een harmonie zien te vinden tussen zijn eigen behoeften en de behoeften andere mensen.
2. Hij moet een aanvaardbare plaats vinden binnen het netwerk van sociale rolverhoudingen. Kiezen voor een combinatie van volwassen sociale rollen, waaraan hij zich kan wijden.

Deze beide zaken krijgen vorm in een voortdurende wisselwerking met zijn sociale omgeving via processen van:

- Identificatie, waarbij de adolescent gedragingen, normen, opvattingen, interesses of andere aspecten van optreden van een bepaalde persoon overneemt en zich eigen maakt en
- Experimentatie; waarbij experimenteren met bepaalde sociale rollen inhoudt, dat men zich gedurende korte tijd probeert te gedragen in overeenstemming met de verwachtingen van personen met wie men in deze rollen in aanraking komt en al doende ervaart of men deze rollen kan en wil vervullen.

In de adolescentieperiode staat de jongere voor de opgave om de veranderingen, die hij zelf doormaakt, te integreren met de verwachtingen en eisen van de omgeving. Dit proces dient uiteindelijk te resulteren in de ontwikkeling van een eigen identiteit. Erikson (1971) zegt hierover: "Het bewuste gevoel een persoonlijke identiteit te hebben, is gebaseerd op twee gelijktijdige waarnemingen: de waarneming van het eigen bestaan in ruimte en tijd als één –en –hetzelfde en continu, en de waarneming van het feit dat anderen dit één –en –hetzelfde zijn en deze continuïteit erkennen. "Een belangrijk aspect van de identiteitsvorming is de waardeontwikkeling. Het gaat daarbij niet alleen om de inhoudelijke waardeoriëntatie, maar vooral ook om de innerlijke drijfveren van de adolescent, gevoelens van "verankerd –te –zijn".

De theoretische noties van Erikson zijn verder uitgewerkt door Marcia (1980) in zijn "Identity Status Model". Voor de uiteenzetting van dit model grijp ik terug op de samenvatting, die Konnstamm (2000) ervan geeft. Volgens Marcia zijn twee variabelen essentieel voor het tot stand komen van een volwassen identiteit: "crisis" (of wel: "exploratie") en "commitment".

Crisis of exploratie verwijst naar een periode, waarin de adolescent doorleefde persoonlijke keuzes maakt tussen betekenisvolle alternatieven op allerlei gebied (beroepskeuze, religie, enzovoorts). Commitment verwijst naar de mate waarin de persoon zich inzet voor en betrokken is bij de betreffende levensgebieden. Zie figuur 2.1 die visueel ondersteuning biedt over de verschillende vormen van identiteits- en imago ontwikkeling. Op basis van onderzoek onderscheidt Marcia vier zogenoemde identiteitsstatussen:

		Crisis /Exploration	
		+	-
commitment	+	Achievement	Foreclosure
	-	Moratorium	Confusion

Figuur 2.1 Marcia's Identity Status Model

- *Identity-foreclosure*. De jongere heeft geen crisis ervaren, maar heeft zich gebonden aan beroepen en ideologieën, die hij niet zelf verkend heeft, maar die werden aangereikt door zijn ouders.

- *Identity-confusion*. De jongere heeft geen crisis (exploratie) doorgemaakt en heeft zich evenmin gebonden aan enige keuze.
- *Moratorium*. De jongere is voortdurend aan het exploreren, maar heeft nog geen permanente betrokkenheid ontwikkeld.
- *Identity-achievement*. De jongere heeft zijn identiteitscrisis opgelost door zorgvuldig verschillende alternatieven te verkennen en zelfstandig tot een definitieve eigen keuze te komen.

Het is dus niet met zekerheid te zeggen dat iedere adolescent erin slaagt om het vormen van zijn identiteit, middels het aannemen van imago's, tot een succes te brengen. Er liggen meerdere kapers op de kust om er een stokje voor te steken.

3. Dans-bewegingstherapie

Inleiding

Voor dit hoofdstuk geldt hetzelfde als het vorige. Hierin zullen verschillende begrippen dieper worden uitgewerkt die betrekking hebben op DBT en welke ik als data heb gebruikt in mijn afstudeerproject.

"Dance is communication and this fulfills a Basic human need." (Marian Chace, 1896-1970)

"a means of becoming aware of some primary experiences of the self and being led from that to a clearer feeling of oneself in relation to others" (Irmgard Bartenieff, 1900-1981)

Beide citaten zijn van grondleggers van DBT en komen uit het boek *Dance Movement Therapy* (Levi, 2005). Ze geven voor mij heel duidelijk aan waarom deze therapievorm aansluit bij deze jongeren. In dit hoofdstuk komt eerst kort aan bod wat DBT is, vervolgens sta ik stil bij wat verschillende invalshoeken en methodieken die aansluiten bij mijn onderzoek. Ik ga dieper in op de elementen Effort en Body, omdat mijn resultaatverwerking vanuit deze twee is gedaan.

3.1. Dans-bewegingstherapie beknopt uitgelegd

Naast dramatherapie, beeldende therapie, psycho motorische therapie en muziektherapie vormt DBT een onderdeel van de vaktherapie. Ten opzichte van andere creatieve, ofwel aan de kunsten ontleende vormen van therapie, is bij DBT het eigen lichaam het 'medium'. Hier richt men zich onder andere, door middel van het experimenteren met beweging binnen de Laban bewegingscategorieën, op het exploreren van nieuwe ervaringen. Het is een manier om zo toegang te krijgen tot gevoelens die juist moeilijk toegankelijk zijn (Stanton Jones, 1992). Een basisprincipe is dat nieuwe ervaringen moeten worden eigengemaakt en in het lichaam geïntegreerd moeten worden, om effect te hebben. Een dansbewegingstherapeut gebruikt hiervoor verschillende dansbewegingmethoden en -technieken.

De Nederlandse vertaling van de definitie van de American Dance Movement Therapy Association luidt: *'het psychotherapeutische gebruik van dans en beweging om integratie te laten plaatsvinden tussen de emotionele, sociale, cognitieve en fysieke processen van het individu'*. Deze vorm van therapie werkt met directe lijfelijke beleving en ervaring. Klachten zijn terug te zien in het lichaam en de beweging. Dit betekent dat je ook via het lichaam en de beweging veranderingen op gang kan brengen, klachten kunt herleiden, ze kan verminderen of opheffen.

In de literatuur van Smeijsters (2003) geeft hij aan dat er een wezenlijk onderscheid is tussen *met* en *in* het medium werken. Dit onderscheid zit hem in de visie op het creatief therapeutisch proces. Men spreekt van werken *met* het medium wanneer het medium wordt ingezet binnen een bestaande vorm van psychotherapie, zonder expliciet een verbinding te leggen tussen specifieke mediumprocessen en psychische processen. Daartegenover staat dat bij werken *in* het medium, het proces is dat zich in het medium voltrekt en in zichzelf psychisch is. De cliënt toont in het medium hoe hij is en (al dan niet)

verandert. Hij benadrukt dat in de creatieve therapie, het psychische proces in het medium centraal staat, zonder daarbij het verbale en reflectieve deel van therapie te ontkennen. De vaktherapeut is vanaf het begin alert op het probleem dat de cliënt in het medium uitdrukt. Hij observeert hoe de cliënt in het medium bezig is en leidt daaruit af welke problemen er bij de cliënt spelen.

De behandeling neemt vervolgens plaats doordat de vaktherapeut in het medium gerichte interventies pleegt en mogelijkheden tot verandering aanbiedt die overeenkomen met de psychische veranderingsprocessen bij de cliënt. De interventies zijn gebaseerd op de psychologie van het medium. Werken in het medium houdt in dat de stappen in het therapeutisch proces niet via de cognitie maar via de ervaringsgerichte handeling verlopen. De psychologie van het medium wil zeggen dat het proces dat zich in het medium voltrekt op zichzelf psychisch is, de cliënt toont in het medium hoe hij is en hoe hij verandert (Verté, 2008).

3.2. Lichaamsplan, lichaamsidee en lichaamsbesef

In de *'psychologie van het lichaam'* (Kugel, 1979) wordt onderscheid gemaakt tussen lichaamsplan, lichaamsidee en lichaamsbesef. Binnen DBT worden deze thema's veel gebruikt. Voor mijn onderzoek zijn ze interessant, omdat er op alle drie de gebieden een verschuiving plaatsvindt. Deze verschuiving is van groot belang voor de identiteit –en imago ontwikkeling bij adolescenten. Hoe deze drie thema's een rol spelen, komt aan bod in subparagraaf 4.1.1 Nu geef ik een korte definitie.

3.2.1. Lichaamsplan

Het georganiseerde totaal van alle sensorische en motorische structuren, zoals dat het geautomatiseerde gedrag van de mens bepaalt op basis van aanleg. De erfelijke aanleg bepaalt de mogelijkheden tot ontwikkeling en de grenzen van het leren. Ieder mens beschikt slechts over een deel van de mogelijkheden die aan de mensheid als geheel gegeven zijn. Met zijn eigen, specifieke, aanleg gaat de mens zijn leefwereld uitbouwen, met andere woorden hij realiseert een deel van zijn potenties. Dat wát hij realiseert, datgene wat hem hier en nu ter beschikking staat, is vastgelegd in de structuur van zijn organisme. Het kan elk moment geactualiseerd worden. Het gaat hier vooral om sensorische en motorische functies. Het plan is nooit af en begint al in de prenatale fase.

3.2.2. Lichaamsbesef

De informatie, die een mens (het kind) via waarneming heeft of via voorstelling- of herinneringsbeeld zich kan verwerven over:

- de bewegingen, zoals hij die actueel uitvoert, respectievelijk kan of wil gaan uitvoeren, qua richting, uitslag en intensiteit; bewustzijn van de eigen (lichamelijke) gestalte
- de stand zowel van het lichaam als van de lichaamsdelen in de ruimte, en hun positie ten opzichte van elkaar; bewustzijn van het eigen (bewegend) handelen
- de eigen wijze van waarnemen van wat er in zijn omgeving is of gebeurt (via tasten, horen en zien); bewustzijn van de eigen wijze van waarnemen.

Dit lichaamsbesef ontwikkelt zijn tijdens het "gesprek" van de mens met zijn buitenwereld. Het lichaamsbesef is dus mede verbonden aan de bewustwording van de buitenwereld. Het hele leven is er een lichaamsbesef en een voortgaande ontwikkeling.

3.2.3. Lichaamsidee

Het subjectieve oordeel dat de mens zich vormt door de (in accepterende of afwijzende vorm gegeven) beoordeling van de ander ten aanzien van:

- de eigen (motorische) mogelijkheden en de grenzen van het eigen kunnen.
- de kwaliteiten of eigenaardigheden van eigen lichamelijke gestalte en uiterlijk.

Deze beoordeling komt tot stand door imitatie, identificatie, en zich verbeelden. Het lichaamsbesef ontwikkelt zich in de omgang met de medemens. De mening die een mens over zijn eigen kunnen heeft niet identiek hoeft te zijn aan de objectieve mogelijkheden. Uit kennis van eigen mogelijkheden en

beperkingen ontwikkelt zicht, via de spiegel die de ander ons voorhoudt, het lichaamsidee; daarbij spelen milieufactoren een doorslaggevende rol.

Deze drie elementen zitten alle drie verscholen in identiteit- en imago ontwikkeling. Op ieder vlak moeten er ervaringen, veranderingen geboden worden om als individu een identiteit te verwerven, te vormen, te ontwikkelen. Omdat de adolescentie een periode is van ontwikkelen, experimenteren en vormen, zie ik dat er veel gebeurt binnen al deze drie de beelden.

3.3. Laban Movement Analyse

De LMA is een systeem dat gebruikt wordt bij het bestuderen, benoemen en beschrijven van bewegingen. Rudolf Laban (1879-1958), als de grondlegger en ontwikkelaar, was een meester in het ontleden van de vorm van de beweging. Hij was de eerste die de dans noteerde vanuit het oogpunt van de danser in plaats van het publiek. Dit systeem wordt binnen de DBT gebruikt om de beweging van de cliënt te kunnen observeren, hetzij om een indicatie voor de behandeling te kunnen geven of om veranderingen en/of de effecten van de therapie aan te kunnen geven.

De kracht van LMA is gelegen in het feit dat je de beweging niet interpreteert, maar beschrijft. Enkel datgene wat er in het hier en nu in de beweging zichtbaar is, schrijf je op en ga je mee verder. Het is erop gebaseerd te beschrijven welke delen van het lichaam bewegen, wanneer en waar deze bewegen en hoe deze lichaamsdelen bewegen. Deze bewegingen worden beschreven in termen van vier categorieën, ook wel de vier kwalitatieve aspecten van beweging genoemd. Te weten Body, Effort, Space en Shape. Laban en zijn LMA gaat er van uit dat de bewegingsstijl van een individu gerelateerd is aan karaktertrekken.

In het LMA systeem wordt uitgegaan van de dagelijkse houding en beweging. Deze beschrijvende manier van observeren maakt mogelijk dat je beweging kunt bestuderen en benoemen. Het zorgt ervoor dat je nauwkeurig kunt kijken naar de verschillende aspecten die beweging laat zien. Het is een heel bruikbaar instrument om te observeren. Je interpreteert niet, maar beschrijft wat er in het hier en nu zichtbaar is. Wanneer je aan een cliënt, verbaal of non-verbaal, teruggeeft wat er in de beweging te zien is, zal het voor een cliënt niet snel als oordelend worden ervaren. Dit maakt het voor de cliënt makkelijker hetgeen hem wordt teruggegeven te herkennen en te accepteren. In theorie worden geen specifieke verbanden gelegd tussen specifieke pathologische stoornissen en lichamelijke constellaties; wel wordt uitgegaan van een relatie tussen psychische constellatie en lichamelijke gesteldheid. Door meer gebruik te maken van de verschillende bewegingskwaliteiten en het daardoor verruimen van de bewegingsmogelijkheden, zal ook een verandering zijn in het psychisch functioneren (Bartenieff, 2002).

Zoals eerder genoemd kun je binnen de LMA vanuit vier elementen naar beweging kijken. Voor mijn onderzoek maak ik echter gebruik van twee van de vier elementen, omdat deze het beste aansluiten bij mijn vraagstelling. In de volgende twee subparagrafen zet ik deze twee uiteen.

3.3.1. Effort

Volgens Laban is Effort de innerlijke impuls; een bewegingssensatie, een gedachte, een gevoel of emotie, van waaruit beweging ontstaat. Iedereen heeft alle Effort kwaliteiten; deze geven aan hoe een persoon van binnenuit reageert. In iedere situatie kan dit anders zijn. Er wordt bij Effort onderscheid gemaakt in vier categorieën; *space*, *flow*, *weight* en *time*. Bewegingen aangaande *space* worden geassocieerd met aandacht en met het vermogen tot denken, ook wel attention genoemd. De vraag die men zich hierbij stelt is: 'op welke manier benader ik de ruimte?'. Bij *weight* horen intentie en het voelen, omschreven als intention. De vraag die men zich hierbij stelt is: 'welke impact maakt mijn bewegen?'. *Time* wordt vooral gezien als besluitvaardigheid en de intuïtie, krijgt de benaming van decision. De vraag die men zich hierbij stelt is: 'wanneer kan ik mijn bewegen afronden?'. *Flow* wordt verbonden met progression en gevoelens, in één woord precision. De vraag die men zich hierbij stelt is: 'hoe laat ik mijn bewegen doorgaan?'. De fasen van attention, intention, decision and precision worden, in een context waar het draait om actie, gezien als de koppeling tussen lichaam en geest. Het is de link tussen fysieke en mentale componenten van het bewegen (Bartenieff, 2000).

Volgens Laban zou je uit de keuze en de combinaties die iemand kiest bepaalde karakter eigenschappen kunnen verbinden (Preston, 1980). Ook Bartenieff gaat er van uit dat de bewegingsstijl van een individu gerelateerd is aan hun karaktertrekken. De bewegingsstijl wordt bepaald door de voorkeur voor een bepaald bewegingspatroon. Bij een individu kunnen sommige elementen oververtegenwoordigd zijn en sommige zijn in geringe mate aanwezig. Er is een aantal dans –bewegingstherapeuten, die verbanden heeft gelegd tussen de psychische gesteldheid en het gebruik van de single qualities. De kans is aanwezig dat je gaat interpreteren. Het kleurt hetgeen je gezien hebt, waardoor je deze verbindingen niet als waarheid kunt zien. Echter is goed wel goed om te zien dat een bepaalde bewegingskwaliteit in de ene situatie meer passend is dan in een andere.

De onderstaande tabel geeft de verschillende Efforts en de betekenis ervan weer. In mijn onderzoek maak ik enkel gebruik van de single qualities.

Effort	Single Quality	Betekenis
Flow	Free	<i>goes with the flow, his body is moving freely and easily with the motion</i>
	Bound	<i>holding the movement back, restricts, binds the flow of his movement</i>
Weight	Light	<i>withhold, withdraw, rarify the feeling of weight, producing in a quality of lightness</i>
	Strong	<i>increase the pressure of weight, get behind it and push it, producing a forceful or strong quality of weight</i>
Space	Indirect	<i>movement in which spatial attention consist of overlapping shifts in the body among a number of foci</i>
	Direct	<i>movement in which spatial attention in the body is pinpointed, channeled and single focused</i>
Time	Sustained	<i>to indulge time, as if prolonging its passages or stretching time out</i>
	Sudden	<i>acting from a sense of urgency, of wanting to hurry or to quick time</i>

Tabel 3.1 Overzicht van de single qualities binnen Effort uit 'A primer movement description' by Cecily Dell.

De keuze voor deze verschillende Efforts kunnen bewust en vrijwillig worden gemaakt, ze worden echter eerder gezien als een keuze die onbewust en automatisch tot uiting komt. Bij ieder mens komen alle vier de factoren van Efforts terug in het bewegen, in een ruimere of mindere mate.

“There is no movement which does not evolve in space as well as time bringing the weight of the Body into flow.” (Bartenieff, 2000)

Concluderend kunnen we stellen dat Effort ons iets zegt over de innerlijke drijfveren, ze zijn steeds in een andere vorm zichtbaar. Dit hangt af van het temperament, de situatie, het lichaam, de omgeving, de cognitie en nog vele andere mogelijkheden. Binnen de adolescentie spreekt men ook steeds over deze bovengenoemde veranderingen (paragraaf 2.2 en 2.3 gaan hierover). Vandaar dat ik dit element inzet in mijn onderzoek.

3.3.2. Body

Wanneer we kijken naar dit element binnen de LMA kunnen we stellen dat “*wat beweegt er?*” centraal staat (Bartenieff, 2002). Het betekent: wat is er letterlijk zichtbaar. Het is zowel een fysieke, als praktische benadering van het lichaam. Laban zegt over Body het volgende:

“We should be able to do every imaginable movement and then select those which seem to be the most suitable and desirable for our own nature. These can be found only in each individual himself.”

Het lichaam is onder te verdelen in twee delen: de ‘lower unit’ (onderlichaam) en de ‘upper unit’ (bovenlichaam). De ‘lower unit’ bestaat uit: Onderrug, onderbuik, bekken, heupen, bovenbenen, onderbenen, voeten en tenen. Hier zit de aanzet van het centrum van gewicht. Het doet dienst als bewegingsactiviteit, ofwel het transport van het lichaamsgewicht, en ‘postrual’ veranderingen, anders gezegd de steun van lichaamsgewicht, .

De 'upper unit', bestaat uit: hoofd, nek, borst, bovenste wervelkolom, schoudergewrichten, schouderbladen, bovenarmen, onderarmen, polsen, handen en vingers. De 'upper unit' doet in wezen dienst om 'gestural activities' te exploreren en te manipuleren. Het initieert, verlengt ruimte en communiceert door het maken van ruimtelijke gebaren, lichamelijke aanraking, iets vast te houden, te omhullen en te verspreiden.

De onderstaande lijst geeft aan waar bij Body naar gekeken wordt.

- Welke delen beginnen de beweging en wat is de volgorde van de delen die volgen?
- Worden de bewegingen begonnen vanuit het centrum of vanuit de perifere lichaamsdelen?
- Welke delen zijn actief of gehouden?
- Leiden de bewegingen naar het lichaamscentrum of ervan weg?
- Welke configuraties worden gevormd?
- Hoe verhoudt het bovenlichaam zich ten opzichte van het onderlichaam en andersom?
- Hoe verhoudt de linkerhelft van het lichaam zich ten opzichte van de rechterkant en andersom?
- Welke spier- kettingen zijn betrokken? Wat wordt weggelaten?
- Worden de delen simultaan of opeenvolgend gebruikt?
- Worden zij symmetrisch of asymmetrisch gebruikt?
- Hoe is het centrum van gewicht, is deze verplaatsend of gehouden?
- Is er sprake van houdingsbewegingen?
- Is er sprake van gebaarbewegingen?

Samenvattend geeft Body ons informatie over het totaal van het lichaam. Gezien de vele veranderingen die de jongeren in de adolescentie krijgen met betrekking tot hun lichaam (zie subparagraaf 2.1.1.), is dit voor mij reden om juist dit element te betrekken bij mijn onderzoek.

4. De jongeren van de Brederostraat

Inleiding

Alle voorgaande hoofdstukken hebben gezorgd voor beeldvorming op diverse terreinen. Het type onderzoek, de levensfase, identiteit, imago, imago- en identiteitproblematiek, de jongeren van de Brederostraat, DBT, de LMA, specifiek Effort en Body en de theorie van Kugel kwamen allen aan bod. Nu is het moment daar om deze data te integreren met elkaar. Een deel hiervan staat centraal in dit hoofdstuk. Eerst ga ik in hoe DBT bij deze jongeren ingezet kan worden. Ik doe dit aan de hand van een koppeling tussen de veranderingen op verschillende domeinen (paragraaf 2.1) en de problemen die de jongeren van de Brederostraat hebben met betrekking tot identiteit en imago Problemen (paragraaf 1.1) met de theorie van Kugel (paragraaf 3.2). Tevens leg ik hier de link tussen imago- en identiteitsontwikkeling (paragrafen 2.2 en 2.3) en de theorie van Damasio (2006). Ik vervolg met een beschrijven van de centrale thema's die hebben gespeeld tijdens de behandeling. Afsluitend plaats ik die thema's in de therapeutische driehoek.

4.1. Dans-bewegingstherapie met de jongeren

DBT kan ondersteuning en begeleiding aan deze jongeren bieden in het proces van identiteit –en imago ontwikkeling. In DBT kan een omgeving gecreëerd worden waarin het voor de jongeren mogelijk is om te experimenteren, exploreren, ervaren, etc. met hun identiteit en imago aan de hand van de danselementen, dansaspecten, spelvormen, lichaamsgerichte werkvormen, elementen van de LMA, etc. Ik kan samen met de jongeren verschillende imago's opzoeken en uitwerken in beweging, hierdoor biedt je de jongeren verschillende nieuwe ervaringen. Of je kunt binnen DBT werken aan hun eigen zelf bewustzijn door de jongeren te spiegelen in hun bewegen, zo kun je ze ondersteuning bieden in het proces van de zelfreflectie of introspectie. Dat deze nieuwe ervaringen, zelfreflectie en introspectie nodig zijn, is te lezen in Hoofdstuk 2 paragraaf 2.2 en 2.3. DBT heeft de juiste randvoorwaarden om het proces van identiteitsontwikkeling te doorlopen zoals het passend is bij deze levensfase. Dit wil ik laten zien door in de volgende subparagrafen een koppeling te maken tussen de verschillende domeinen die de

adolescentie en de theorie van Kugel én de theorie van Damasio met de problemen die zich voor kunnen doen in de identiteit- en imago ontwikkeling.

4.1.1. Koppeling verschillende domeinen adolescentie en de jongeren met Kugel

Wanneer we kijken naar de veranderingen op het lichamelijk –seksuele domein, dan zie ik dat er op alle drie de vlakken die Kugel omschrijft van invloed zijn. De lichamelijke veranderingen bij de jongeren gebeuren vaak snel en ongelijkmatig. Ze veranderen van een kind –lichaam naar een volwassen –lichaam. Dit is geen gemakkelijk proces. Vaak zien we dat de jongere hun lichaam niet meer als van zichzelf ervaren. Voor het lichaamsplan heeft dit als gevolg dat het wordt verstoord. De lichaamsverhoudingen en het lichaam zijn ineens veranderd. De motorische en sensorische mogelijkheden die zo een lange tijd als vanzelfsprekend zijn geweest, worden uit balans gehaald. Deze balans moet weer gevonden worden. Als gevolg van deze lijfelijke veranderingen beschikt de jongere niet meer over een adequaat lichaamsbesef. Door zijn lichamelijke verandering passen zijn gekende voorstellings- en herinneringsbeelden niet meer de jongere. Hij zal met zijn nieuwe lichaam weer ontdekkingen moet aangaan om weer tot geschikte beelden te komen. Tot slot zien we dat door de lichamelijke veranderingen, ook het lichaamsbeeld verandert. Deze veranderingen brengen een negatieve beoordeling van de jongere over zichzelf mee. Het nieuwe lichaam geeft onzekerheid, onwennigheid en het lichaam wordt vaak als vergelijkingsmateriaal gebruikt tussen jongeren onderling. De jongere meet zich vaak een onrealistisch beeld aan, wat sterke gevolgen heeft voor het lichaamsbeeld.

Het tweede domein gaat over de cognitieve veranderingen die de jongeren doormaakt. Daar constateer ik dat er op het vlak van lichaamsbeeld en lichaamsplan, verschuivingen plaatsvinden. Ten eerst valt op dat door de komst van het abstracte denken er een wereld lijkt open te gaan voor de jongeren. Een tal van keuzes en alternatieven biedt deze nieuwe manier van kijken en hij plaats zijn oude manieren als enkele van de geboden mogelijkheden. Dit zorgt ervoor dat de jongeren ook op lichamelijk vlak willen kijken wat er nog meer te bieden is. Of dat er nog meer mogelijk is dan voorheen. Wat de jongere hier van zichzelf vraagt, is niet altijd realistisch en uitvoerbaar. Maar om daar achter te komen, te ervaren is wel essentieel. Dit heeft zijn weerslag op zowel het lichaamsbeeld als het lichaamsplan. Ten tweede biedt het abstracte denken de mogelijkheid tot zelfreflectie en introspectie. De jongeren leert steeds meer naar zichzelf kijken. Dit is een nieuwe capaciteit die gevolgen met zich meebrengt, in het bijzonder op het gebied van het lichaamsbeeld, omdat het oordeel wat hij over zichzelf heeft niet altijd positief is. Vaak is deze negatief gekleurd vanwege het niet realistische denken, het idealisme, wat deze nieuwe vaardigheid in het begin met zich meeneemt. Vaak komen ze erachter dat dingen die ze in hun hoofd bedenken lijfelijk niet uitgevoerd kunnen worden en dat is niet altijd even gemakkelijk om dat te accepteren.

De sociale veranderingen zijn diegene die aan bod komen in het laatste domein. Hiervan vind ik dat het een uitwerking heeft op het lichaamsbeeld en het lichaamsbesef. De positie van de jongere in de samenleving verandert tijdens deze levensfase, het kind wordt volwassen. Steeds meer wordt de jongere benaderd als een volwassene. Dit is een nieuwe rol die door de jongeren nog erg onwennig is. Ze moeten deze nieuwe ik een eigen kleur geven. Wat gebeurt, is dat in de interactie met leeftijdsgenoten, maar ook met kinderen en ouderen, de adolescent een andere positie gaat innemen. Dit heeft effect op het lichaamsbeeld en het lichaamsbesef. Op het lichaamsbeeld omdat hier ook weer sprake is van een nieuw te vormen oordeel over zichzelf, waarbij zowel negatieve als positieve elkaar sterk afwisselen. Op het lichaamsbesef omdat de jongeren weer nieuwe voorstelling en herinneringsbeelden moet gaan verwerven om zo te ervaren hoe zijn nieuwe ik is.

Terugkijkend naar de drie domeinen en de theorie van Kugel kunnen we zien dat in DBT er goed ingespeeld kan worden op de facetten waar de adolescent mee te maken krijgt in deze levensfase. Wanneer blijkt dat een jongere dit niet zelfstandig kan doorlopen, is het belangrijk dat dit binnen een andere setting aangeboden wordt.

4.1.2. Koppeling identiteit- en imago problemen met Damasio

'Every experience is an experience. How long it was, that doesn't matter, the experience matters' dit is een citaat van Martha Davis (Amerikaanse dans- bewegingstherapeut, hoogleraar aan NYU en

onderzoeker) tijdens de MPI workshop in Rotterdam, November 2008. Ik nam deel aan deze workshop en deze woorden hebben indruk op mij gemaakt. Ik zie hierin een grote kern van waarheid en wil aan de hand van de theorie van Damasio aantonen waarom dit belangrijk is voor de problematiek van de identiteit en imago. Antonio R. Damasio is hoogleraar in de neurologie en wordt internationaal beschouwd als één van de belangrijkste onderzoeker op neurologisch gebied. Het boek "Ik voel dus ik ben", werd een internationaal succes, waar hij de lezer uitleg geeft over de manier waarop ons brein functioneert en de lezer naar het inzicht leidt dat ons bewustzijn wordt gevormd door ons lichaam en gevoel (Damasio, 2003).

Wanneer we kijken naar DBT dan kan ondersteuning geboden worden in de actualisatie en vormgeving van datgene wat er in houding en beweging zichtbaar wordt. Andersom is mogelijk dat het uitvoeren van een dansbeweging kan toegang geven tot de affecten, ervaringen die eerder niet mogelijk of toegankelijk waren. Damasio maakt onderscheid tussen een ervaring hebben en kennen. Je kunt pas iets herkennen als je de ervaring hebt gehad. Het ervaren gaat vooraf aan het weten. Pas als de ervaring in het bewustzijn van een individu is opgenomen kan het deel uitmaken van het uitgebreid bewustzijn. Dat uitgebreide bewustzijn noemt Damasio het autobiografische zelf en het kernbewustzijn het kernzelf. Het kernzelf ontstaat wanneer een onbewuste waarneming, het protozelf verandert en zich ervan bewust is. Het kernzelf gaat samen met een stroom van toestanden die in lichaamshouding en beweging zichtbaar worden, maar waar nog geen woorden aan te geven zijn. Dit bewustzijn is niet talig. Het autobiografische zelf steunt op het autobiografische geheugen. Dit geheugen blijft groeien met elke ervaring die men in het leven opdoet en kan in reactie op nieuwe ervaringen ook gedeeltelijk anders worden ingericht.

Onze identiteit (Damasio noemt dit het zelf) ontstaat doordat emoties, die tot stand komen door prikkels van buitenaf, leiden tot gevoelens die een innerlijke representatie zijn van de emoties. Damasio gaat er vanuit dat ieder van ons zichzelf vormt door langzaam opgebouwde voorstellingen van wie we lichamelijk en geestelijk zijn, van waar we maatschappelijk staan. Dit wordt in de jaren waarin we persoonlijke ervaringen opdoen, gegrondvest in het autobiografische geheugen en zal blijven doorgaan. Bij het autobiografische geheugen spelen er twee partijen mee; het individu (het organisme) en de omgeving (het object) die onderling in een bepaalde relatie tot elkaar staan. Waar bij het lichaam van het individu de contante factor is. Vanuit dat lichaam worden ervaringen opgedaan die een betekenis krijgen. Dit is een continue proces wat zich afspeelt en welke Damasio het autobiografische geheugen noemt. Er wordt als het ware een schatkamer in het lichaam aangelegd die onder andere de herinneringen van onze identiteit herbergt. Deze geheugens worden gevoed door de wisselwerking tussen het groeiende individu en zijn fysieke en sociale omgeving. Dit autobiografische geheugen vormt uiteindelijk het autobiografische zelf, wat belangrijk is voor de vorming van je identiteit. Het autobiografische zelf is niet alleen het eindproduct, maar ook een dynamisch werkend geheel, omdat het continu de opgedane herinneringen en ervaringen omwerkt.

De veranderingen die er in het autobiografische zelf plaatsvinden in de loop van ieders leven, zijn niet alleen een gevolg van het bewust en bewust omwerken van de doorleefde verleden, maar ook van het ontwerpen van de verwachte toekomst. Persoonlijke rijpheid houdt in dat herinneringen aan de toekomst zoals we denken die mee te maken, een grote inbreng hebben in het autobiografische zelf van het moment. De herinneringen aan de scenario's die we als onze verlangens, wensen, doelstellingen en verplichtingen beschouwen, oefenen constant invloed uit op het zelf.

We zijn ons er niet bewust van welke herinneringen we wel en niet opslaan; hoe we herinneringen opslaan; hoe we ze classificeren en ordenen; hoe we verband leggen tussen herinneringen in verschillende zintuiglijke modaliteiten, of tussen herinneringen aan verschillende onderwerpen en met een andere emotionele lading. Bepaalde verzamelingen van autobiografische herinneringen worden routinematig en consistent van moment tot moment geactiveerd, en die herinneringen leveren aan ons uitgebreide bewustzijn de gegevens over onze lichamelijke, geestelijke en demografische identiteit, de gegevens van onze herkomst en de gegevens van de geplande nabije toekomst. In de ontwikkeling en de rijping van het autobiografische geheugen is veel afhankelijk van de omgeving en wordt veel vanuit de omgeving gereguleerd. Deze omgeving bepaald in hoge mate de concrete vorm van de gebeurtenissen waaruit iemands verleden en voorziene toekomst bestaan. Evenzeer afhankelijk van de omgeving zijn de

gedragsregels en –principes zoals die gelden in de cultuur waarin een autobiografisch zelf zich ontwikkelt.

Samenvattend stelt Damasio dat het bewust van zichzelf zijn, gericht is op de overleving van het individu en dat bewustzijn zijn wortels heeft in de vertegenwoordiging van het lichaam. Het is voor DBT een belangrijk uitgangspunt om vanuit dit aspect naar het vormen van de identiteit te kijken. Damasio geeft aan dat het lichaam, en de ervaringen die het lichaam geboden krijgt een vergaarbak is voor de te ontwikkelen identiteit. In zijn theorie gaat hij er van uit dat via het opdoen van vele verschillende lichamelijke ervaringen iemands zijn eigen ik gesterkt wordt. Het opdoen van de verschillende lichamelijke ervaringen is dus van grote waarde. Wanneer er dus sprake is van een stagnatie in het voeden van het autobiografische geheugen, kan dit gevolgen hebben voor het vormen van iemands identiteit. In mijn inleiding schreef ik dat juist de jongeren van de Brederostraat moeite hebben met dit proces. DBT is in staat om wel dit autobiografische geheugen te voeden, door in beweging te gaan met de jongeren en ze te laten ervaren, te laten experimenteren.

4.2. Leiden en volgen als centraal thema

Na zes weken de jongeren te hebben gevolgd en nauwkeurig te hebben beschreven wat er zich afspeelde in de therapie, heb ik veel materiaal verzameld. Ik heb veel beschrijvende data die nu nader bekeken dienen te worden. In het eerste hoofdstuk haalde ik aan dat ik mijn data uit de praktijk ga verwerken aan de hand van het labelen. De eerste stap die ik zet, is die van het bekijken van overeenkomsten tussen de verschillende jongeren in het aanbieden van werkvormen. Ik ben gaan kijken naar het centrale thema dat in vele verschillende vormen zich kon neerzetten, maar wat wel bij elk van hen steeds weer terug kwam. In mijn verslaglegging staat steeds beschreven welke werkvorm er is aangeboden en/of ontstaan. Deze heb ik allen verzameld en ben ik in verschillende categorieën gaan verdelen. Al snel bleek dat het thema, leiden en volgen bij elk van hen, in verschillende momenten van de zes weken terug kwam.

Werkvormen die vallen onder leiden en volgen hebben kenmerken dat één iemand die leider is. Diegene bepaald: wat er bewogen wordt? wanneer er bewogen wordt? hoe er bewogen wordt? wie er bewogen wordt? welke regels/afspraken/randvoorwaarden er gelden? hoe het verloop gaat? De leidersrol vertaal ik naar het stuk identiteit hebben. Er is in deze positie sprake van het dan wel niet bewust of onbewust inzetten van je eigen bewegen die jij graag in wilt zetten. De ander neemt de positie van volger in. Diegene spiegelt: wat er bewogen wordt? wanneer er bewogen wordt? hoe er bewogen wordt? wie er bewogen wordt? wat er bewogen wordt? wanneer er bewogen wordt? hoe er bewogen wordt? wie er bewogen wordt? welke regels/afspraken/randvoorwaarden er gelden? hoe het verloop gaat? De volgersrol vertaal ik naar het stuk imago hebben. Door het innemen van deze rol wordt de mogelijkheid geboden om nieuwe ervaringen in beweging op te doen. Vanuit deze nieuwe ervaringen kan de volger nieuwe lijfelijke ervaringen opslaan die het autobiografische geheugen voeden (wat beschreven staat in subparagraaf 4.1.1).

Daarnaast zit er bij leiden en volgen een duidelijk spiegelend karakter. Dit heeft ook een meerwaarde voor het vormen van de identiteit. Doordat de jongere zichzelf gespiegeld ziet, geeft het hem informatie over zichzelf. De jongere kan via een ander zien hoe zijn eigen bewegen is. Hiervan is het effect confronterend, maar wel nodig. Als een jongere niet in staat is om zelfreflectie en introspectie bij zichzelf te doen, biedt deze vorm extern daar de mogelijkheid toe (zie subparagraaf 2.1.2). Door zichzelf als het ware te zien via de ander kan een jongere ervaren, experimenteren met de verschillende imago's om zo tot zijn identiteit te komen.

Tevens heeft leiden en volgen ook betrekking op de ik –ander differentiatie. In de inleiding kwam aan bod dat deze jongeren vaak een niet voldoende of geen ontwikkelde ik –ander differentiatie hebben. Juist die ik –ander differentiatie is wel nodig in de adolescentie fase om die identiteitsontwikkeling aan te gaan. Werkvormen met betrekking tot leiden en volgen hebben ook de eigenschap dat je een focus moet hebben op de ander en jezelf. In de leidersrol moet je weten wat jezelf doet (ik), maar moet je ook bij de volger (ander) kunnen zien of diegene jouw goed volgt. Als volger moet je gericht zijn op de leider (ander), om te zien wat er in beweging gebeurt, om vervolgens dit te vertalen naar je eigen lichaam en

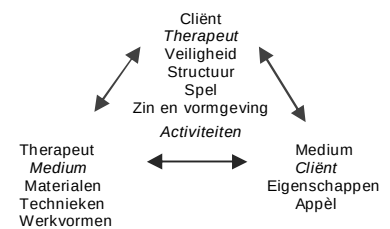
bewegen (ik). Van leiden en volgen kunnen we dus ook stellen dat het werkt aan de ik –ander differentiatie.

Gezien de jongeren en hun problematiek is dit thema mijn inziens goed passend en kan goed gebruikt worden als basis. Ik heb de verschillende momenten in de behandeling waar dit thema centraal stond genomen om verder te gaan in de beantwoording van mijn vraagstelling.

4.3. De therapeutische driehoek

Om de gegevens van de zes jongeren uiteen te zetten wordt gebruik gemaakt van de therapeutische driehoek. Deze driehoek laat zien waar het bij DBT om gaat. Te weten de cliënt, de therapeut en het medium. Een enkel onderdeel kan niet bestaan zonder de twee anderen. In het onderstaande schema staat hoe ze aan elkaar verbonden zijn. Figuur 4.1 geeft visueel weer hoe deze verschillende drie zich tot elkaar verhouden.

Het *medium* heeft specifieke eigenschappen. Deze eigenschappen doen een bepaald appèl op de cliënt. De therapeut zorgt voor de randvoorwaarden binnen de behandeling. Tevens handelt de *therapeut* op een weldoordachte manier om de gestelde doelstelling te halen. Hiervoor worden verschillende technieken, materialen en werkvormen ingezet. Deze komen voort uit het medium en de cliënt krijgt hiermee te maken in zijn behandeling. De *cliënt* is gediagnosticeerd en geïndiceerd voor DBT. Veiligheid, structuur, spel, zin en vormgeving zijn in de behandeling van belang voor de cliënt. Het is aan de therapeut de taak om zorg te dragen voor deze zaken. In het medium worden deze zaken vormgegeven. In het midden van de driehoek staat *activiteiten*, deze is gekoppeld aan alle drie de onderdelen. Alle uitgangspunten voor het creatief –therapeutisch werken komen daar samen en zitten als het ware hierin opgesloten. Dit wil nog niet zeggen dat alle uitgangspunten evenveel en evenredig aanwezig zijn in de activiteit.



Figuur 4.1 Therapeutische driehoek

Hiermee wordt duidelijk dat wanneer je inzichtelijk wilt hebben hoe het bewegingsgedrag is van de cliënt (in dit onderzoek de jongeren van de Brederostraat), je stil moet staan bij het medium (dansbeweging) en het handelen van de therapeut (mijzelf). Hetgeen zeer passend is bij een actiegericht project omdat je de verschillende data op verschillende momenten in het proces opdoet en weer materiaal maakt om verder te werken. Voor dit afstudeerproject heb ik zes jongeren gevolgd in de volgende zes subparagrafen wordt ieder van hen in de therapeutische driehoek gezet. Ik heb van iedere jongere drie situaties in de behandeling gepakt waar dit thema heeft afgespeeld. Dit zijn op verschillende momenten geweest. Een dergelijke uiteenzetting is essentieel om inzicht te krijgen in hoe ik de therapie heb vormgegeven. Het laat ook zien wat er zich bij de verschillende jongeren heeft afgespeeld met betrekking tot enerzijds identiteit- en imago-problematiek en anderzijds het thema leiden en volgen.

In de schema's werk ik met kleur. Hiermee hoop ik het voor de lezer overzichtelijk te houden. Geel correspondeert met de algemene gegevens, blauw zegt wat over de cliënt, groen geeft de elementen die bij het medium horen weer en tot slot staat rood voor de punten die bij de therapeut horen.

4.3.1. Helen

4.3.1. Helen

				Naam	Leeftijd	Geslacht	Niveau	Jaar	Diagnose 1	Diagnose 2
				Helen	15	V	BBL	3	ADHD	PDD- NOS
Veiligheid	Structuur	Spel	Zin en vormgeving	Eigenschappen	Appèl	Materialen	Technieken	Werkvorm	Houding	
In de middenfase van de therapie vindt H het fijn om vrij te bewegen. Ze is gewend om te dansen en durft het medium in te stappen.	We gaan direct in beweging en vanuit daar ontstaan thema's die opgepakt worden. Ik observeer met name wat er zichtbaar wordt en speel daar op in	Vanuit een meegegeven thema in de bewegingsexpressie in beweging gaan met linten op muziek die H prettig vindt.	H vind het fijn om met de linten te bewegen, alleen frustreert het haar dat er knopen in komen, of dat hij niet doet wat zij wil. Ze stopt dan en gaat mokkend de knopen er uit halen. Ze laat sterke kenmerken van parallel spel zien en heeft nauwelijks door dat ik er ben. hoe ik ook varieer met afstand en nabijheid	Lang, vervormbaar, soepel	Vrijheid, open, ruimte, groot maken, er zijn, sierlijk	Linten, muziek van de Efteling, lichaam van C, lichaam van mij	Empathisch Thematisch Verbredend	Open, semi gestructureerd Tweetal	Verbaal ondersteunen complimenteren	
In de middenfase van de therapie vindt H het fijn om vrij te bewegen. Ze is gewend om te dansen en durft het medium in te stappen.	We gaan direct in beweging en vanuit daar ontstaan thema's die opgepakt worden.	Vanuit een meegegeven thema in de bewegingsexpressie in beweging gaan met linten op muziek die H prettig vindt. Ik bied thema's aan die te maken hebben met je laten zien, richten op de ander, krachtig bewegen en niet gefrustreerd worden wanneer het anders loopt	H lukt het om minder gefrustreerd te raken en kan accepteren dat het soms anders loopt. In haar bewegen durft ze meer de ruimte in te gaan en ruimte in te nemen. Ze kan ook meer variëren in kracht. Ze is zich meer bewust van mij en gaat in beweging contact aan waarbij er zelfs spel mogelijk is. H krijgt plezier bij het samen in beweging gaan. De linten bieden haar ondersteuning in het contact, het is een verlengstuk	Lang, vervormbaar, soepel	Vrijheid, open, ruimte, groot maken, er zijn, sierlijk	Linten, muziek van de Efteling, muziek van Enya, lichaam van C en lichaam van mij	Ontlokkend Empathisch Thematisch	Open, ongestructureerd, in tweetal	Ondersteunen uitdagen prikkelen verbaal ondersteunen	
In de eindfase van de therapie waarbij H in overleg met mij, samen in beweging te gaan en zich via mijn bewegen kan laten bewegen	We gaan direct in beweging, maar er wordt nu meer gewerkt in samenspraak en in overleg. H staat open voor andere vormen en kan daar haar weg in vinden	De linten zijn losgelaten en we gaan met ons eigen lichaam in beweging. H en ik gaan samen in beweging en er komen verschillende bewegingsfrasen uit	Doordat H via de linten in contact is gekomen met de ander ziet ze de ander nu staan en ervaart dat ze daar ook wat mee kan. Ze heeft de linten niet langer nodig. In het contact kan H meebewegen met de ander, zich laten leiden door de ander, maar ook de ander meenemen in haar bewegen en zich daar bewust van zijn.		Vrijheid, open, ruimte, groot maken, er zijn	Muziek van de Efteling, muziek van Enya, lichaam van C en lichaam van mij	Ontlokkend Empathisch Verbredend	Open, ongestructureerd, in tweetal	Ondersteunen uitdagen prikkelen	

4.3.2. Carmen

Naam	Leeftijd	Geslacht	Niveau	Jaar	Diagnose 1	Diagnose 2
Carmen	15	V	KBL	3	Dysthyme depressie	Identiteitsproblemen

Veiligheid	Structuur	Spel	Zin en vormgeving	Eigenschappen	Appèl	Materialen	Technieken	Werkvorm	Houding
Beginfase van de therapie waarbij C zelf aangeeft waar ze gaat staan in de ruimte en waar ze mij wil hebben	Duidelijke plek in de ruimte voor C en voor mij, waarbij ik altijd voor C wordt gezet	Vrije bewegingsexpressie waarbij een van de danselement ruimte wordt ingezet. Ze mag de ruimte om zich heen verkennen en daarbij moet ze zelf bepalen hoe ver ze van haar plek af wil	Vanuit de plek waar C staat begint ze langzaam in beweging te komen. Ze zoekt op een gegeven moment de ruimte om zich heen op en verruimt haar eigen plek. Ze is nog erg voorzichtig in haar bewegen en zoekt vaak op eerste plek op		Veilig en bekend	Muziek naar keuze van C, lichaam C en lichaam van mij	Verbredend Empathisch Thematisch	Semi gestructu-reerd, open, individueel	Ondersteunen aanmoedigen complimen- Terend
Beginfase van de therapie waarbij C zelf aangeeft waar ze gaat staan in de ruimte en waar ze mij wil hebben	Duidelijke plek in de ruimte voor C en voor mij, waarbij ik altijd voor C wordt gezet	Vrije bewegingsexpressie waarbij een van de danselement energie wordt ingezet, waarbij C en ik elkaar in beweging tegenkomen	C blijft steeds beginnen op haar vaste plek. De plek waar ik mag beginnen wordt steeds anders en ze gaat daar mee spelen. Ook in haar bewegingsruimte neemt ze neem in. Wanneer we met kracht werken dan durft ze dat mondjes maat in te zetten. Wanneer ik haar daarin ondersteun en spiegel voelt een cadans en gaat ze er in mee en bouwt ze het uit		Veilig en bekend	Muziek naar keuze van C, lichaam C en lichaam van mij	Verbredend Empathisch Thematisch	Semi gestructureerd, open, individueel	Ondersteunen aanmoedigend complimen- Terend
Middenfase van de therapie waarbij C zelf aangeeft waar ze gaat staan in de ruimte en waar ze mij wil hebben	Duidelijke plek in de ruimte voor C en voor mij, waarbij ik altijd voor C wordt gezet	Contact improvisatie waarbij we spelen met afstand - nabijheid. Vanuit een plek gaan we de ruimte in. C bepaalt voor zichzelf en voor mij 3 plekken waar ik moet naar toe moeten. De plekken moeten, naar idee van C, steeds in dezelfde volgorde bezocht worden	C durft meer in contact met mij te gaan en ook duidelijk aan te geven wat zij als randvoorwaarden wil. Ze zoekt minder bevestiging bij mij en ze heeft niet meer iedere keer de behoefte om mij voor haar te houden. Wanneer we elkaar kruisen in de contactimprovisatie houdt C zich in en bevriest. Ze lijkt het ook kruisen ook uit te stellen. C is helemaal kapot na afloop		Veilig en bekend	Muziek naar keuze van C, lichaam C en lichaam van mij	Verbredend Empathisch Ontlokkend Thematisch	Semi gestructureerd, open, in tweetal	Ondersteunen daanmoedigen dcomplimen Terend

4.3.3. Lex

4.3.3. Lex

				Naam	Leeftijd	Geslacht	Niveau	Jaar	Diagnose 1	Diagnose 2
				Lex	15	M	BBL	3	ADHD	PDD- NOS
Veiligheid	Structuur	Spel	Zin en vormgeving	Eigenschappen	Appèl	Materialen	Technieken	Werkvorm	Houding	
L zit in de beginfase van de therapie. We zijn aan het kennismaken. Ik geef L duidelijke gekaderde werkvormen waarin wel zijn eigen invulling gegeven kan worden	ik bied duidelijke spelregels die gelden bij de werkvorm / opdracht. Waarbij er wel ruimte is voor L om daarin te bewegen	L krijgt van mij de opdracht om te kijken wat hij kan maken met de materialen die hier voor hem liggen.	L laat veel show gedrag aan mij zien. Hij accepteert de regels van het spel, maar probeert ze met alle mogelijkheid naar zijn eigen hand te zetten. Hij neemt veel ruimte in en zet zichzelf boven mij door mij uit te dagen, te testen.	Rond, klein, groot, lang, hard, zacht, ruw, glad	Wil alles gebruiken , laten zien wat hij er mee kan	Alle ballen, touwen, linten, blokken, badminton rackets	Ontlokkend Thematisch	Semi gestructu-reerd, in tweetal, gesloten	Duidelijk, grensaan-geven, ondersteu-nen,	
We zitten in de middenfase van de therapie. L kent het medium, maar wil absoluut niet dansen. Via sport en spel gaan we een dialoog aan	Doordat we met badminton werken zijn er duidelijke regels. Ook buiten dat spel heeft L veel structuur nodig anders dan neemt hij het heft in eigen handen	L en ik ontmoeten elkaar in badminton. Er gelden afspraken die we samen overeengekome n zijn. Ik speel steeds met de rol leiden en volgen wat gevolgen heeft op het bewegen van L	Wanneer L de leiding heeft dan voelt hij zich prettig, dan gaat hij zijn gang, ten koste van iedereen om zich heen. Hij is dominant en zelfbepalend. Wanneer hij een leider tegenover zich krijgt, dan of ageert hij of hij geeft aan dat hij wel kan volgen. Echter in zijn volgen zet hij alles in om maar weer leider te zijn. Hij schrikt wanneer ik hem daarin spiegel en dat grijpt hem aan.	Hard, rond, snaren, veren	Krachtig bewegen, slaan, samen-spel, tegenspel	Badminton rackets, shuttle, lichaam van L, lichaam van mij	Ontlokkend Verbredend Empathisch Thematisch	Semi- gestructu-reerd, in tweetal, open	Duidelijk, grensaan-geven, ondersteu-nen, spiegelen, confronte-ren	
We zitten in de middenfase van de therapie. L heeft nog duidelijke grenzen van buiten nodig, want het lukt hem niet om met vrijheid om te gaan	De regels die worden of door L bepaald of door mij	We werken met verschillende ballen en L verzint een opdracht met de bal en ik verzin er een	L wordt zich steeds meer bewust van zijn leidersrol en vind het niet altijd zo fijn meer dat hij dat doet. Ziet in dat het ook nadelen heeft. Hij staat open voor volgen, maar het kost hem veel moeite. Het lukt hem om te volgen, maar dat gaat niet altijd zonder slag of stoot	Rond, zacht, blauw		Bal, lichaam van L, lichaam van mij	Ontlokkend Verbredend Empathisch Thematisch	Semi- gestructu-reerd, in tweetal, open	Duidelijk, grensaan-geven, ondersteu-nen, spiegelen, confronte-ren	

4.3.4. Tom

				Naam	Leeftijd	Geslacht	Niveau	Jaar	Diagnose 1	Diagnose 2
				Tom	16	M	BBL	4	ADHD	Gilles de la tourette
Veiligheid	Structuur	Spel	Zin en vormgeving	Eigenschappen	Appèl	Materialen	Technieken	Werkvorm	Houding	
Begin fase van de therapie, waarbij ik ervoor kies in te stappen in een spel dat T kent	Wanneer T de leider is gelden zijn regels, wanneer ik de leider ben gelden mijn regels. Waarbij ik nu ervoor kies deze gematigd in te kleden en te vormen naar zijn gehanteerde regels	Afwisselend is T of ik leider, waarbij de leider bepaald welk parcours er gelopen wordt met de bal	Voelt zich prettig bij voetbal want dat kent hij. Als leider vindt T het lastig om mij in de gaten te houden. Hij is continue op zichzelf gericht. Het lukt mij om hele andere dingen te doen, zonder dat T het opmerkt. Mij volgen is ook lastig voor T. Is met zijn eigen ding bezig en kan zich niet op mij concentreren.	Rond, hard, wit met geel	Voetbal-ler, sportief	Voetbal, lichaam van T, lichaam van mij	Thematisch Empathisch	Gestructu reerd, tweetal, open	Ondersteun end bevestigen, verbaal ondersteun -en	
Middenfase van de therapie, waarbij ik T uitdaag meer nieuwe ervaringen op te laten doen binnen de veiligheid van het voetbalspel	Wanneer T de leider is gelden zijn regels, wanneer ik de leider ben gelden mijn regels. Waarbij ik nu ervoor kies mijn regels stelliger in te zetten en ze staan verder af van diegene de T hanteert	Afwisselend is T of ik leider, waarbij ik T een bewegingsthema meegeef; ruimte/ tijd/ energie. Ik daag hem meer uit om nieuwe ervaringen op te doen, door zelf ook deze thema's als leider aan te bieden	T durft zelf te experimenteren, maar blijft in zijn leidersrol eigenlijk steeds volger. Hij zoekt bevestiging bij mij. Hij is er echter wel van overtuigd dat hij leider is. In zijn focus lukt het T meer om te voelen wat er bij hem zelf in zijn lichaam gebeurt en tevens te kijken naar want de andere doet. Maar daarin laat T zich te snel in de volgers rol zetten, hij past zich aan de volger aan	Rond, hard, wit met geel	Voetbal-ler, sportief	Voetbal, lichaam van T, lichaam van mij	Thematisch Empathisch Ontlokkend	Gestructu reerd, tweetal, open	Prikkelen, uitdagen, confron-teren, afwachten	
Eindfase van de therapie, waarbij ik T nog steeds blijf uitdagen met verschillende bewegingsthema's, maar ook hem meer daarin laat komen. Ik probeer T ook steeds meer uit zijn leidersrol te halen door in beweging tegen hem in te gaan	Ik laat het open en het is voor T om daar invulling aan te geven hoe hij het aanpakt. Wel geef ik hem een kader waarbinnen dit mogelijk is	T is het grootste gedeelte de leider in beweging, waarbij hij mij meeneemt in zijn bewegen. Hij krijgt van mij wel thema's mee die mogelijk zijn, maar hij gaat ook zelf nu meer verscheidenheid laten zien	Er is zichtbaar dat T niet meer opgaat in de ander. Hij kan nu zelf aangeven wat hij wil doen en hoe hij dat wil doen. Steeds minder vraagt T om bevestiging en hij kan ingrijpen wanneer ik afwijk van hetgeen hij bepaald. Hij varieert meer, zoekt nieuwe dingen op en durft zelf op onderzoek uit. T heeft daarbij een ander minder nodig.	Zacht, rond, klein en middelgroot, blauw, rood en geel.	Spor-tieve jongen die graag beweegt	Foambal, tennisbal, jongleerbal len, lichaam van T, lichaam van mij	Empathisch Ontlokkend	Gestructu reerd, tweetal, open	Prikkelen, ondersteu-nen, afwachten	

4.3.5. Evert

</										

4.3.6. Noel

			Naam	Leeftijd	Geslacht	Klas	Jaar	Diagnose 1	Diagnose 2
			Noël	15	M	TL	3	Separatie angststoornis	Aanpassingsstoornis
Veiligheid	Structuur	Spel	Zin en vormgeving	Eigenschappen	Appèl	Materialen	Technieken	Werkvorm	Houding
Beginfase van de therapie waarbij N nog veel steun heeft aan duidelijke werkvormen die hij ergens van kent	De regels van het badminton gelden hier die worden op voorhand aangegeven	We spelen een potje badminton waarbij we tot de 21 punten gaan. We spelen een best out of 3.	N wil graag badmintonen, want dat doet hij graag. Hij is heel fanatiek en het gaat hem goed af. Hij kan er niet goed mee overweg wanneer ik over zijn regels ga en ga uitproberen wat mogelijk is. Hij schikt dan in en verandert zo zijn regels om maar conflicten uit de weg te gaan. Ook wanneer ik hem in zijn bewegen in energie en ruimte beperk dan ondergaat hij dit en accepteert hij dit van mij.	Hard, rond, snaren, veren	Sportief ontspannend spel, ontladend	Badminton racket, shuttle	Empathisch, Ontlokkend Thematisch	Open, semi gestructureerd, in tweetal	Ondersteunen, prikkelen, confronteren
Middenfase van de therapie waarbij N zich op zijn gemak voelt. Hij durft steeds meer buiten zijn gekende sport en spel behoefte te kijken	N weet waar hij aan toe is. N heeft de taak op zich gekregen om de randvoorwaarden aan te geven	Vrije contactimprovisatie waar N en ik een bewegingsdialoog aangaan	N pakt uit de materialen kist het lint en gaat er mee op onderzoek uit. Hij is druk aan het bewegen en experimenteert er op los. Ik heb hem gevolgd en wanneer onze linten elkaar raken ontstaat er een kat en muis spel waarbij we elkaar continue opzoeken of van elkaar weggaan. N is duidelijk zijn grenzen aan het verkennen in relatie naar een ander toe. In plaats van steeds in te binden op een reactie van een ander, ageert hij en zoekt hij mij op	Lang, vervormbaar	Vrijheid, ruimte, spelend	Linten, lichaam van N, lichaam van mij	Ontlokkend Verbredend Empathisch	Open, ongestructureerd, in tweetal	Ondersteunen, prikkelen, confronteren
Middenfase van de therapie	N weet waar hij aan toe is. N heeft de taak op zich gekregen om de randvoorwaarden aan te geven	Een bewegingsparcours gemaakt waar verschillende onderdelen aan bod komen	Het lukt N om steeds meer eigen bewegingsruimte in te nemen en zelf aan te geven wat hij graag wil en hoe hij het graag ziet. Hij kan ook krachtiger bewegen en zichzelf meer zichtbaar maken. Hij durft meer voor zichzelf op te komen en kan herkennen wanneer zijn grens bereikt is.	Rond, hard, zacht, lang, zwaar, vervormbaar, er kan iets in	Sportief ontspannend spel, ontladend	Ballen, touwen, pilonnen, bakken	Ontlokkend Verbredend Empathisch	Open, ongestructureerd, in tweetal	Ondersteunen, prikkelen, confronteren

5. Resultaten van het bewegingsgedrag van de jongeren

Inleiding

Alle vorige stappen hebben er toe gediend te komen tot het laatste stuk in de analyse van de opgedane data. In het vorige hoofdstuk schreef ik over het thema 'leiden en volgen' en daarbij heb ik via de therapeutische driehoek inzicht willen geven over mijn handelen. Voor het nader bekijken van het bewegingsgedrag van de jongeren maak ik gebruik van al de werkvormen die dit thema bevatten. Ik wil namelijk op een zo transparante en zuivere manier mijn data verklaren. Ik heb ook bij iedere jongere voldoende materiaal betreffende dit thema. Deze bewegingsdata verkregen vanuit de werkvormen wordt wederom gelabeld in de vooraf bepaalde elementen die Effort en Body, welke staan beschreven in subparagraaf 3.3.1 en 3.3.2.

In het bepalen wanneer ik een element voldoende aanwezig is bij een jongere heb ik de volgende criteria gesteld. Het element moet op meerdere momenten in de werkvorm aanwezig zijn en het moet ten minste op vier verschillende momenten tijdens de behandeling (in de zes weken) zijn terug gekomen. Hierbij wil ik wel opmerken dat ik gekeken heb naar het bewegingsgedrag dat de jongeren laat zien voordat ik interventies heb gedaan. Deze keuze maak ik omdat ik in kaart wil brengen wat het bewegingsgedrag is met betrekking tot de gestelde problematiek. Het kan zeker zo zijn dat de jongere veranderd is in zijn bewegen. In mijn analyse laat ik eerst de verschillende jongeren aan bod komen, vervolgens komen de vergelijkingen aan bod die ik heb benoemd in subparagraaf 1.5.2. In de onderstaande tabel staan deze elementen schematisch uitgewerkt.

Naam	Algemene doelstelling vanuit de CVB	Leeftijd	Geslacht	Stoornis en/of problematiek ⁵	Niveau	Identiteit of imago problematiek	Internaliserende of externaliserende problematiek
Tom	Tom vertrouwt meer op zijn eigen kunnen en zijn eigen mening.	16	M	ADHD, Gilles de la tourette	BBL 4	Imago	Externaliserend
Lex	Lex durft zijn imago los te laten en kan meer van zijn eigen identiteit laten zien.	15	M	ADHD, PDD-Nos	BBL 3	Imago	Externaliserend
Evert	Evert verschuilt zich niet meer zijn zelf neergezette imago en laat meer zichzelf zien.	15	M	ADHD, Gilles de la tourette, PDD-Nos	BBL 3	Imago	Externaliserend
Noël	Noël kent zijn grenzen en weet wat hij wel wil en wat hij niet wil.	16	M	Separatie angst, Aanpassingsstoornis	TL 3	Identiteit	Internaliserend
Carmen	Carmen kijkt positiever naar zichzelf en vertouwen op wat zij zelf kan.	15	V	Dysthyme depressieve Identiteitsproblemen	KBL 3	Identiteit	Internaliserend
Helen	Helen heeft een positiever zelfbeeld en ze geniet meer van positieve kenmerken van zichzelf.	15	V	ADHD, PDD-Nos	BBL 3	Identiteit	Internaliserend

Tabel 5.1 Schematisch overzicht van de verschillende jongeren in dans –bewegingstherapie.

Deze tabel geeft kort weer met welke jongeren ik heb gewerkt, welke doelstelling er was en wat verdeling is van de verschillende aspecten in mijn onderzoek. We hebben vier jongens en twee meisjes. Drie jongeren die het BBL leerniveau volgen, twee het KBL en jongere TL. Bij drie jongeren is er sprake van zowel imago-problematiek én een externaliserende uiting van hun problemen. Bij de andere drie jongeren zijn identiteit problemen zichtbaar én een internaliserende uiting. Tot slot is te zien dat er veel comorbiditeit is. Bij drie jongeren is er sprake van PDD-Nos, bij vier jongeren ADHD, bij twee jongeren Gilles de la Tourette. Bij een jongere is er zowel separatie-angststoornis als een

⁵ Zie bijlage 3 voor DSM –IV criteria

aanpassingstoornis gediagnosticeerd. Bij een andere jongere identiteitsproblemen als een dysthyme depressie.

5.1. Identiteit –en imagoproblematiek zichtbaar in Effort

Hieronder staan vier tabellen die inzicht geven over de vier verschillende single qualities (subparagraaf 3.3.1) van de jongeren. Daarna volgt een tabel waarbij de verschillende vergelijkingen zichtbaar zijn. In de eerste tabel staat achter de naam aangegeven van welke single quality sprake is bij de betreffende jongeren. Bij de tweede tabel wordt met kruisjes aangegeven wat er zichtbaar is. Het aantal kruisje geeft aan hoe vaak dit het geval is geweest. Na deze twee tabellen volgt kort een uitleg over wat de betekenis hiervan.

Naam	Space; direct en/of indirect	Naam	Time; sudden en/of sustained	Naam	Flow; free en/of bound	Naam	Weight; light en/of strong
Helen	Direct	Helen	Sustained	Helen	Free	Helen	Light
Carmen	Indirect	Carmen	Sustained	Carmen	Bound	Carmen	Light
Noël	Direct	Noël	Sustained	Noël	Bound	Noël	Strong
Evert	Indirect	Evert	Sudden	Evert	Free	Evert	Light
Tom	Indirect	Tom	Sudden	Tom	Free	Tom	Light
Lex	Direct	Lex	Sustained	Lex	Bound	Lex	Strong

Tabel 5.2 Schematisch overzicht van de individuele jongeren.

Single qualities	Direct	Indirect	Sudden	Sustained	Free	Bound	Light	Strong
Stoornis en/of Problematiek								
PDD-Nos	XX	X	X	XX	X	XX	XX	X
ADHD	XX	XX	XX	XX	XX	XX	XXX	X
Gilles de la Tourette		XX	XX		XX		XX	
Dysthyme depressie		X		X		X	X	
Seperatie angststoornis	X			X		X		X
Aanpassingsstoornis	X			X		X		X
Identiteitsproblemen		X		X		X	X	
Identiteit versus Imago								
Identiteit	XX	X		XXX		XXX	XX	X
Imago	X	XX	XX	X	XX	X	XX	X
Internaliserende problematiek versus Externaliserende problematiek								
Internaliserend	XX	X		XXX		XXX	XX	X
Externaliserend	X	XX	XX	X	XX	X	XX	X
Geslacht								
Jongen	XX	XX	XX	XX	XX	XX	XX	XX
Meisje	X	X		XX	X	X	XX	
Leerniveau								
BBL	XX	X	X	XX	X	XX	XX	X
KBL		XX	X	X	X	X	XX	
TL	X			X		X		X

Tabel 5.3 Schematisch overzicht van verschillende vergelijkingen.

Om deze tabellen nader te bekijken ga ik steeds in op de verschillende aspecten die ik mijn onderzoeksvoorstel (subparagraaf 1.5.2.) heb benoemd. Ik heb namelijk deze groep jongeren bewust samengesteld, omdat het mij de mogelijkheid biedt om naar verschillende facetten te kijken. Een voor een komen ze aan bod. In paragraaf 3.3.1 heb ik uitleg dat het bij Effort over de innerlijke impuls gaat (zie tabel 3.1). Samenvattend bestaat deze uit vier items waar steeds een vraag bij gesteld wordt. Space: op welke manier benader ik de ruimte? Weight: welke impact maakt mijn bewegen? Time: wanneer kan ik mijn bewegen afronden? Flow: hoe laat ik mijn bewegen doorgaan? Voor het beschrijven maak ik gebruik van deze vragen en tabel 3.1.

Stoornis en/of problematiek

Het is lastig om uitspraken te doen met betrekking tot de stoornis en of problematiek, omdat er bij meerdere jongeren sprake is comorbiditeit. Tevens is het zo dat de aanwezigheid van een ziektebeeld soms maar bij één van de jongeren is. Het maakt het daarmee niet mogelijk om bij stoornis eenduidige en verantwoorde conclusies te trekken. Kort geef ik wel de opvallendheden weer.

Bij PDD–Nos en ADHD zie ik dat alle single qualities terug komen. Er is hierbij geen duidelijk beeld van een element dat sterk naar voren springt of juist opvalt door zijn afwezigheid. Bij Gilles de la Tourette is daarentegen duidelijk zichtbaar dat de kwaliteiten eenzijdig aanwezig zijn bij deze jongeren. We zien dat deze jongeren veelal indirect in de ruimte bewegen, vaak sudden zijn in het beginnen en afronden van hun bewegen, bewegen in een free flow en de impact van weight in hun bewegen is light. Bij de andere stoornissen betreft het steeds maar een individu, het is dus vanzelfsprekend dat hier een eenduidig beeld uitkomt. En gezien de comorbiditeit vallen ze ook samen. Opvallend hierbij is dat dystyme depressie, separatie-angststoornis, aanpassingsstoornis en identiteitsproblemen overeenkomen bij time en flow. Ze laten hun bewegen doorlopen (sustained) en ze bewegen doorgaans in een bound flow. Op de andere twee kwaliteiten zien we deze gelijkenis niet.

Identiteit versus Imago problematiek

Bij deze vergelijking gaat het om drie jongeren die we zetten onder problemen rondom de identiteit en drie bij imago. De resultaten en conclusies zijn meer valide omdat er nu data van meerdere jongeren met dezelfde problemen naast elkaar gelegd kunnen worden.

Bij imago zie ik dat de jongeren overwegend indirect de ruimte benaderen en sudden zijn in het beginnen en/of afronden van hun bewegen. De impact die hun bewegen maakt, is light en hun bewegingsstroom wordt gekenmerkt als free. In hun bewegen is terug te zien dat ze vrijelijk bewegen en plotseling van het ene naar het andere gaan. In de resultaten zie ik dat bound en sustained bewegen ontbreken. Dit alles vind ik goed passen bij het beeld wat Marcia omschrijft als het moratorium (paragraaf 2.3) en de jongeren met imagoproblemen, welke Nelemans en Brouwers omschrijven in paragraaf 1.1, waarbij ik nu in het bewegen terugzie dat ze besluiteloos, gericht op de ander en zoekende zijn.

Identiteit biedt een interessante tegenhanger. Hier zie ik dat alle kwaliteiten zichtbaar zijn, maar dat er steeds één sterker naar voren komt, vandaar dat ik overwegend gebruik in mijn bewoording. Deze jongeren benaderen de ruimte direct en zij bewegen doorgaans in een bound flow. Het beginnen en afronden van hun bewegingen, gaat geleidelijk (sustained) en de bewegingen zijn veelal light. In hun bewegen zijn ze besluitvaardig, maar vinden zij het lastig om uit hun eigen flow te komen. Dit alles vind ik goed passen bij het beeld wat Marcia omschrijft als identity confusion (paragraaf 2.3) en de jongeren met identiteitsproblemen, welke Nelemans en Brouwers omschrijven in paragraaf 1.1. Waarbij een duidelijke gerichtheid op zichzelf te zien is en dat deze jongeren het lastig vinden om de ander te zien en te gebruiken.

Internaliserend versus Externaliserende problematiek

Vooraf dient hier de opmerking geplaatst te worden dat bij dit praktijkonderzoek de onderverdeling van jongeren exact hetzelfde is als bij identiteit versus imago. Hiermee kun je het één niet koppelen aan het ander, maar het is wel een gegeven dat opvalt en benoemd moet worden.

De externaliserende jongeren benaderen overwegend indirect de ruimte en zijn sudden in het beginnen en/of afronden van hun bewegen. De impact die hun bewegen maakt is light en hun bewegingsstroom wordt gekenmerkt als free. Wederom onderbreken het bound en sustained bewegen bij deze jongeren. Bij de jongeren met een internaliserende uiting van hun problematiek zijn alle kwaliteiten zichtbaar, maar in de resultaten komt er één van de twee single qualities steeds vaker terug. Deze jongeren bewegen direct

in de ruimte en zij bewegen voornamelijk in een bound flow. Het beginnen en afronden van hun bewegingen gaat geleidelijk (sustained) en de bewegingen zijn veelal light.

Geslacht

In dit onderzoek is een onderverdeling van twee meisjes en vier jongens. Bij beide meisjes is er sprake van internaliserende en identiteit problematiek. Bij een van de vier jongens geldt deze combinatie ook. Voor de overige jongens is er sprake van een externaliserende en imago problematiek. Het is met deze data niet mogelijk om identiteit en imago problematiek te vergelijken aan de hand van geslacht. Wel kan ik kijken naar het verschil in bewegen tussen jongens en meisjes. De volgende zaken vallen dan op.

Bij de jongens zijn alle kwaliteiten gelijk vertegenwoordigd. Er is hierin een balans te zien en er vallen geen kwaliteiten op door afwezigheid of een oververtegenwoordiging. Bij de meisjes is dit wel te zien. Bij de kwaliteit time zie ik dat er alleen sustained bewogen wordt, de aanzet en afronding van hun beweging verloopt geleidelijk. Ook in hun bewegingsflow bewegen ze enkel licht en nagenoeg gewichtloos. De andere twee kwaliteiten zijn gelijk verdeeld.

Leerniveau

Voor dit praktijkonderzoek heb ik drie jongeren die BBL onderwijs volgen, twee jongeren zitten op het KBL en op het niveau van TL (zie begrippenkader voor uitleg). Wederom geldt hetzelfde als bij het vorige element. Er kunnen geen vergelijkingen getrokken worden tussen identiteit en imago problematiek en het leerniveau. Er kan alleen gekeken worden naar het leerniveau op zich. Waarbij voor TL geldt dat dit maar data van één jongere betreft.

Wat opvalt bij BBL is dat ook hier nagenoeg alle kwaliteiten vertegenwoordigd zijn. Bij KBL zie ik dat twee van de vier kwaliteiten niet zichtbaar waren, bij hen is geen directe benadering van de ruimte en ze bewegen niet in een bound flow. Bij TL is er wel een duidelijke voorkeur van de single qualities te zien. Maar deze zijn niet valide vanwege het aantal.

5.2. Identiteit –en imagoproblematiek zichtbaar in Body

Hieronder staat een tabel die inzicht geven over de verschillende elementen die bij Body horen (subparagraaf 3.3.2) bekeken vanuit de individuele jongeren. Daarna volgen vijf tabellen waarbij de verschillende vergelijkingen zichtbaar zijn. In al deze tabellen staan hoofdletters, die corresponderen met een onderstreepte letter uit de bijbehorende vraag. Ook staat er uitgeschreven tekst die kort een antwoord geeft op de gestelde vraag, of er staat een kruis die aangeeft dat er deze vraag aanwezig is. Tevens staat er achter de antwoorden een getal, deze geeft aan hoe vaak hiervan sprake is. Na al deze tabellen volgt een korte omschrijving over wat iedere tabel laat zien.

Individuele jongeren	Helen	Carmen	Noël	Evert	Tom	Lex
Worden de bewegingen begonnen vanuit het Centrum of vanuit de Perifere lichaamsdelen?	P	P	P	P	P	P
Welke delen beginnen de beweging en wat is de volgorde van de delen die volgen?	armen, slaat centrum over en neemt benen mee	benen, slaat centrum over en neemt armen mee	benen, via het centrum komen de armen erbij	armen, slaat centrum over en neemt benen mee	benen, slaat centrum over en neemt armen mee	benen, en stopt bij centrum, af en toe komen de armen erbij
Welke delen zijn actief?	armen benen hoofd	armen benen	armen benen centrum	armen benen centrum hoofd	armen benen centrum hoofd	Benen
Welke delen zijn gehouden?	centrum	hoofd centrum	hoofd			centrum hoofd armen
Leiden de bewegingen Naar het lichaamscentrum of ervan <u>W</u> eg?	W	W	W	W	W	W
Welke configuraties worden gevormd?	geen data					
Hoe verhoudt het bovenlichaam zich ten opzichte van het onderlichaam en andersom?	bovenlichaam dominant	bovenlichaam dominant	Gelijk	Gelijk	onderlichaam dominant	onderlichaam dominant
Hoe verhoudt de linkerhelft van het lichaam zich ten opzichte van de rechterkant en andersom?	disbalans rechts meer	Balans	disbalans rechts meer	Disbalans links meer	Disbalans rechts meer	Balans
Welke spier- kettingen zijn betrokken? Wat wordt weggelaten?	geen data					
Worden de delen <u>S</u> imultaan of <u>O</u> peenvolgend gebruikt?	S	O	O	S	S	O
Worden zij <u>S</u> ymmetrisch of <u>A</u> symmetrisch gebruikt?	S	S	A	A	A	A
Hoe is het centrum van gewicht, is deze <u>V</u> erplaatsend of <u>G</u> ehouden?	G	G	G	V	V	G
Is er sprake van houdingsbewegingen?				X	X	X
Is er sprake van gebaarbewegingen?	X	X		X	X	

Tabel 5.4 Schematisch overzicht van Body bij de individuele jongeren.

Stoornis en/of Problematiek	PDD-Nos	ADHD	Gilles de la Tourette	Dysthyme depressive	Separatie-angststoornis	Aanpassingsstoornis	Identiteitsproblemen
Worden de bewegingen begonnen vanuit het <u>C</u> entrum of vanuit <u>P</u> erifere lichaamsdelen?	P 3x	P 4x	P 2x	P 1x	P 1x	P 1x	P 1x
Welke delen beginnen de beweging en wat is de volgorde van de delen die volgen?	armen, slaat centrum over en neemt benen mee 2x	armen, slaat centrum over en neemt benen mee 2x	armen, slaat centrum over en neemt benen mee 1x	benen, slaat centrum over en neemt armen mee 1x	benen, via het centrum komen de armen erbij 1x	benen, via het centrum komen de armen erbij 1x	benen, slaat centrum over en neemt armen mee 1x
	benen, en stopt bij centrum, af en toe komen de armen erbij 1x	benen, slaat centrum over en neemt armen mee 1x	benen, slaat centrum over en neemt armen mee 1x				
		benen, en stopt bij centrum, af en toe komen de armen erbij 1x					
Welke delen zijn actief?	armen 2x benen 3x hoofd 2x centrum 1x	armen 3x benen 4x hoofd 3x centrum 2x	armen 2x benen 2x hoofd 2x centrum 2x	armen 1x benen 1x	armen 1x benen 1x centrum 1x	armen 1x benen 1x centrum 1x	armen 1x benen 1x
Welke delen zijn gehouden?	centrum 2x hoofd 1x armen 1x	armen 1x hoofd 1x centrum 2x		hoofd 1x centrum 1x	hoofd 1x	hoofd 1x	hoofd 1x centrum 1x
Leiden de bewegingen <u>N</u> aar het lichaamscentrum of ervan <u>W</u> eg?	W 3x	W 4x	W 2x	W 1x	W 1x	W 1x	W 1x
Hoe verhoudt het bovenlichaam zich ten opzichte van het onderlichaam en andersom?	gelijk 1x bovenlichaam 1x onderlichaam 1x	gelijk 1x onderlichaam 2x bovenlichaam 1x	gelijk 1x onderlichaam 1x	bovenlichaam 1x	gelijk 1x	gelijk 1x	bovenlichaam 1x
Hoe verhoudt de linkerhelft van het lichaam zich ten opzichte van de rechterkant en andersom?	disbalans 2x balans 1x	disbalans 3x balans 1x	disbalans 2x	balans 1x	disbalans 1x	disbalans 1x	balans 1x
Worden de delen <u>S</u> imultaan of <u>O</u> peenvolgend gebruikt?	S 2x O 1x	S 3x O 1x	S 2x	O 1x	O 1x	O 1x	O 1x
Worden zij <u>S</u> ymmetrisch of <u>A</u> symmetrisch gebruikt?	S 1x A 2x	S 1x A 3x	À 2x	S 1x	A 1x	A 1x	S 1x
Hoe is het centrum van gewicht, is deze <u>V</u> erplaatsend of <u>G</u> ehouden?	V 1x G 2x	V 2x G 2x	V 2x	G 1x	G 1x	G 1x	G 1x
Is er sprake van houdingsbewegingen?	XX	XXX	XX				
Is er sprake van gebaarbewegingen?	XX	XXX	XX	X			X

Tabel 5.5 Schematisch overzicht met betrekking tot problematiek.

Internaliserende versus Externaliserende	Internaliserend	Externaliserend
Worden de bewegingen begonnen vanuit het <u>C</u> entrum of vanuit de <u>P</u> erifere lichaamsdelen?	P 3x	P 3x
Welke delen beginnen de beweging en wat is de volgorde van de delen die volgen?	benen, slaat centrum over en neemt armen mee 1x	benen, en stopt bij centrum, af en toe komen de armen erbij
	armen, slaat centrum over en neemt benen mee 1x	benen, slaat centrum over en neemt armen mee
	benen, via het centrum komen de armen erbij	armen, slaat centrum over en neemt benen mee
Welke delen zijn actief?	armen 3x benen 3x centrum 1x hoofd 1x	armen 2x benen 3x centrum 2x hoofd 2x
Welke delen zijn gehouden?	centrum 2x hoofd 2x	centrum 1x hoofd 1x armen 1x
Leiden de bewegingen <u>N</u> aar het lichaamscentrum of ervan <u>W</u> eg?	W 3x	W 3x
Hoe verhoudt het bovenlichaam zich ten opzichte van het onderlichaam en andersom?	bovenlichaam 2x gelijk 1x	onderlichaam 2x gelijk 1x
Hoe verhoudt de linkerhelft van het lichaam zich ten opzichte van de rechterkant en andersom?	disbalans 2x balans 1x	disbalans 2x balans 1x
Worden de delen <u>S</u> imultaan of <u>O</u> peenvolgend gebruikt?	S 1x O 2x	S 2x O 1x
Worden zij <u>S</u> ymmetrisch of <u>A</u> symmetrisch gebruikt?	S 2x A 1x	A 3x
Hoe is het centrum van gewicht, is deze <u>V</u> erplaatsend of <u>G</u> ehouden?	G 3x	V 2x G 1x
Is er sprake van houdingsbewegingen?		XXX
Is er sprake van gebaarbewegingen?	XX	XX

Tabel 5.6 Schematisch overzicht Externaliserend versus Internaliserend.

Identiteit versus Imago	Identiteit	Imago
Worden de bewegingen begonnen vanuit het <u>C</u> entrum of vanuit de <u>P</u> erifere lichaamsdelen?	P 3x	P 3x
Welke delen beginnen de beweging en wat is de volgorde van de delen die volgen?	benen, slaat centrum over en neemt armen mee 1x	benen, en stopt bij centrum, af en toe komen de armen erbij
	armen, slaat centrum over en neemt benen mee 1x	benen, slaat centrum over en neemt armen mee
	benen, via het centrum komen de armen erbij	armen, slaat centrum over en neemt benen mee
Welke delen zijn actief?	armen 3x benen 3x centrum 1x hoofd 1x	armen 2x benen 3x centrum 2x hoofd 2x
Welke delen zijn gehouden?	centrum 2x hoofd 2x	centrum 1x hoofd 1x armen 1x
Leiden de bewegingen <u>N</u> aar het lichaamscentrum of ervan <u>W</u> eg?	W 3x	W 3x
Hoe verhoudt het bovenlichaam zich ten opzichte van het onderlichaam en andersom?	bovenlichaam 2x gelijk 1x	onderlichaam 2x gelijk 1x
Hoe verhoudt de linkerhelft van het lichaam zich ten opzichte van de rechterkant en andersom?	disbalans 2x balans 1x	disbalans 2x balans 1x
Worden de delen <u>S</u> imultaan of <u>O</u> peenvolgend gebruikt?	S 1x O 2x	S 2x O 1x
Worden zij <u>S</u> ymmetrisch of <u>A</u> symmetrisch gebruikt?	S 2x A 1x	A 3x
Hoe is het centrum van gewicht, is deze <u>V</u> erplaatsend of <u>G</u> ehouden?	G 3x	V 2x G 1x
Is er sprake van houdingsbewegingen?		XXX
Is er sprake van gebaarbewegingen?	XX	XX

Tabel 5.7 Schematisch overzicht Identiteit versus Imago

Geslacht	Jongen	Meisje
Worden de bewegingen begonnen vanuit het <u>C</u> entrum of vanuit de <u>P</u> erifere lichaamsdelen?	P 4x	P 2x
Welke delen beginnen de beweging en wat is de volgorde van de delen die volgen?	benen, via het centrum komen de armen erbij 1x	armen, slaat centrum over en neemt benen mee
	armen, slaat centrum over en neemt benen mee	benen, slaat centrum over en neemt armen mee
	benen, en stopt bij centrum, af en toe komen de armen erbij	
	benen, slaat centrum over en neemt armen mee	
Welke delen zijn actief?	armen 3x benen 4x centrum 3x hoofd 2x	armen 2x benen 2x hoofd 1x
Welke delen zijn gehouden?	armen 1x centrum 1x hoofd 2x	hoofd 1x centrum 2x
Leiden de bewegingen naar het lichaamscentrum of ervan <u>w</u> eg?	W 4x	W 2x
Hoe verhoudt het bovenlichaam zich ten opzichte van het onderlichaam en andersom?	onderlichaam 2x gelijk 2x	bovenlichaam 2x
Hoe verhoudt de linkerhelft van het lichaam zich ten opzichte van de rechterkant en andersom?	disbalans 3x balans 1x	disbalans 1x balans 1x
Worden de delen <u>s</u> imultaan of <u>o</u> peenvolgend gebruikt?	S 2x O 2x	S 1x O 1x
Worden zij <u>s</u> ymmetrisch of <u>a</u> symmetrisch gebruikt?	A 4x	S 2x
Hoe is het centrum van gewicht, is deze <u>v</u> erplaatsend of <u>g</u> ehouden?	G 2x V 2x	G 2x
Is er sprake van houdingsbewegingen?	XXX	
Is er sprake van gebaarbewegingen?	XX	XX

Tabel 5.8 Schematisch overzicht van Geslacht

Leerniveau	BBL	KBL	TL
Worden de bewegingen begonnen vanuit het <u>C</u> entrum of vanuit de <u>P</u> erifere lichaamsdelen?	P 3x	P 2x	P 1x
Welke delen beginnen de beweging en wat is de volgorde van de delen die volgen?	benen, slaat centrum over vervolgens armen mee 2x	armen, slaat centrum over en benen mee 1x	benen, via het centrum komen de armen erbij 1x
	benen, slaat centrum over en neemt armen mee	benen, slaat centrum over en neemt armen mee	
	benen, en stopt bij centrum, af en toe komen de armen erbij		
Welke delen zijn actief?	armen 2x benen 3x centrum 1 x hoofd 2x	armen 2x benen 2x centrum 1x hoofd 1x	armen 1x benen 1x centrum 1x
Welke delen zijn gehouden?	armen 1x centrum 2x hoofd 2x	centrum 1x hoofd 1x	hoofd 1x
Leiden de bewegingen naar het lichaamscentrum of ervan <u>w</u> eg?	W 3x	W 2x	W 1x
Hoe verhoudt het bovenlichaam zich ten opzichte van het onderlichaam en andersom?	onderlichaam 2x bovenlichaam 1x	bovenlichaam 1x gelijk 1x	gelijk 1x
Hoe verhoudt de linkerhelft van het lichaam zich ten opzichte van de rechterkant en andersom?	disbalans 2x balans 1x	disbalans 1x balans 1x	disbalans 1x
Worden de delen <u>s</u> imultaan of <u>o</u> peenvolgend gebruikt?	S 2x O 1x	O 2x	O 1x
Worden zij <u>s</u> ymmetrisch of <u>a</u> symmetrisch gebruikt?	S 1x A 2x	S 1x A 1x	A 1x
Hoe is het centrum van gewicht, is deze <u>v</u> erplaatsend of <u>g</u> ehouden?	G 2x V 1x	G 1x V 1x	G 1x
Is er sprake van houdingsbewegingen?	XX	X	
Is er sprake van gebaarbewegingen?	XX	XX	

Tabel 5.9 Schematisch overzicht van Leerniveau

Om deze tabellen nader te bekijken ga ik steeds in op de verschillende aspecten die ik mijn onderzoeksvoorstel heb benoemd (subparagraaf 1.5.2.). Zoals eerder aangegeven heb ik heb deze groep jongeren bewust samengesteld, omdat het mij de mogelijkheid biedt om naar verschillende facetten te kijken. Een voor een komen ze aan bod in de volgorde van de tabellen. Hiervoor maak ik gebruik gemaakt van de uitwerking van het element Body in subparagraaf 3.3.2. Bij het bekijken van de verschillende onderwerpen met betrekking tot Body gelden steeds dezelfde opmerkingen die ik bij Effort heb geplaatst over de verdeling, de validiteit en wijze waarop ik de gegevens heb geïnterpreteerd.

Stoornis en/of problematiek

Hetzelfde argument gaat op als bij het beantwoorden van de vorige vraag. Het is lastig om uitspraken te doen met betrekking tot de stoornis en of problematiek, omdat er bij meerdere jongeren sprake is comorbiditeit. Tevens is het zo dat de aanwezigheid van een ziektebeeld soms maar bij één van de jongeren aanwezig is. Het maakt het daarmee niet mogelijk om bij stoornis, eenduidige en verantwoorde conclusies te trekken. Kort geef ik wel de opvallendheden weer.

Bij alle stoornissen en problematieken zie ik dat ze allen hun bewegen starten vanuit de periferie en leiden weg van het centrum. Overwegend zijn hoofd en centrum gehouden en zijn de armen en benen actief. Alleen bij de jongeren met Gilles de la Tourette zijn alle lichaamsdelen actief. Het begin van de beweging zit vaker bij de benen en loopt dan door naar de armen toe, waarbij het centrum en het hoofd vaak worden overgeslagen. Deze aanzet zorgt er niet voor dat er een duidelijk verschil merkbaar is tussen het gebruik van onderlichaam ten opzichte van het bovenlichaam. Er is hier sprake van een balans. Een disbalans is wel te zien in de verhouding tussen linkerhelft en de rechterhelft van het lichaam. Bij alle jongeren met Gilles de la Tourette, separatieangststoornis en aanpassingsstoornis én bij de helft van de jongeren met ADHD, PDD-nos, is er sprake van een disbalans. Bij de andere helft van ADHD en PDD-nos en de jongere met identiteitsproblemen en dysthyme depressie zie ik een balans in het gebruik van linker –en rechterhelft. Bij ADHD, Gilles de la Tourette en PDD-nos worden de bewegingen simultaan en asymmetrisch gebruikt. Bij de andere ziektebeelden zien we een opeenvolgend gebruik en is niet eenduidig te zeggen of het bewegen symmetrisch verloopt. Van alle ziektebeelden zie ik dat het gewicht vaak gehouden is, met uitzondering van de helft bij ADHD en alle bij Gilles de la Tourette. Tot slot kunnen er geen uitspraken gedaan worden over houdings –en/of gebaar bewegingen omdat deze niet goed vertegenwoordigd zijn.

Internaliserend versus Externaliserend

De overeenkomsten bij deze vergelijking zijn te vinden allereerst de aanzet van de beweging. Bij beiden beginnen ze vanuit de periferie. Daarbij bewegen ze ook beide van het centrum af. De bewegingen beginnen ook bij alle twee overwegend vanuit de benen, het verdere verloop varieert nog wel. Ook is er geen opmerkelijk verschil in het gebruik van de linker en/of rechter lichaamshelft. Binnen de jongeren met de internaliserende, als wel de groep met de externaliserende uiting is er geen eenduidig beeld te zien. Dit geldt ook voor de houdingsbewegingen.

Waar wel een verschil in te zien is, is welke delen van het lichaam actief zijn en welke gehouden worden. Bij de groep met internaliserende jongeren zie ik dat voornamelijk de armen en benen actief zijn en het hoofd en centrum gehouden worden. De andere jongeren bewegen bijna allemaal armen, hoofd, benen en centrum. Een opmerkelijk onderscheid is ook dat jongeren met een externaliserende problematiek meer hun onderlichaam gebruiken terwijl de andere de voorkeur geven aan hun bovenlichaam. Daarbij zijn hun bewegingen met name opeenvolgend, symmetrisch en gehouden, tegenover simultaan, asymmetrisch en verplaatsend bij de externaliserende uiting. Een laatste opvallende conclusie is dat alleen bij jongeren met een externaliserende problematiek sprake is van houdingsbewegingen.

Identiteit versus Imago

Bij deze vergelijking is er wederom sprake van een gelijkenis met de vorige vergelijking. Verschil tussen identiteit en imago is te zien bij welke delen van het lichaam actief zijn en welke gehouden worden. Bij de groep met identiteitsproblemen zie ik dat voornamelijk de armen en benen actief zijn en het hoofd en centrum gehouden worden. De andere jongeren bewegen bijna allemaal armen, hoofd, benen en centrum. Een opmerkelijk onderscheid is ook dat jongeren met een imago problematiek meer hun onderlichaam gebruiken terwijl de andere de voorkeur geven aan hun bovenlichaam. Daarbij zijn hun bewegingen veel opeenvolgend, symmetrisch en gehouden, ten opzichte van

simultane, asymmetrische en gewichtsverplaatsende bewegingen bij de jongeren met imago problemen. Een laatste opvallende conclusie is dat alleen bij jongeren met een imago problematiek, sprake is van houdingsbewegingen.

De overeenkomsten tussen identiteit en imago zijn te vinden in de aanzet van de beweging. In de periferie begint de beweging, daarbij bewegen ze ook allen van het centrum af. De bewegingen beginnen bij alle twee overwegend vanuit de benen, het verdere verloop is echter wel individueel bepaald. Er is geen opmerkelijk verschil in het gebruik van de linker en/of rechter lichaamshelft. Bij geen van de jongeren is hierover een eenduidig beeld te zien. Dit geldt ook voor de houdingsbewegingen.

Geslacht

Vooraf dient opgemerkt te worden dat ik hier enkel het verschil tussen de geslachten kan beschrijven. Bij jongens zie ik dat de benen vaak de aanzet en het startpunt zijn van hun bewegen. Als gevolg hiervan is te zien dat er sprake is van een duidelijke voorkeur voor het bewegen met het onderlichaam. Wel wordt het hele lichaam; armen, benen, hoofd, centrum betrokken in hun bewegen. Bij jongens kunnen we ook terugzien dat ze allen van hun eigen lichaam weg bewegen. Er is tevens sprake van een onevenredig gebruik van de linker –en rechter lichaamshelft. Er is hierdoor een asymmetrisch bewegen zichtbaar. Er wordt niet duidelijk of jongens een voorkeur hebben voor simultaan of opeenvolgend bewegen en of het gewicht van de jongeren verplaatst of gehouden wordt. Bij jongens is er tot slot een duidelijke aanwezigheid van gebaarbewegingen en houdingsbewegingen.

Wanneer we naar de meisjes kijken, dan zien we dat er enkel sprake is van gebaarbewegingen. In hun bewegen hebben zij een duidelijke voorkeur voor een symmetrisch bewegen waarbij het gewicht gehouden is en de bewegingen van de periferie vertrekken en van het lichaam af gaan. Er is geen uitspraak te doen over de voorkeur van de verschillende lichaamshelften en of de bewegingen simultaan of opeenvolgend ingezet worden en waar de beweging gestart wordt. Wel zie ik dat de armen en benen veel betrokken zijn en het hoofd en het centrum vaak gehouden blijven.

Leerniveau

Bij dit onderwerp is het ook enkel mogelijk sec te kijken naar het leerniveau, waarbij voor TL geldt dat het hier een jongere betreft. Ik zal bij deze vergelijking de opvallendheden weergeven. Er zijn op de meeste gebieden geen grote verschillen te zien in de verschillende leerniveaus, met uitzondering van de volgende elementen. Op het leerniveau BBL zijn de bewegingen veelal simultaan, ten opzichte van opeenvolgende bij de andere leerniveaus. En alleen bij het leerniveau TL zijn er geen gebaar en/of houdingsbewegingen waargenomen. Verder laten alle drie de niveaus dezelfde overeenkomsten zien als eerder zijn aangegeven.

6. Conclusie en discussie

In dit laatste hoofdstuk, en tevens het einde van dit praktijkonderzoek, volgt een terugblik; er wordt teruggekeken op de probleem- en vraagstelling waar het allemaal mee begon. De cirkel voor dit moment is rond – al nodigt dit praktijkonderzoek mij, en wellicht anderen, wel uit naar verder onderzoek. Vanuit de centrale vraagstelling en de daarbij horende deelvragen zullen de resultaten van alle verzamelende data beschreven worden. Vervolgens zullen deze antwoorden in een conclusie gegoten worden. Terugblikken wordt ook terugkijken op het onderzoeksproces: er wordt nagegaan of alles verlopen is zoals gepland in het onderzoeksvoorstel. Zijn er eigenaardigheden, verschillen en/of opmerkingen dan worden deze verklaard in de discussie. Tot slot blik ik ook vooruit door de vraag te stellen naar eventuele aanbevelingen voor verder onderzoek, waar binnen dit afstudeerproject niet altijd (voldoende) ruimte en tijd was, maar die, mijns inziens, nog wel boeiend zijn.

6.1. Conclusie

Allereerst zal ik de gestelde deelvragen beantwoorden en deze paragraaf afsluiten met de beantwoording van de centrale vraagstelling.

Wat is identiteit-ontwikkeling?

Dit begrip is ontstaan door de theorie van Erikson en is een bouwsteen van onze persoonlijkheid en wordt besproken in paragraaf 2.2. In de adolescentiefase is het voor de jongere de taak om deze te verwerven. Deze wordt geworven door een wisselwerking tussen de jongeren en zijn omgeving.

Vanuit verschillende invalshoeken is er naar identiteit gekeken, wordt er het volgende over gezegd: bij Identiteit gaat het over de kennis, het beeld en het zelfgevoel dat een persoon heeft (Erikson). Identiteit is een bewustzijn van het individuele bestaan te midden van de omringende werkelijkheid. Het individu beseft dat hij zelf sturing kan geven aan zijn levensloop en niet hoeft terug te schrikken voor afwegingen en keuzes (Craeynest). Damasio omschrijft identiteit als een individu dat zichzelf vormt door langzaam opgebouwde voorstellingen te verzamelen van wie we lichamelijk en geestelijk zijn, en van waar we maatschappelijk staan. Centraal bij identiteit staat dat er bij een individu sprake is van een doorleefd ik –gevoel dat eenheid aanbrengt in alle belevingen.

Wat is imago-ontwikkeling?

Deze vraag het onderwerp in paragraaf 2.3. De omgeving (zie vorige deelvraag) biedt de jongere verschillende imago's, die de jongere zich voor een periode eigen kan maken en zo kan ervaren of dit bij hem past. Dit proces speelt zich meerdere malen af. Het experimenteren wordt gedaan door het spiegelen; het meebewegen, het overnemen van gedragingen, uiterlijke kenmerken, meningen, ideeën, etc. van anderen in de omgeving. Er worden door de jongere nieuwe elementen aan zichzelf toegevoegd om zo te ervaren en voelen wat wel of niet bij hem past. Dit proces is nodig omdat de jongere er zo achter komt wat wel en niet bij hem hoort. Vanuit de ontwikkelingspsychologie en sociologie wordt imago als volgt aangeduid. Erikson noemt het een 'oefening in identiteitsconstructie' binnen het 'Moratorium –status', waarin vooral 'culturele commitments' geëxploreerd worden. Een experimenteel zelfonderzoek met enig vallen en opstaan. Bosma (1985) ziet dat de vorming van de identiteit, een proces van het experimenteren en ervaren is. Dat er continue sprake is van het afwisselend aangaan, het loslaten en het veranderen van imago's. Hij onderscheidt actuele identiteiten (imago's) en toekomstige identiteiten. Baacke noemt de imago -ontwikkeling een 'impression management', waarbij de jongeren al doende een onderscheidend beeld van zichzelf in relatie tot hun directe omgeving construeren. Dit experimenteren, of 'impression management', of 'oefening in identiteitsconstructie', noem ik het aannemen van een imago.

Wat is identiteit –en imago problematiek?

"In de adolescentie komt het ik –besef als ervaring van persoonlijke continuïteit op losse schroeven te staan", is het uitgangspunt in paragraaf 2.4. Er is sprake van een identiteitscrisis. De identiteit, als het vanzelfsprekende ik–ben–ik gevoel, is weg. Dit is een thema dat de jongere in deze levensfase moet zien te hervinden. Volgens De Wit en Van der Veer (2007) is het nodig dat er bij een individu een voortdurende wisselwerking is met zijn sociale omgeving via processen aan de hand van identificatie en experimentatie. Het kan echter voorkomen dat dit hervinden niet goed verloopt. De theorie van Marcia heeft dit proces van het wel of niet succesvol hervinden van het 'ik'-gevoel aangeduid in zijn "Identity Status Model". Hierbij zijn er vier varianten mogelijk in dit proces; identity-foreclosure, identity-confusion, moratorium en identity-achievement.

Wat zijn de identiteit en imago problemen waar de jongeren van de Brederostraat tegenaan lopen?

Deze jongeren lopen tegen dezelfde uitdagingen aan als elke andere adolescent. In paragraaf 1.1 en in paragraaf 2.1 wordt hier bij stilgestaan. Er gebeurt ontzettend veel op lichamelijk -seksueel, sociaal en cognitief gebied. Deze fase van identiteitsontwikkeling is voor deze jongeren extra lastig, omdat er tal van gebieden het proces wordt bemoeilijkt. Allereerst zie ik dat bij deze jongeren onvoldoende of een ontbrekende ik –ander differentiatie is. Dit uit zich op twee manieren, enerzijds halen Nelemans en Brouwers aan dat zij zien dat deze jongeren de 'ander' als verlengde van zichzelf zien, anderzijds spreken zij juist van een gebrekkig 'zelf' waardoor ze niet de 'ander' kunnen zien bij andere jongeren. Tevens gaat in deze fase het zelfbeeld van de jongeren ernstig naar beneden. Ze zien zich als minderwaardig, ze hebben een negatief zelfbeeld of ze zijn niet in staat om vanuit een realistisch perspectief naar zichzelf te kijken. Vaak gebeurt dit door een negatieve zelfbeoordeling of zelfveroordeling. Tot slot hebben deze jongeren weinig mogelijkheden om in contact te komen met leeftijdsgenoten. Het kunnen aangaan van contacten, het opzoeken van leeftijdsgenoten is van belang om die verschillende imago's te ondergaan, die op hun beurt weer van belang zijn voor de identiteitsontwikkeling. kijkend naar de theorie van Marcia zie ik duidelijk terug dat de ene groep te maken heeft met identity-confusion en de anderen met moratorium (paragraaf 2.4)

Wat biedt dans-bewegingstherapie voor jongeren met identiteit –en imago problematiek?

Om antwoord te geven op deze deelvraag, grijp ik terug op verschillende momenten in mijn scriptie. De problemen die geschetst worden in paragraaf 1.1 en de vorige deelvraag, zie ik duidelijk terug in DBT. In subparagraaf 4.1.1 laat ik zien dat er een koppeling is tussen de drie domeinen van paragraaf 2.1 en op alle drie de vlakken; lichaamsplan, -idee en –besef, van Kugel (paragraaf 3.2). De

dansbewegingstherapeut is erin getraind om naar deze vlakken te kijken en er op te interveniëren en werkvormen, technieken, methoden daarop aan te bieden. Daarbij laat de theorie van de neuroloog Damasio, in subparagraaf 4.1.2, zien dat je identiteit wordt gevormd door het lichamelijk opdoen van ervaringen, aan de hand van imago's die het autobiografische geheugen voeden. Dat een individu juist via die lichamelijk weg in staat is om ervaringen op te doen die tot aanpassing leiden. Binnen DBT is dat ook het centrale uitgangspunt (paragraaf 3.1). Naast data vanuit de theorie wilde ik ook via data vanuit de praktijk laten zien wat DBT biedt. In paragraaf 4.2 behandel ik het centrale thema 'leiden en volgen' wat speelde tijdens mijn observaties. Wij zien dat onder dit thema aspecten van de ik –ander differentiatie, zelfreflectie, introspectie, spiegelen en experimenteren heel goed mogelijk zijn. Tot slot geeft paragraaf 4.3 een schematische weergave van alle individuele jongeren uiteengezet in de therapeutische driehoek. Deze schema's illustreren dat DBT over vele handvatten beschikt om via verschillende wegen te werken aan deze problematiek. Of DBT nu via dans, sport of spel wordt ingezet, of dat er directief, ondersteunend, spiegelen of confronterend gewerkt wordt, of dat er via individuele, gezamenlijke, gestructureerde, open of gesloten werkvormen de jongere benaderd wordt; allen laten zien dat binnen dit medium vele wegen naar Rome leiden.

Wat biedt de Laban Movement Analyse als meetinstrument?

In paragraaf 3.3 ga ik in op dit meetinstrument. Wat de kracht van LMA is, is dat je de beweging niet interpreteert, maar beschrijft. Juist dit objectieve maakt de LMA geschikt om in te zetten als meetinstrument. Enkel wat er in het hier en nu in de beweging zichtbaar is, schrijf je op en daar ga je mee verder. Het is gebaseerd op het beschrijven; welke delen van het lichaam bewegen, wanneer en waar deze bewegen en hoe deze lichaamsdelen bewegen. Deze bewegingen worden beschreven in termen van vier categorieën, ook wel de vier kwalitatieve aspecten van beweging genoemd, te weten Body, Effort, Space en Shape.

Twee ervan staan centraal in het beantwoorden van mijn vraagstelling. Allereerst Effort, deze gaat over de innerlijke impuls; een bewegingssensatie, een gedachte, een gevoel of emotie, van waaruit beweging ontstaat. Iedereen bezit alle Effort kwaliteiten; deze geven aan hoe een persoon van binnenuit reageert, wat in iedere situatie kan dit anders zijn. Dit hangt af van het temperament, de situatie, het lichaam, de omgeving, de cognitie en nog vele andere mogelijkheden. Binnen de adolescentie spreekt men ook steeds over deze bovengenoemde veranderingen (paragraaf 2.1), vandaar dat ik dit element geschikt vind en inzet in mijn onderzoek. Er wordt bij effort onderscheid gemaakt in vier categorieën; space, flow, weight en time.

Ten tweede Body, wanneer we hier naar kijken, kunnen we stellen dat "wat beweegt er?" centraal staat. Het betekent: wat is er letterlijk zichtbaar. Het is zowel een fysieke, als praktische benadering van het lichaam. Het geeft ons informatie over het totaal van het lichaam. Gezien de vele veranderingen die de jongeren in de adolescentie krijgen met betrekking tot hun lichaam, is dit voor mij reden om juist dit element te betrekken bij mijn onderzoek.

Hoe is identiteit –en imago problematiek zichtbaar in Effort?

Het valt op dat er duidelijke verschillen zijn tussen jongeren met 'identiteit en imago problemen' en jongeren die een 'internaliserend of externaliserende uiting van hun problemen'. Ze lijken, met uitzondering van de kwaliteit weight elkaars tegenhanger te zijn. Waarbij de ene groep jongeren met imago problemen met een externaliserende uiting (voor nu groep 1) het lichaam meer vrijelijk en gemakkelijk mee laat bewegen, houdt de groep met identiteitsproblemen met een internaliserende uiting (voor nu groep 2) de beweging in en is meer terughoudend. Daarbij is groep 1 meer indirect bewegend in de ruimte waarbij ze op meer dingen gefocussed zijn. Groep 2 heeft een punt waar hij zich op richt en beweegt daar direct naar toe. Groep 2 neemt meer de tijd in zijn bewegen en beweegt geleidelijk, waarbij groep 2 veel meer gehaast lijkt te zijn en snel van beweging, intentie kan veranderen. De innerlijke impuls van bewegen is dus wezenlijk anders wanneer een jongere in contact komt met een ander in het medium. Over de andere onderwerpen is wel informatie te halen, maar daarvan komen er niet duidelijk zulke sterke bevindingen uit. Beide ontwikkelingen zijn wederom terug te zetten in de theorie van Marcia, waarbij groep 1 valt onder identity-confusion en groep 2 onder moratorium.

Hoe is identiteit –en imago problematiek zichtbaar in Body?

We kunnen concluderen dat er veel overeenkomsten waren tussen de verschillende vergelijkingen, maar dat ook zeker opvallende verschillen zichtbaar waren. Als verschil werd zichtbaar het verschil in voorkeur van onderlichaam en bovenlichaam bij internaliserend versus externaliserend, identiteit versus imago én jongens versus meisjes. Bij dezelfde vergelijkingen was een verschil te zien tussen

asymmetrisch en symmetrisch bewegen en dat het gewicht van het lichaam gehouden of verplaatsend was. Tot slot viel op dat er geen houdingsbewegingen waren bij meisjes, internaliserend en identiteit, terwijl dit bij de jongens, externaliserend en imago wel is.

Overeenkomsten tussen de verschillende vergelijkingen ware dat er een duidelijke voorkeur voor het bewegen van de periferie is, waarbij met name de benen als aanzet van het bewegen is en dat de bewegingen van het lichaam af gaan. Tevens zijn bij alle vergelijkingen vooral het hoofd en centrum gehouden en zijn de armen en benen juist actief in beweging.

Tot slot de beantwoording centrale vraagstelling. Dit onderzoek had als startpunt de volgende vraag: *'Hoe wordt identiteit- en imago problematiek binnen dans-bewegingstherapie zichtbaar in Body en Effort bij jongeren uit de bovenbouw van het voortgezette VMBO REC 4?'*

Met dit onderzoek heb ik laten zien dat de begrippen identiteit en imago zichtbaar zijn in beweging. We zien een duidelijk onderscheid in deze twee. Waarbij het opvalt dat de jongeren van de Bredrostraat in hun gedrag, in hun handelen, in hun bewegen duidelijk laten zien dat het voor hen lastig is om hun eigen identiteit te vormen, te voeden. In mijn zoektocht heb ik antwoord gekregen op hoe deze verschillen dan zichtbaar werden. We zien dat de ene groep jongeren met imagoproblemen hele andere kwaliteiten (efforts) in beweging hebben en hun lichaam (body) anders laten bewegen dan de groep die te maken met problemen in de identiteit-ontwikkeling.

Aan de hand van de koppelingen tussen de verschillende theorieën van Laban, van Riel, Erikson, Marcia en Kugel heb ik laten zien dat er tussen wat er zich afspeelt in deze levensfase en de mogelijke problemen goed te koppelen is aan wat DBT biedt. Deze theorieën laten zien dat een individu zijn identiteit ontwikkeld door contact aan te gaan met zijn omgeving. Dit contact met de ander is essentieel gebleken, omdat dit de mogelijkheid biedt te exploreren en te experimenteren. Deze exploratie en experimentatie bieden lijfelijke ervaringen die nodig zijn voor de vorming van je identiteit. Wanneer er sprake is van moeilijkheden en/of verstoring hierbinnen biedt DBT een gestructureerde en veilige setting waarbinnen het mogelijk is om lijfelijke ervaringen op te doen via experimenteren en exploreren. Dit afstudeerproject laat zien dat DBT over de juiste technieken, werkvormen en methoden om het proces van imago en identiteit ontwikkeling op gang te brengen, te stimuleren en bewust te maken bij deze jongeren.

Met het beantwoorden van centrale vraagstelling wil ik niet ingaan op wat dit verschil in bewegen betekent. Het gegeven dat er verschil zichtbaar is, geeft mij, andere dansbewegingstherapeuten en DBT voldoende handvatten om binnen therapie er mee aan de slag te gaan. In het gehele proces ben ik tot inzicht gekomen dat mijn handelen met betrekking tot deze doelgroep is veranderd en verbeterd. Ik heb inzicht gekregen in de essentie van identiteitsontwikkeling, de wisselwerking tussen identiteit en imago en hoe daar bij beide binnen dans-beweging op in te spelen. Ik ben verbeterd in mijn interveniëren, het aanbieden van werkvormen en het verder vormgeven aan de behandeling, doordat ik dieper ben ingegaan op de theorie van Marcia, Damasio, Kugel en Laban. Het heeft ervoor gezorgd dat mijn oorspronkelijke werkmodel, mijn eigen handelen, is gekneed tot een verfijnder en specifiekere werkmodel dat goed aansluit bij deze jongeren. Ik ben van mening dat ik middels dit praktijkonderzoek antwoord heb gegeven op mijn vraagstelling.

6.2. Discussie en tekortkomingen van mijn onderzoek

Dat er geen mogelijkheid was tot een gedegen literatuurstudie binnen dit type onderzoek heb ik als tekortkoming ervaren. Dit zie ik, persoonlijk, als een gemis, omdat juist literatuur belangrijke data kan zijn die ondersteuning kan bieden in je praktijkonderzoek. Ik zou er voor pleiten daar meer ruimte aan te geven omdat dit een verdieping in je onderzoek kan bieden. En andere tekortkoming zie ik in het feit dat ik maar de mogelijkheid had om zes jongeren te volgen. Hiermee maakt de conclusies die ik trek, mijn inziens, minder valide. Nu was het voor mij niet mogelijk om alle aspecten die ik voor ogen had te kunnen vergelijken. Terwijl die wel een versteviging had kunnen bieden in de beantwoording van mijn vraag.

Wat interessant zou zijn is om te kijken naar de conclusies die ik getrokken. Wat vertellen deze ons eigenlijk? Ik heb aangegeven dat dit onderzoek niet gaat over de betekenis van de verschillen in bewegen. Dit zou wel boeiend om daar naar te kijken. Wat kunnen we dan zeggen over het zelfbeeld, het bewustzijn (Damasio) en de zelfervaring van deze jongeren? Tevens is het boeiend om te kijken naar mijn gebruikte literatuur. In mijn schrijven heb ik veel gebruik gemaakt van gedateerde literatuur,

zoals Marcia (1980) Laban (1928), Kugel (1979) en Erikson (1968). Deze literatuur biedt nog steeds, na al die jaren, de juiste inzichten die heel waardevol zijn voor een onderwerp dat vandaag de dag actueel is. Deze literatuur is volgens APA standaarden verouderd en mag eigenlijk niet meer gebruikt worden. Maar wat als deze data nog steeds goede onderbouwde literatuur is en er geen nieuwe inzichten op die gebieden zijn ontwikkeld?

Uit mijn onderzoek blijkt dat ieder individu continue bezig is met het ontwikkelen van zijn eigen identiteit, dat dit proces niet enkel voorbehouden is aan de adolescentie. Volgens Damasio vormt elk persoon tijdens iedere levensfase zijn autobiografische geheugen door middel van lijfelijke ervaringen. Het aanbieden van voldoende lijfelijke ervaringen via imago's is dus in iedere levensfase belangrijk en nodig. Tot slot zou ik ook wel de stelling durven innemen dat bij iedere ieder individu dat op enig moment in zijn leven op dit vlak problemen ervaart DBT aan te bevelen is. Zodat binnen de veilige setting via exploreren en experimenteren op de twee elementen van Body en Effort het autobiografische geheugen gevoed wordt.

6.3. Aanbevelingen en vervolgonderzoek

Belangrijk is op te merken dat dit onderzoek een voortraject en observatie was. Het resultaat kwam hoofdzakelijk tot stand door het samenbrengen van data uit de praktijk en literatuur. Dit afstudeerproduct is echter nooit voorgehouden aan experts of meerdere dansbewegingstherapeuten die specifiek werken rondom het thema identiteit en imago problematiek bij jongeren. In een vervolgonderzoek zou dit gedaan kunnen worden met als doel tot een meer onderbouwde theorievorming te komen.

Tevens zou ik aanbevelen dat een mogelijk onderzoek wordt gedaan naar een eventueel werkmodel bij deze doelgroep of onderzoek waar deze gegevens worden gebruikt voor een te creëren observatieschema. Daarbij zou er met deze data opnieuw gekeken kunnen worden naar de mogelijkheid of de 'Ster van Lux' ingezet kan worden als diagnostisch model (mijn eerste vraagstelling). Tot slot lijkt het mij raadzaam om een contra onderzoek uit te voeren waar mijn bevindingen worden getoetst aan een andere groep jongeren die met deze problematiek te maken heeft.

Samenvatting

In dit praktijkonderzoek heb ik nader gekeken naar twee termen die oorspronkelijk uit de Communicatiewetenschap komen, te weten *Identiteit* en *Imago*. Via mijn de locatie waar ik stage heb gelopen zag ik deze twee begrippen terug komen in het vormen van de eigen identiteit wat volgens Erikson de kerntaak in de adolescentie is, maar het, volgens de theorie van Marcia, niet altijd vanzelfsprekend is dat dit succesvol verloopt. De jongeren op mijn stageplek hebben moeite om op eigen benen dit proces succesvol te doorlopen. De een blijft hangen in zijn kinderlijke identiteit en beschikt niet over de handvatten om te komen tot zijn volwassen identiteit. De ander blijft experimenteren door het continue aannemen van imago's en is niet in staat om deze terug te brengen tot zijn eigen identiteit. Ik wil met dit onderzoek er achter komen hoe deze problemen zich in beweging bij jongeren uiten. En hoe DBT hier een ondersteunde en begeleidende rol in kan bieden. Via een ontwikkelend praktijkonderzoek heb ik aan de hand van verschillende data hier naar gekeken en antwoord kunnen geven op deze vragen. De theorieën van onder andere Erikson, Marcia, Bosma en Baacke geven inzicht in identiteit-ontwikkeling, imago-ontwikkeling en de problemen hieromtrent. Via hun theorieën wordt een vertaalslag gemaakt naar DBT. Door een koppeling te maken met de theorie van Damasio, Kugel en Laban werd duidelijk hoe deze problematiek zichtbaar is binnen beweging en wat DBT biedt als behandeling hiervoor. Via observaties uit de praktijk wordt zichtbaar hoe DBT gedurende dit onderzoek is ingezet. Het laat zien welke interventies, technieken, werkvormen, structuur, veiligheid, materialen en therapeutische houding er zijn ingezet tijdens het werken met jongeren die te maken hebben met deze problematiek. Aan de hand van de observaties zijn vervolgens twee van de vier elementen van de LMA ingezet om antwoord te krijgen op hoe het bewegingsgedrag is van deze doelgroep. Door vooraf duidelijke criteria te stellen en schematisch in kaart te brengen hoe deze twee elementen zich hebben laten zien, is duidelijk geworden wat het bewegingsgedrag is. Het is duidelijk te zien dat er verschillen zijn tussen enerzijds de groep jongeren die te maken hebben met identiteit problemen en anderzijds de groep jongeren die imago-problematiek hebben. Er wordt in dit onderzoek antwoord gegeven op de vragen die hierboven zijn gesteld en de initiële vraagstelling.

Literatuuropgave

Boeken

- Baarda, D.B., de Goede, M.P.M. & dr. Teunissen, J., (2001). Kwalitatief onderzoek. Praktische handeling voor het opzetten en uitvoeren kwalitatief onderzoek. Groningen/ Houten: Wolters –Noordhoff bv
- Bartenieff, I., (2002). Body movement. Coping with the environment. New York: Routledge.
- Boeije, H., (2005). Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen. Utrecht, Boom Onderwijs.
- Craeynest, P., (2004). De levensloop van de mens. Inleiding in de ontwikkelingspsychologie. Leuven /Voorbrug: Acco.
- Damasio, A.R., (2006). Ik voel dus ik ben. Hoe gevoel en lichaam ons bewustzijn vormen. Amsterdam: Uitgeverij Wereldbibliotheek bv.
- Dell, C. (1995). A primer for movement description. Using Effort –shape and supplementary concepts. Revised edition. New York: Dance Notation Bureau Press.
- Koster van Groos, G.A.S. (2005). Beknopte handleiding bij de diagnostische criteria van de DSM –IV –TR. Amersfoort; drukkerij Wilco bv.
- Kohnstamm, R. (2000). Kleine ontwikkelingspsychologie III. De adolescentie. Houten / Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Kugel, J. (1979). Psychologie van het lichaam. Utrecht: Het Spectrum.
- Levy, F.J. (2005). Dance Movement Therapy. A healing art. Revised edition.
- Migchelbrink, F. (2007). Actieonderzoek voor professionals in zorg en welzijn. Amsterdam: B.V. Uitgeverij SWP.
- Riel, C.B.M. van. (2003). Identiteit en imago. Recente inzichten in corporate communication. Schoonhoven: Academic Service.
- Rigter, J. (2002). Ontwikkelingspsychopathologie bij kinderen en jeugdigen. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Smeijster, H.(red.). (2005). Praktijkonderzoek in vaktherapie. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Vandereycken, W., Hoogduin, C.A.L. & Emmelkamp, P.M.G. (EDS). (2000). Handboek Psychopathologie. Deel 1 Basisbegrippen. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Verhulst, F.C., Verheij, F. (red.). (2000). Adolescentiepsychiatrie. Assen: Van Gorcum.
- Verhulst, F.C., Verheij, F. en Ferdinand, R.F. (red.). (2003). Kinder –en jeugdpsychiatrie. Psychopathologie. Assen: Koninklijke van Gorcum.
- Verstegen, R., Lodewijks, H.P.B. (2006). Interactiewijzer. Analyse en aanpak van interactieproblemen in professionele opvoedingssituaties. Gorcum: bv van Konink.
- Wit, J. de., Slot, W., Aken, M. van. (red.). (2004). Psychologie van de adolescentie. Basisboek. Baarn: HB uitgevers.
- Wit, J. de., Veer, G. van der., Slot, N.W. (2001). Psychologie van de adolescentie. Ontwikkeling en hulpverlening. Baarn: HB uitgevers.

Interviews

- Drs. Brouwers, E. (28 oktober 2008). Interview over relevantie van dit onderwerp voor haar, voor de school en voor de jongeren.
- Nelemans, L. (31 oktober 2008). Interview over relevantie van dit onderwerp voor haar, voor de school en voor de jongeren.

Scripties

- Chambart, N. en van Geest, J. (2006). De vorm van vormgeving. De rol van vormgeving binnen dans –en bewegingstherapie nader bekeken.
- Verté, R.C.L. (2008). Dansende angst. Omgaan met de primaire emotie angst binnen DBT.

Internet

- <http://www.rec4-meander.nl>
- <http://www.vaktherapie.nl>
- <http://www.nvdat.nl>
- <http://www.onlinewoordenboek.nl>

Bijlagen

Bijlagen 1: Internaliserende en externaliserende problematiek

Probleemgedrag bij jongeren kan in twee categorieën verdeeld worden. In de literatuur staat deze tweedeling bekend als externaliserend en internaliserend probleemgedrag (Meeus, Dekovic & Noom, 1996). Externaliserend en internaliserend gedrag zijn reacties van de jongere op een probleemsituatie.

Internaliserende problematiek

Internaliserend gedrag impliceert individualisering van de probleemsituatie: de adolescent ziet zichzelf als een belangrijke oorzaak of betreft het probleem op zichzelf. Gevolgen zijn onder meer: een negatief zelfbeeld, stress, eetproblemen en depressie. Dergelijk gedrag is niet altijd direct observeerbaar.

Externaliserende problematiek

Externaliserend gedrag is wel observeerbaar. De jongere verwerkt zijn problemen door zich af te reageren op anderen of de omgeving; denk bijvoorbeeld aan riskante gewoonten, agressie, spijbelen en criminaliteit.

Bijlagen 2: Ster van Lux

De stermethode is ontwikkeld door de Duitser Lux (1986) en wordt gezien als een gesloten methode (van Riel, 2003). De waarden zijn van tevoren bepaald, daar worden scores aan gehangen. Lux was een van de eerste auteurs met een meetinstrument waarmee de resultaten van een identiteitsonderzoek van verschillende organisaties vergelijkbaar gemaakt kunnen worden. Lux heeft zijn ster afgeleid uit een onderzoek van Guilford (1954), die zeven dimensies had gevonden die typerend zijn voor een individueel persoon. Lux heeft de vertaalslag gemaakt naar een meer bedrijfseconomische context. Zijn dimensies zijn:

Ster van Lux	Betekenisverlening binnen de communicatiewetenschap
Behoeften	Het gaat hier om de intern en extern georiënteerde drijfveren/ dit zijn de centrale aspecten van de ondernemingspersoonlijkheid. Ze zijn essentieel voor het overleven van de onderneming, en dienen als basis voor de motivatie van haar handelen.
Competenties	Dit zijn de bijzondere vaardigheden en voordelen van de onderneming.
Instelling	Dit betreft de filosofische en politieke achtergrond van een onderneming.
Constitutie;	Hierbij gaat het om de fysieke, de structurele en de juridische werkruimte van een onderneming. Daaronder vallen de gebouwen, locaties, organisatiestructuur etc.
Temperament;	Dit is de manier waarop de onderneming iets voor elkaar krijgt, of juist laat zitten. Deze dimensie bepaalt de sterkte, de intensiteit, de snelheid en de emotionaliteit van het handelen van de onderneming.
Afkomst;	Deze dimensie geeft het verband weer tussen de huidige ondernemingspersoonlijkheid en haar verleden. Het gaat hier vooral om kenmerken die de onderneming in het verleden gevormd hebben.
Interesses;	De concrete middellange –en lange termijn doelstellingen van een onderneming. Deze dimensie beschrijft wat een onderneming in de toekomst wil doen.

Schematisch overzicht van de Ster van Lux

Bijlage 3: Danselementen

Als je kijkt binnen de dans –bewegingstherapie bestaan er drie dansaspecten. In de therapie staan altijd wel één of meerdere aspecten centraal.

Lichamelijk aspect

Hierbij is de focus meer naar binnen, op het eigen lichaam gericht, zintuiglijkheid is hierbij belangrijk. Het lichamelijke aspect van dans sluit aan bij de behoefte om te ervaren en zich bewust te worden van het eigen lichaam als natuurlijke begrenzing. Het verwijst naar een manier om tot de innerlijke impuls te komen, bij zichzelf te komen, zich lichamelijk goed te voelen en de energie van het lijf te voelen.

Sociaal aspect

Hier is de focus is wisselend meer naar binnen of meer naar buiten gericht. Dit aspect sluit aan bij behoeften als samenzijn, zich verbonden voelen met anderen, onderdeel zijn van een groep. Dit aspect sluit het meest aan bij de secundaire, sociale gevoelens in de zin dat deze behoeften mede bepaald zijn door de cultuur waarin we op groeien en dus ook cultuurgebonden zijn. Het gaat hierbij om het zelf, eigen lichaam en gevoelens in relatie tot de wereld om je heen. Jezelf ervaren in interactie met de ander.

Expressief aspect

Dit aspect is vooral naar buiten gericht, en gaat om het „uitdrukking“ geven aan. Dit sluit aan bij behoeften als zich behaaglijk voelen, evenwicht, harmonieus, het „zelf“ ervaren, de eigen individualiteit tot uitdrukking brengen. Motivatie ligt in het persoonlijke vlak, bewust worden van eigen gevoelens en/of hieraan vormgeven. Het gaat hierbij om het ervaren van het lichaam en gevoelens als van zichzelf.

Dansaspect	Betekenis binnen de dans –bewegingstherapie
Fysiek	De fysieke ervaring staat centraal. Je richt je hier op het ontdekken / beseffen / in kaart krijgen van de mogelijkheden en het gebruiken van het lichaam.
Sociaal	De interactie met de omgeving en de ander staat centraal. Je richt je hier op de mogelijkheden die er zijn hoe het contact met de omgeving en ander aan te gaan.
Expressief	Het vormgeven en uiten van innerlijke gevoelens/ behoeften/ interesse staat centraal. Je richt je hier op wat speelt er zich intrinsiek af en hoe komt het tot uiting of hoe wordt het vormgegeven.

Schematische weergave van de dansaspecten

Bijlage 4: Verslaglegging

Naam:	Datum:	Bijeenkomst:
Hoofddoelstelling:	Mediumdoelstelling:	Aan te bieden activiteit:
Verloop:		Materiaal & vormgeving:
Interventies:		Interacties:
Motivatie Iln:	Houding Iln:	Conclusie:
Motivatie T:	Houding T:	Volgende keer:

Bijlage 5: DSM –IV criteria voor de verschillende diagnoses van de jongeren

1. ADHD

A. Er is sprake van aandachtstekort en/of van hyperactiviteit/impulsiviteit:

1. Aandachtstekort: ten minste zes van de negen volgende symptomen bestaan al minstens een half jaar in een mate die onaangepast en niet in overeenstemming is met het verstandelijk niveau:

- Let vaak niet goed op details of maakt slordigheidfouten in schoolwerk.
- Heeft vaak moeite om de aandacht bij een taak of spel te houden.
- Lijkt vaak niet te luisteren wanneer iemand het woord tot hem richt.
- Heeft vaak moeite om instructies te volgen en maakt schoolwerk niet af, ook al snapt hij het wel.
- Heeft vaak moeite om activiteiten te organiseren.
- Gaat taken die een langdurige inzet vereisen uit de weg, heeft er een hekel aan of laat merken dat hij het met tegenzin doet.
- Raakt vaak dingen kwijt die nodig zijn voor taken (denk aan: potloden, schoolboeken, e.d.)
- Raakt snel afgeleid door prikkels van buitenaf.
- Is vaak vergeetachtig bij dagelijkse bezigheden.

2. Hyperactiviteit/impulsiviteit: ten minste zes van de negen van de volgende symptomen bestaan al minstens een half jaar in een mate die onaangepast en niet in overeenstemming is met het verstandelijk niveau:

- Beweegt vaak onrustig met handen of voeten/wiebelt op zijn stoel.
- Staat op van zijn plaats in de klas, als hij hoort te zitten.
- Rent rond of klautert overal in, zonder dat dit de bedoeling is.
- Heeft er moeite mee om rustig te spelen of zich bezig te houden met ontspannende activiteiten.
- Is vaak in de weer of gaat maar door.
- Praat vaak aan één stuk door.
- Gooit het antwoord eruit, voordat de vraag afgemaakt is.
- Verstoot leerlingen die aan het werk zijn of dringt zich aan hen op.
- Heeft moeite op zijn beurt te wachten.

B. Vóór de leeftijd van zeven jaar was er al sprake van een aantal bovenstaande symptomen die leiden tot minder goed functioneren.

C. Minder goed functioneren door deze symptomen doet zich in minstens twee contacten.

D. Er moet sprake zijn van duidelijke tekenen van blijvend disfunctioneren op sociaal vlak of bij leren.

E. De symptomen komen niet uitsluitend voor in het kader van een psychiatrische stoornis.

2. Gilles de la Tourette

A. Zowel mutipele motorische als een of meer vocale tics zijn op een bepaald moment van de ziekte aanwezig geweest, hoewel niet noodzakelijkerwijs tegelijkertijd. (Een tic is een plotselinge, snelle, herhaalde, niet-ritmische, stereotiepe, motorische beweging of vocale uiting.)

B. De tics komen vele keren per dag voor (meestal in aanvallen), bijna elke dag of met tussenpozen gedurende meer dan één jaar, en in deze periode was er nooit een tic-vrije periode van meer dan drie aaneengesloten maanden.

C. De stoornis veroorzaakt duidelijk lijden of significante beperkingen in het sociaal of beroepsmatig functioneren of het functioneren op andere belangrijke terreinen.

D. Begin voor het achttiende jaar.

E. De stoornis is niet het gevolg van de directe fysiologische effecten van een middel (bijvoorbeeld stimulantia) of een somatische aandoening (bijvoorbeeld chorea van Huntington of postvirale encefalitis).

3. PDD-NOS (Pervasieve Ontwikkelingsstoornis Niet Anderszins Omschreven)

Deze categorie moet gebruikt worden als er een ernstige en pervasieve beperking is in de ontwikkeling van de wederkerige sociale interactie of van de verbale en nonverbale communicatieve vaardigheden, of als stereotiep gedrag, interesses en activiteiten aanwezig zijn, terwijl niet voldaan wordt aan de criteria voor een specifieke pervasieve ontwikkelingsstoornis, schizofrenie, schizotypische persoonlijkheidsstoornis of ontwijkende persoonlijkheidsstoornis. Zo behoren tot deze categorie ook de 'atypische autisme' beelden die niet voldoen aan de criteria van de autistische stoornis vanwege een begin op latere leeftijd, atypische symptomatologie of te weinig symptomen of deze allemaal.

4. Separatie-angststoornis

A. In de fase van ontwikkeling ongepaste en overmatige angst over separatie van huis of mensen waarmee een sterke binding bestaat. Dit blijkt uit drie of meer van de volgende criteria:

- Herhaalde overmatige spanning bij (anticipatie van) verlating van huis of mensen waarmee een sterke binding bestaat.
- Aanhoudende en overmatige zorg over het verliezen van mensen waarmee een sterke binding bestaat of zorgen over hun welzijn.
- Aanhoudende en overmatige zorg dat een onverwachte gebeurtenis tot separatie leidt (bijvoorbeeld verdwalen of gekidnapt worden).
- Aanhoudende terughoudendheid of weigering om naar school of ergens anders heen te gaan uit angst voor separatie.
- Aanhoudende en overmatige angst of terughoudendheid om alleen te zijn of belangrijke mensen te thuis missen of belangrijke volwassenen op andere plaatsen.
- Aanhoudende terughoudendheid of weigering om te gaan slapen zonder een belangrijk persoon in de buurt of om uit logeren te gaan.
- Herhaalde nachtmerries over vormen van separatie.
- Herhaalde fysiologische klachten (bijvoorbeeld hoofd- en maagpijn, misselijkheid, braken) als een belangrijke persoon weggaat of als dit wordt verwacht.

B. De duur van de stoornis is minimaal vier weken.

C. De stoornis treedt op voor het achttiende levensjaar.

D. De stoornis veroorzaakt klinisch duidelijk lijden in de sociale omgang, op school of op andere belangrijke terreinen.

E. De stoornis treedt niet uitsluitend op als onderdeel van een pervasieve ontwikkelingsstoornis, schizofrenie of een andere psychische aandoening en kan bij adolescenten en volwassenen niet beter worden verklaard door een paniekstoornis met agorafobie.

5. Aanpassingsstoornis

De ontwikkeling van emotionele symptomen en gedragsvormen als reactie op een aanwijsbare stressfactor. De aandoening uit zich binnen drie maanden na het optreden van de stressfactor. De symptomen en het gedrag zijn klinisch duidelijk aantoonbaar, wat blijkt uit een van de twee volgende criteria of beide:

- Aantoonbare spanning die erger is dan bij de stressfactor verwacht kan worden
- Duidelijke hinder in de sociale omgang of op het werk
- De stress-gerelateerde stoornis voldoet niet aan de criteria voor een andere specifieke stoornis uit As I, is niet uitsluitend een symptoom van een bestaande stoornis uit As I of As II.
- De symptomen komen niet voort uit rouwverwerking.
- Als de stressfactor of de gevolgen zijn verdwenen, blijven de symptomen niet langer dan zes maanden aanwezig.

Aanpassingsstoornissen worden ingedeeld op grond van de meest op de voorgrond tredende symptomen:

- Angst of gespannenheid - nervositeit, onrust, rusteloosheid; bij kinderen separatieangst.
- Depressie - hopeloosheid, huilbuien, somberheid.
- Gecombineerd angstig en depressief.
- Gedragsproblemen - negeren van normen en regels, onaangepast gedrag; bij kinderen spijbelen, brutaliteiten, vechten, vandalisme.
- Gecombineerd emotioneel en gedragsgestoord - depressie en/of angst gecombineerd met een gedragsstoornis of onaangepast gedrag.
- Niet anderszins omschreven - psychosociale stress, lichamelijke klachten, teruggetrokkenheid, verminderde prestaties of concentratieproblemen bij werk of studie.

6. Dysthyme depressie

A. Gedeprimeerde stemming gedurende het grootste deel van de dag en op de meeste dagen, wat blijkt uit een subjectieve visie of waarneming van anderen gedurende een periode van minimaal twee jaar. Nota bene: bij kinderen en adolescenten kan de stemming geprikkeld zijn en is de duur minimaal een jaar.

B. Tijdens de gedeprimeerde stemming twee of meer van de volgende criteria:

- Slechte eetlust of te veel eten
- Insomnia of hypersomnia
- Weinig energie of uitputting
- Lage eigenwaarde
- Laag concentratievermogen of moeite met het nemen van beslissingen
- Gevoelens van hopeloosheid

C. Gedurende de periode van twee jaar (een jaar voor kinderen en adolescenten) is er geen periode van twee maanden of meer geweest waarin de persoon geen van de symptomen onder A en B heeft gehad.

D. Er is geen klinische depressie opgetreden gedurende de eerste twee jaar van de stoornis (een jaar voor kinderen en adolescenten). De aandoening is dus niet beter te verklaren door klinische depressie of klinische depressie in gedeeltelijke remissie. Nota bene: er mag een eerdere depressieve episode zijn geweest als er tenminste sprake is geweest van volledige remissie (geen indicaties of symptomen gedurende twee maanden) voordat de dysthymie zich heeft ontwikkeld. Verder kunnen er na de eerste twee jaar van dysthymie (een jaar bij kinderen en adolescenten) op de voorgrond tredende episoden van klinische depressie zijn, waardoor beide diagnoses gesteld kunnen worden als is voldaan aan de criteria voor een langdurige depressieve episode.

E. Er is nooit sprake geweest van een manische episode, gemengde episode of hypomane episode en er is nooit voldaan aan de criteria voor de cyclothyme stoornis.

F. De stoornis treedt niet uitsluitend op tijdens het verloop van een chronische psychotische stoornis, bijvoorbeeld schizofrenie of een waanstoornis.

G. De symptomen zijn geen direct gevolg van de inname van een substantie (bijvoorbeeld drugs of medicijnen) of een somatische aandoening (bijvoorbeeld een aandoening van de schildklier).

H. De symptomen veroorzaken klinisch duidelijk lijden of problemen in de sociale omgang, op het werk of op andere belangrijke terreinen.